

**T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Ekonomi ve Finans Anabilim Dalı

Ekonomi ve Finans Bilim Dalı

**SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK BAĞLAMINDA EKONOMİK
BÜYÜME VE EKOLOJİK BOZULMA İLİŞKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Doğukan KAÇAKER

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi İlker İnmez

İstanbul- 2021

TEZ TANITIM FORMU

Yazar Adı Soyadı : Doğukan KAÇAKER

Tezin Dili : Türkçe

Tezin Adı : Sürdürülebilirlik Bağlamında Ekonomik Büyüme ve Ekolojik Bozulma İlişkisi

Enstitü : İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Ekonomi ve Finans

Tezin Türü : Yüksek Lisans

Tezin Tarihi : 05.03.2021

Sayfa Sayısı : 93

Tez : Dr. Öğr. Üyesi İlker İnmez

Danışmanları

Dizin Terimleri : Ekonomik Büyüme, Sürdürülebilir Kalkınma, Ekolojik Bozulma, Ekonomik Küçülme, Buen Vivir

Türkçe Özet : Çalışmanın temel amacını, ekonomik büyümenin ekolojik bozulma ve sürdürülebilirlik üzerine etkilerinin incelenmesi oluşturmaktadır. Bu inceleme sırasında ekolojik bozulmanın yeryüzünde etkili olmaya başladığı dönemden itibaren gelişimi ele alınacaktır.

Dağıtım Listesi : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

İmzası

Doğukan KAÇAKER

**T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Ekonomi ve Finans Anabilim Dalı

Ekonomi ve Finans Bilim Dalı

**SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK BAĞLAMINDA EKONOMİK
BÜYÜME VE EKOLOJİK BOZULMA İLİŞKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Doğukan KAÇAKER

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi İlker İnmez

İstanbul- 2021

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Doğukan KAÇAKER

.../.../2021

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doğukan KAÇAKER'in "Sürdürülebilirlik Bağlamında Ekonomik Büyüme ve Ekolojik Bozulma İlişkisi" adlı tez çalışması, jürimiz tarafından Ekonomi ve Finans anabilim dalı, Ekonomi ve Finans bilim dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan

Dr. Öğr. Üyesi İlker İNMEZ

(Danışman)

İmza

Üye

Doç. Dr. Kemal ERKİŞİ

İmza

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Emre ERGÜVEN

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 2021

İmzası

Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ

Enstitü Müdürü

ÖZET

Ekolojik sistemleri ve doğanın sınırlarını dikkate almayan tüketim ve üretim sistemi çevreyi olumsuz şekilde etkilemektedir. Ekonomik büyümenin zaman içinde çevre sorunlarını durdurulamayacak boyutlara kadar getirmesi, gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakma endişesini de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda gelecek nesillerin ihtiyaçlarını gözeterek, günümüz neslinin ihtiyaçlarının karşılanması diğer bir ifade ile sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması gerekmektedir. Bu amaçla doğal kaynakların rasyonel şekilde kullanılması ve gelecek nesillere beklentilere uygun ekolojik ortamın sağlanması önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Sürdürülebilir Kalkınma, Ekolojik Bozulma, Ekonomik Küçülme, Buen Vivir

SUMMARY

Consumption and production system, which does not take ecological systems and the limits of nature into account, negatively affects the environment. The fact that economic growth has brought environmental problems to an unstoppable extent over time brings with it the concern of leaving a livable world to future generations. In this context, it is necessary to meet the needs of today's generation in order to ensure sustainable development by taking into account the needs of future generations. For this purpose, it is important to use natural resources rationally and to provide an ecological environment suitable for future generations.

Keywords: Economic Growth, Sustainable Development, Ecological Degradation, Economic Downsizing, Buen Vivir

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
SUMMARY	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: EKONOMİ VE EKOLOJİK BOZULMA

1.1. Ekolojik Bozulma ve Ekonomi ilişkisi.....	6
1.2. Ekolojik Bozulmanın Tarihsel Gelişimi.....	8
1.2.1. Sanayi devrimi ve ekolojik sorunlar: antroposen çağı.....	8
1.2.2. Ekolojik sorunların küresel boyutta tanınması: 1962- 1987.....	13
1.2.3 İklim krizi ve küresel ısınmayla mücadele	16
1.3. Ekonomi Teorisi ve Ekolojik Sorunlar.....	21
1.3.1. Klasik ve neoklasik yaklaşım	22
1.3.2. Marksist ekonomi	26
1.3.3. Ekolojik ekonomi.....	28
1.3.4. Post- keynesyenler ve kuramcılar	29

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK İLİŞKİSİ

2.1. Ekonomik Büyüme ve Sürdürülebilir Kalkınma.....	32
2.2. Sürdürülebilirliğin Boyutları	35
2.2.1. Ekonomik boyut.....	36
2.2.1.1. Zayıf sürdürülebilirlik (neoklasik yaklaşım).....	37
2.2.1.2. Güçlü sürdürülebilirlik	38
2.2.2. Çevresel boyut	39
2.2.3. Sosyal boyut.....	40
2.2.4. Kültürel boyut	41
2.3. Sürdürülebilirliğin Ölçümü ve Ekolojik Ayak İzi	42
2.4. Ekonomik Büyüme Eleştiren Yaklaşımlar	45
2.4.1. Sıfır büyüme yaklaşımı (büyümeme)	45

2.4.2. Ekonomik küçülme (degrowth)	48
2.4.3. Sosyalist Yaklaşım.....	50
2.4.4. Yeşil Ekonomi	53
2.4.5. Yerelleşme	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALTERNATİF KALKINMA POLİTİKALARININ ANALİZİ

3.1. Ekonomik Gelişme için Alternatif Politika Uygulamaları	59
3.2. Literatür Araştırması	60
3.2.1. Alternatif yaklaşımlar	60
3.2.1.1. Buen vivir.....	62
3.2.1.2. Çin örneği.....	63
3.2.1.3. Küba örneği.....	64
3.2.1.4. Küçülme	64
SONUÇ.....	67
KAYNAKÇA	70

KISALTMALAR

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
BM	:Birleşmiş Milletler
BMİDÇS	:Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
ÇKE	:Çevresel Kuznets Eğrisi
GSMH	:Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH	:Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
IPCC	:Uluslararası İklim Değişikliği Paneli
s	:Sayfa
UNFCCC	:İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
vb.	:Ve Bunun Gibi
vd.	:Ve Diğerleri
WCED	:Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Genişletilmiş Ekolojik Ekonomi Modeli.....	28
Şekil 2. Sürdürülebilir Kalkınmada Üç Sütun Yaklaşımı.....	34

ÖNSÖZ

Bu tezin tamamlanmasında akademik bilgi ve birikimiyle bana daima yol gösteren sayın danışmanım Dr. Öğr. Üyesi İlker İNMEZ'e, çalışmalarım ve eğitim öğretim hayatım boyunca beni destekleyen aileme katkılarında dolayı çok teşekkür ederim.

GİRİŞ

Çevre kavramsallaştırması doğaya kaynak olarak baktığından ekolojiyi yeterince kapsamamaktadır. Çevrenin ekolojiyi kapsadığı kabul edilir ise ekolojik sorunları ortaya çıkarmaması gerekirdi. Çevre, ekonomi teorisinde ekolojik kavramları da içerisine alan bir kavram olarak tarif edilse de yaşanan ekolojik sorunlar bunun doğruluğunun sorgulanmasına neden olmaktadır. Ekosistemler ile insan faaliyetleri her zaman etkileşim içerisinde. Doğa insan etkisi olmadan var olmuş, ancak tarih boyunca artan şekilde insan etkisine maruz kalmıştır.

1960'lı yıllara kadar çevre sorunlarına karşı toplumların önemli bir tepki vermedikleri görülmektedir. Ekonomik büyüme ve kişi başına düşen gelirlerin arttırılmasına yönelik çabalar, ekolojik bozulmanın derinleşmesine katkı yapmıştır. Bu tarihten itibaren başta gelişmekte olan ülkelerdeki insanlar olmak üzere toplumların yaşam kalitesini düşüren ekolojik sorunlar, tüm dünyada gündem olmuş ve müdahaleler yapılmaya başlanmıştır. İktisatçıların bir kısmı, ekonomik büyümenin ekolojik bozulmada artışa neden olduğunu, mevcut ekonomik sistemin ve üretimin yapısının devam ettirildiği sürece, ekolojik bozulmanın daha kötüye gideceğini öngörmektedir. Bazı iktisatçılar ise mevcut ekonomik sistemi desteklemekte, ekolojik sorunlar ve mevcut iktisadi büyüme eğilimlerinin değiştirilmesine gerek duyulmadan, piyasa mekanizmasının içinde ekolojik bozulmayı yavaşlatacak ve geriletebilecek etkiler yaratılabileceğini öngörmektedir. Bunun yanı sıra ekonomik küçülme hareketi çerçevesinde, sürdürülebilir kalkınmanın tersine çevre sorunlarının çevreci yatırımlarla çözülebileceği ileri sürülmektedir.

Ekolojik sürdürülebilirlik, 1990'lı yıllardan itibaren en önemli meseleler arasında yerini almıştır. Ekolojik yıkım tehdidinin çözümleri arasında gösterilen sürdürülebilir kalkınma ise mevcut iktisadi politikalar çerçevesinde çevresel sorunların aşılabileceğini ileri sürmektedir. Ancak sürekli artan üretim ve tüketime dayalı kapitalist üretim ilişkileri nedeniyle ekolojik sorunların çözümü engellenmektedir. Ekolojik bozulmaya ilişkin sorunların mevcut düzen içerisinde çözümlenememesi nedeniyle küçülme yaklaşımı dikkat çekmeye başlamıştır. Farklı bakış açılarını barındıran küçülme yaklaşımında, toplumsal dönüşüm sonucunda daha az üretim ve tüketim yardımıyla diğer bir ifade ile ekonomik küçülmeye dayalı toplumsal düzen ile ekolojik sorunlarının çözümlenebilmesi savunulmaktadır. Buna karşılık kapitalizmde giderek artan üretimin amacı, ihtiyaçların karşılanması için değil,

daha fazla kar elde edilmesi ve sermaye birikimi yapılması içindir. Kapitalizmde sürekli var olan rekabet baskısı olduğundan, sermaye birikimi sınırsızlığı zorunlu haldedir. Kapitalizmde bu sermaye birikimini sağlamak ve bunu garantilemek amacıyla sürekli büyüme zorunludur. Diğer bir ifade ile kapitalizmde genişleme zorunludur. Bunun alternatifi olarak görülen ise sıfır büyüme yerine sancılı bir süreci kapsayan daralma ve derinleşen krizdir (Sweezy, 2009). Kapitalizm için büyüme vazgeçilmez olduğundan, bunun sağlanamaması beraberinde krizleri ve sistemin iflasını getirebilecektir. Kapitalist üretime dokunmadan ekolojik bozulmanın önüne geçilebilmesi sınırlı değişikliklerle sağlanabilir. Toplu taşımanın teşvik edilmesine rağmen, hususi araçların yasaklanmasının söz konusu olmaması, bu sınırlı değişimlere örnek gösterilebilir.

Gelişmişlik ile ekolojik sistemin sağlığı arasında yakın bir ilişki vardır. Gelişmiş ülkelerde coğrafi keşiflerle başlayan, sanayi devrimleriyle birlikte had safhaya ulaşan süreçte ekolojik denge büyük zarar görmüştür. Ekolojik sistemler üzerindeki bozulmalar kapitalizm öncesinde de söz konusu olmasına rağmen sanayi devrimiyle üst boyuta taşınmıştır. Büyüme amacıyla ülkelerin gerçekleştirdikleri ekonomik faaliyetler, dünya üzerinde pek çok değer kaybolması uğruna yapılmaktadır. Ülkelerin uyguladıkları ekonomi politikaları gayri safi milli hasıla içindeki yatırımların arttırılması, özellikle sanayi mallarının artışının en üst düzeye çıkarılması temel hedeftir. Ancak tüm sanayilerdeki üretim artışı hedefi, doğal kaynaklardaki baskılar ve ekolojik sorunlar göz önüne alınmadan gerçekleştirilmektedir (Gürler vd., 2017).

Ekolojik bozulmanın üst düzeye ulaşması bilim insanlarının bu sorunu daha fazla ele almasına, buna bağlı olarak kamuoyundaki tepkilerin artması nedeniyle örgütlerin ve ülkelerin ekolojik sürdürülebilirlik sorunu için çözüm araması veya arıyor görünmesi zorunluluk haline gelmiştir. Ekonomik büyümenin sınırlarını ortaya koymakla birlikte ekolojik yıkımın durdurulması için çeşitli düzenlemeler yapılmasını öngören sürdürülebilir kalkınma ise bir tepki şeklinde ortaya atılmıştır (Castro, 2004).

Sürdürülebilir kalkınma söylemi ise büyüme ve zenginleşmenin kaynakların yok edilmeden gerçekleşmesini savunurken bunun ne şekilde yapılacağını net bir şekilde ortaya koyamamıştır. Küresel ölçekte üretimin ve tüketimin azaltılmasına ilişkin önemli bir adım atılamamıştır. Sürdürülebilir kalkınma, uygulamada ekolojik bozulma sorunu ikinci plana itilerek, tüketim gerekleri ve kalkınma ön planda tutulmuştur. Bu

çıkmanın aşılabilmesi için kanaatimizce, mevcut ekonomik düzen sorgulanmalı ve ekolojik bozulmanın önüne geçebilecek, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için bir düzene oturtulmalıdır. Bu kapsamda araştırmanın temel problemi, “mevcut ekonomik büyümenin ekolojik bozulma ve sürdürülebilirlik üzerine olumsuz etkisi var mıdır ve alternatifler nelerdir?” şeklinde oluşturulmuştur.

Araştırmanın Amacı

Çalışmanın temel amacını, ekonomik büyümenin ekolojik bozulma ve sürdürülebilirlik üzerine etkilerinin incelenmesi oluşturmaktadır. Bu inceleme sırasında ekolojik bozulmanın yeryüzünde etkili olmaya başladığı dönemden itibaren gelişimi ele alınacaktır. Ekolojik bozulma sorununa iktisadi okulların yaklaşımı, marksizmin, ekolojik iktisatçıların, neoklasik iktisadın ve diğer yaklaşımların çözüm önerileri değerlendirilecektir. Daha sonra ekonomik büyüme, ekoloji ile sürdürülebilirlik arasındaki ilişkiler ele alınacaktır. Ekonomik, sosyal, aynı zamanda ekolojik sorunların çözümü olarak görülen ekonomik büyümenin kendi haline bırakılmasının ekosistemler aleyhine sonuçlar doğurduğu düşüncesi, tezin temel hipotezidir. Bu bağlamda tezin iktisadi büyümenin neden olduğu ekolojik sorunların ve ekonomik büyümenin sürdürülmesi ile kendiliğinden çözümlenemeyeceğine ilişkin iddiası araştırılacaktır. Bunun yanı sıra iktisadi büyümenin kaynağı ve sınırı olduğundan hareketle, ekolojik bozulmanın sonucunda, büyümenin mevcut durumunun sürdürülemez olduğunu da test edilebilecektir.

Araştırmanın Önemi

Küresel anlamda çevre sorunlarının her geçen gün artması ve büyümesi, yerküre açısından yaklaşan bir felaketin habercisi konumuna gelmiştir. Yerkürenin kaynakları kendi biyokapasitesini yenileyebileceği hızdan fazla bir hızla harcanmaktadır (WWF, 2014). Bu durum nüfusun artmasına paralel olarak toplumun tüketim talebinin karşılanmasını zorlaştırmaktadır. Bu kapsamda ele alınabilecek olan ekonomik küçülme teorisi, sürdürülebilir kalkınmanın tersine çevre sorunlarının çevreci yatırımlarla çözülebileceğini kabul etmemektedir. Bu sorunların altında büyüme isteği ve buna bağlı tüketim ekonomisinin yattığını ve bu sorunların bu düşünce yapısının ortadan kaldırılmasıyla düzelebileceğini savunmaktadır. Ancak bu yaklaşım, düşünüldüğü gibi dünya ekonomisinde genel bir küçülmeyi değil, coğrafi ve sektörel bazda küçülmeyi hedeflemektedir.

Kapitalizm, rekabet baskısında olanların karlarını korumak ya da arttırmak amacıyla yeni ürünler, piyasalar ve üretim şekilleri arayışında olup, artan düzeyde çevre kirliliği ve emek sömürsüne neden olsa da bunun sadece sürekli büyüyen ekonomide sağlanabileceği belirtilebilir. İktisadi büyüme, geçmişten itibaren gelişmişlik düzeyi fark etmeksizin her toplumda temel hedef şeklinde benimsenmiştir. Ekonomideki gelir dağılımı adaletsizliği, işsizlik gibi makroekonomik problemlerin çözümü olarak kabul edilen büyüme her zaman teşvik edilmiştir. Sanayileşmenin etkili olduğu ilk dönemlerde atıkları masmetme ve çevresel kaynak sağlama kapasitesi, ekosistemin yükünü arttırmıştır. Bunun etkisiyle önceleri yeterince bol olduğu düşünülen unsurların zamanla kıt hale gelmesi ekonomik faaliyetlerin, dolayısıyla büyümenin önünde kısıtlayıcı engel oluşturmaya başlamıştır. Ekonomi ve çevre ilişkisinin ters olarak işlediği 1960'lı yıllarda fark edilmiştir. Bu yıllardan itibaren ekoloji, daha matematiksel ve deneysel yapıya bürünmüştür. Ekosistemlerin, mevcut ekonomik faaliyetlerden etkilenmesi nedeniyle ekonomi ile ekolojinin arasındaki ilişkinin fark edilmesinde etkili olmuştur (Kocataş, 2008:10). Teknolojiye paralel olarak hızlanan sanayileşme, kentlerde çevre kirliliğine ilişkin sorunlara neden olmuş, ekonomi ve ekolojik ilişki kitlelerin sorguladığı bir durum haline gelmiştir. Günümüzde ekoloji ve ekonomi ilişkisinin sürdürülebilirliğinin değerlendirilmesi gelecek kuşakların yaşam kalitesi bakımından kaçınılmaz bir duruma gelmiştir. Bu bağlamda çalışmanın yerli literatürde yeterli araştırması olmadığı görülen konuya katkı yapacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda “İktisadi Büyümenin Ekolojik Bozulma ve Sürdürülebilirlik Üzerine Etkisi: Alternatif Kalkınma Politikaları” başlığı altındaki çalışmada, literatürdeki iktisadi büyüme ile çevre etkileşimi tartışmasından hareketle, bunun ekolojik bozulma ve sürdürülebilirlik üzerindeki etkileri ile alternatif kalkınma politikaları üzerinde durulacaktır. Ekonomik büyümenin mevcut durumla sürdürülebilirliği mümkün değil ise ekonomik küçülme gibi alternatif çözüm yolları değerlendirilecektir. Bu bağlamda tezde mevcut iktisadi büyüme ve ekonomik sistemin, çevreye dolayısıyla ekolojik bozulmaya ve sürdürülebilirliğe etkisi ve alternatif kalkınma politikaları incelenecektir.

Çalışmanın birinci bölümünde ekonomi ve ekolojik sorunlara ilişkin kavramsal çerçeve, ekolojik bozulmanın tarihsel gelişimi ele alınacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde ekonomik büyüme ve sürdürülebilirlik ilişkisi ele alınacaktır. Bu kapsamda sürdürülebilir kalkınma, ekonomik büyüme, sürdürülebilirliğin boyutları,

sürdürülebilirliğin ölçümü, ekolojik ayak izi ve ekonomik büyüme karşıtı yaklaşımlara yer verilecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise alternatif kalkınma politikalarının analizi yapılacaktır. Bu kapsamda alternatif politika uygulamaları (Küçülme, Buen Vivir, Küba örneği, sosyalist yaklaşım vb.) neoklasik yaklaşımlar ve alternatif yaklaşımlar ele alınacaktır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise literatür taraması sonucunda elde edilen verilerin bir değerlendirmesi yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: EKONOMİ VE EKOLOJİK BOZULMA

1.1. Ekolojik Bozulma ve Ekonomi ilişkisi

İnsanlık tarihine boyunca, üretim, tüketim, bölüşüm ve ticaret gibi ekonomik faaliyetlerin, giderek artan bir boyutta ekoloji üzerinde yük oluşturmaya başladığını görmekteyiz. Ekolojik sistemler üzerindeki bozulmalar, kapitalizm öncesinde de söz konusu olmasına rağmen sanayi devrimiyle üst boyuta taşınmıştır. Sanayi devrimi sonucunda yeryüzündeki ekolojik dengenin bozulduğu bilinmektedir. Sanayi devriminin neticesinde yaratılan ekonomik sistem ile yaşam tarzının neden olduğu küresel ısınma ve iklim değişiklikleri ile birlikte yakın gelecekte yeryüzünü bekleyen felaketler açık bir şekilde ortaya konmaya başlanmıştır. Ekolojik bozulma ile ekonomi arasında yakın bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Ekonomik büyüme eğilimlerinin ülkelerarası ve yerel adaletsizlik dışında sosyal adaletsizlikleri arttırma, aşırı tüketimi teşvik etme ve çevre kirliliğinin giderek kötüleşmesine varan ciddi etkileri bulunmaktadır (Caradonna, 2014: 245).

Ekonomi bilimi, kıt kaynaklarla insanların sınırsız isteklerinin nasıl giderileceğini ele almaktadır. Dünyadaki mevcut kaynaklar kıttır. Bu ifade kaynak miktarlarının taleplerden daha az olması anlamına gelmektedir. Kaynakların üzerinde olan talepler neticesinde ekonomi bilimi, toplumlar ya da ülkeler nasıl üretmeli, ne kadar üretmeli, kimlere üretmeli gibi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Ülkeler bu ekonomik sorunlara çözüm üretmek durumundadır. Ekonomide kaynakların tam olarak kullanıldığı tam istihdam durumunun sağlanıp sağlanmadığı ise bir başka sorundur. Ekonomik faaliyetlerin temel amacı, tüketimi dolayısıyla ekonomik refahın istikrarlı olarak artmasını sağlamaktır. Bunun sağlanması için de üretimin de istikrarlı olarak artması gerekir. Uzun vadede üretimin artması beraberinde ekonomik büyümeyi de getirmektedir. Ekonominin büyümesinin sağlanıp sağlanmaması ise bir diğer sorundur. Kaynakların etkin kullanılıp kullanılmadığı ise bir başka sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Ünsal, 2016: 11-13).

Geleneksel ekonomi bilimi, çevresel sınırlamaları konu almadan kendi alanında gezinmektedir. Geleneksel Ekonomi biliminde doğa dışsal olarak ele alınarak, kaynakların tükenmesi yok sayılmakta, çevre sorunları piyasa başarısızlığı olarak

kabul edilmektedir. İnsan yaşamının sürdürülmesi için doğanın kullanılması beraberinde bazı ekolojik sorunları getirmektedir. Ekonomi biliminde kaynakların dağılımı, insanın ekonomik faaliyetlerdeki verimlilik ilkesinde toplanmasına bağlanır. Ancak sınırlı kaynaklar nedeniyle insanlar bazı arayışlara girmektedir. Ekonomik yaşam dünyanın ekolojik kapasitesi içinde gerçekleşmektedir. İnsanların isteklerini ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek kaynakların kıtlığı nedeniyle ekonomi, mal ve hizmetlerin üretimindeki sorunlarla ilgilenmenin yanında üretim faktörlerinde mal ve hizmetlerin bölüşülmesini kapsamaktadır. Ekonomideki bu sistem doğadan bağımsız olmadığından dışlanamaz. Geleneksel neoklasik ekonomide çevre, doğada kıt olmayan faktör olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle neoklasik ekonomi ekolojik kapasite ekonomik sistem içinde değerlendirilememiştir. Ancak ilerleyen dönemlerde ekolojik kapasitenin kıt hale gelmesiyle birlikte ekonomik mal olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Gürler vd., 2017: 68, 69).

Üretim ve tüketim sürecinde ekoloji faktörü önemli bir kaynak durumuna gelmiştir. Ekoloji faktörü, ekonominin gelişmesini sağladığı gibi sınırlayan bir özelliktedir. Ekonomiye bu derecede etkisi olması nedeniyle ekolojik sistemin üretim ve tüketime gereken kaynakları barındırması gerekmektedir. Doğadaki kaynakların işlenmesi ile mal ve hizmetlere dönüştürülmesi, üretim sürecini desteklemektedir. Aynı zamanda insan, tüketim sürecinde doğada bulunan kaynakları karşılıksız olarak tüketmektedir. Tüketim aşamasında kaynakların gereğinden fazla kullanılması ekoloji faktörünün ekonominin konusu haline gelmesine neden olmaktadır (Gürler vd., 2017: 70).

Ekolojik bozulmanın altında genellikle üretim ve tüketim faaliyetleri yatmaktadır. Üretim sürecinde kaynak kullanımının artması sonucunda doğal kaynaklarda azalma meydana gelirken, üretim ve tüketim nedeniyle oluşan atıklardan kirlilik ve çevresel maliyetlerde artış olmaktadır. Ekoloji ile ekonomi biliminin bu derece iç içe olsa da ekolojik sorunlar için ekonomide çözüm arayışı uzun dönem ihmal edilen bir sorun olmuştur. Ekonomik faaliyetlerinin devamı açısından doğa gereken hammadde ve girdileri sağlayarak, süreçleri desteklemektedir. Ancak üretim ve tüketim süreçlerinin sonucunda ekolojik dengeyi bozan atıklar oluşmaktadır. Teknolojik olanaklarla atıkların bir kısmı yeniden hammadde olarak dönüştürülebilmektedir. Ancak dönüştürülemeyen atıkların ekolojik sisteme dönmesi ile süreç yeniden işlemekte ve ekonomik faaliyetler olumsuz etkilenmektedir. Ekoloji

ve ekonomi arasındaki ilişki, doğanın ekonomik faaliyetler için hammadde sağlaması yanında doğrudan refahın yaratıcısı olmasından kaynaklanır. Dolayısıyla ekonomik faaliyetlerden kaynaklanan ekolojik bozulma sonuç olarak refahı ve ekonomik performansı etkileyebilecektir (Güney, 2006: 29).

Ekonomik olarak bakıldığında, çevre kirliliği ve ekolojik bozulma ile karşılaşılmasının altında yatan iki temel varsayım olduğu belirtilebilir. Bunların biri, doğanın bitmez, tükenmez olduğunu, genel olarak ücretsiz olduğunu kabul eden “serbest mal” anlayışı olup, diğerinin de ekonomik davranışların belirleyici olan “maliyet minimizasyonu” ilkesinin olduğu belirtilebilir. Bu yaklaşım, doğal kaynaklarının aşırı ve sorumsuzca kullanımına, dolayısıyla kaynakların bozulmasına neden olmuştur. Bozulma ekolojik olmanın dışında, ekonomik açıdan da etkili olmaktadır (Değirmendereli, 2002: 22).

İnsanoğlunun sınırsız isteklerinin olduğu ve yapısından dolayı her zaman daha fazlasına sahip olma isteğinin olduğu ve isteklerini yerine getirmede en az maliyete ya da herhangi bir maliyete katlanmamaya çaba gösterdiği ortadadır. Bu durum ekonomide akıllı hareket etmenin yani rasyonel olmanın ön koşuludur. Ekolojik sorunların dünyayı tehdit edecek boyutlara gelmesiyle birlikte kalıcı çözüm arayışlarına girildiği görülmektedir. Dolayısıyla ekolojik sorunlar ve ekolojik bozulmanın önüne geçebilmek açısından ekonomik yaklaşımlara daha dinamik ve tutarlı bir boyut kazandırılmaya çalışılması gerekmektedir.

1.2. Ekolojik Bozulmanın Tarihsel Gelişimi

Ekolojik bozulmanın başlangıcına ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır. Bilim insanlarının bir kısmı sanayi devrimine kadar ekolojik bozulmayı göz ardı etmiş olsalar da bir kısım araştırmacılar ekolojik bozulmanın başlangıcını tarım devrimine kadar götürmektedir. Bu bölümde ekolojik bozulmanın tarihsel gelişimi sanayi devrimi ile birlikte ele alınacaktır.

1.2.1. Sanayi devrimi ve ekolojik sorunlar: antroposen çağı

Yunanca insan, beşerî anlamına gelen “*anthropos*” ile yeni anlamına gelen “*kainos*” sözcüklerinden türetilen Antroposen kavramı, insan çağı olarak çevrilebilir. Antroposen kavramı, insan türünün jeolojik bir etmen olduğunu işaret etmektedir. Antroposen, ılımlı iklim özellikleriyle uygarlıkların gelişimine zemin hazırlayan Holosen çağının sonunun geldiğini haber vermektedir (Steffen vd. 2011, 843).

Bilim insanlarının çoğuna göre sanayi devrimi ile başlayan Antroposen, yer ve sosyo-ekonomik bilimsel göstergelerin bir araya getirilmesi sonucunda yaşanan değişimi ortaya koymaktadır. Küresel nüfusun 1800-2010 yıllarının arasında bir milyardan yedi milyara çıkması, enerji tüketimini ortalama elli kat, reel üretimi altmış kat arttırmıştır (Steffen vd. 2015, s.84). Bu dönemde tarihsel ortalamaya göre türlerin yok olma oranının da yüz ile bin kat arasında hızlandığı görülmektedir (Rockström vd. 2009). Atmosferde karbondioksit yoğunluğunun ise kritik eşik olarak kabul edilen 350 ppm'yi aştığı belirlenmiştir. Okyanus asitlenmesi, okyanus ve kara yüzey sıcaklıkları, sera gazlarının atmosferdeki yoğunluk oranı gibi pek çok gösterge ekolojik bozulmaya işaret etmektedir (Steffen vd., 2015).

Sanayi devrimi ile birlikte yün, tahıl üretimi, uluslararası ticaret ve kredi sisteminde gelişme olmuştur. Sanayi toplumuna geçiş nedeniyle makineleşme başlamıştır. Bu dönemde mekanik dokuma ve çırık makinesi ilk makineler arasına girmiştir. İnsan ve hayvan gücü yerini buhar ve su enerjisine bırakmıştır. Sermayeye dayalı tekstil gibi tarım dışı sektörlerde üretime geçilmiştir. Verimlilik, üretim miktarı ve iş bölümü önemli oranda artış göstermiştir (Fulberth, 2010, s. 148).

Kapitalizmde ilk dönemde yaşanan coğrafi keşiflerle birlikte büyük oranda değerli madenin Avrupa'ya getirilmesi söz konusu olmuştur. Sanayi devrimiyle tekstil ve maden kapitalizmi de ivme kazanmıştır. Aynı zamanda ekoloji ile üretim ilişkilerinin arasında gerginlik artmıştır. Makine teknolojilerindeki gelişme ile birlikte doğal kaynaklarda sermayeye bağımlılığını hızlandırmıştır. İmalathanelerin modern anlamında kurulması, iş bölümü, ücretli olan emekçilerin artması, makinelere olan bağımlılığın artışı, sanayi kentlerinin giderek yaygınlaşması gibi nedenlerle ekolojik sorunlar da artmaya başlamıştır. Kalabalık kentler, kümes gibi barınaklar, işçilere sunulan çağ dışı çalışma koşulları, kirli sular, günlük çalışma saatlerinin uzunluğu, hava kirliliği, ölüm oranlarının yüksekliği, açlık gibi etkenler sanayi devrimin bazı olumsuz ekolojik etkileri olarak gösterilebilir (Foster, 2002, s. 58).

Emekçi ve burjuva olarak nitelendirilen birbirinden farklı toplumsal ve ekonomik grubun ortaya çıkması bu dönemde gerçekleşmiştir. Sanayi devriminin başladığı şehir olarak Lancashire, bu dönemin kilit ürünü ise pamuklu kumaş olarak gösterilebilir. Bu dönemde 1780-1840 yılları arasında pamuklu ve tekstil malzemelerinin üretimi ve tüm dünyaya satışı gerçekleşmiştir (Fulberth, 2010, s. 151).

Sanayi devrimine kadar insanlığın yaşamını sürdürmesi hayvansal ve bitkisel kaynaklarla gerçekleşmiştir. Uzun dönem beslenme ve ısınmada bu kaynakların insanlığa yeterli olması söz konusu olmuştur. Aynı zamanda hayvansal kaynaklar, taşıma ve tarımsal faaliyetlerin yanında mekanik enerji işlevini yerine getirmiştir. İnsanlığın ısınma ve enerji kaynağı olan bitkilerin tükenmeye başlamasıyla yeni bir enerji kaynağı arayışına girilmiştir. Ormanların hızla yok edilmesi aynı zamanda pek çok canlı türünün sonu olmuş, bölgelerin bir kısmında iklim değişiklikleri, bir kısmında ise çölleşme meydana gelmiştir (Alpagut, 2010).

Sanayi devrimi ilk olarak İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Bunun bir rastlantı olmadığı açıktır. İngiltere’de 1750’li yıllarda toprak sahibi olan köylülüğe pek rastlanmıyordu. Tarımsal faaliyetler ise oldukça azdı. Bu bakımdan köylülerin köylerinde kalması için bir neden bulunmuyordu. Ayrıca kapitalist girişimciler sermaye sıkıntısı bulunmuyordu. Ülke ortamı geniş bir pazar niteliğindediydi. Kanallar, deniz ve nehirler aracılığıyla ulaşım ve nakliyenin ucuz hale getirildiği bu ortamda, ihracat nedeniyle dış pazarlar da iç pazarlar kadar önemli bir duruma gelmiştir. Bu dönem nüfus artışı da hız kazanmıştır. Ülkedeki kanallar vasıtasıyla iç ticaret ve ihracat oranları yükselmiştir. Bu dönem temel enerji kaynağı olan kömürün nakliyesi için kullanılan kanallar yardımıyla, kömür ülkenin her tarafına yayılmıştır. Ülkedeki kömür madenleri ile açılan kanallar nedeniyle doğanın dengesi değişmeye başlamış ve ekolojik bozulma kendini hissetmiştir (Hobsbawm, 2013a, s. 37).

Bu dönem başta İngiltere’de başlayan dokuma ve buhar teknolojilerinin etkisiyle büyük fabrikaların kurulması, sanayi kentlerine kırsaldan göçün yaşanması söz konusu olmuştur. Ekolojik bozulmanın temel nedenleri arasında görülen fosil enerji kaynaklarının hızlı bir şekilde tüketilmesi, bunun sonucunda açığa çıkan atıklar ve zararlı gazlar nedeniyle, bu dönemi sanayi devrimi yanında fosil enerji devrimi olarak nitelendirmek mümkündür. Dünyada yaşanan birinci sanayi devriminin temel kirleticisi olarak kömür gösterilebilir. İngiltere’de başlayan ve yoğun kullanılan kömür buharlı makinelerin temel yakıtı olarak kömür, bu dönemin önemli bir unsurudur (Hobsbawm, 2013a, s.77).

Kömür hem dönemin önemli bir enerji kaynağı hem de sanayi devriminin sembol enerji kaynağı durumuna gelmiştir. Kömür madenleri ilk zamanlarda ölüm tuzakları durumunda olsa da teknolojik ilerlemeler ve önlemler çerçevesinde

madenlerdeki ölüm oranlarında azalma olmuştur. Fakat kömür madenlerinin bölgelere verdiği ekolojik tahribat ta önemli boyutlarda olmuştur (Hobsbawm, 2013a, s. 78).

Jevons (1865) tarafından literatüre kazandırılan Rebound etkisi, Jevons paradoksu, etkin işleyişi bulunan buhar motorları nedeniyle kömür tüketiminin azaldığı, bunun ise kömür fiyatlarını düşürdüğü vurgulanmaktadır. Jevons, süreç içerisinde kömüre erişen insanların sayısının arttığını, aynı zamanda kömüre olan talebin de yükseldiğini, dolayısıyla kömür tüketiminin arttığını belirtmektedir. Bu bağlamda, enerji etkinliğinin artması ve buna bağlı olarak enerji fiyatlarının düşmesi ile elde edilen iktisadi kazançlar nedeniyle enerji tüketiminin arttığı sonucu ortaya çıkmaktadır (Buluş ve Topallı, 2011, s. 356).

Ekolojik bozulma birinci sanayi devrimi ile birlikte yatay eğimden dikey eğime geçişi hazırlayan bir ortam bulmuştur. Özellikle kömürün enerji kaynağı olarak kullanılması, çevre kirliliğini arttıran önemli bir etken olmuştur. Kömür, pamuk ve buharın bir arada kullanımı ise üretim kapasitesinin artmasına neden olsa da ekolojik bozulma da aynı oranda artış göstermiştir. Abraham Darby tarafından kömür ve demirin eritmeye başlanması ve demir çelik aletlerin yoğun şekilde üretimiyle birlikte sorun genişlemeye başlamıştır (Deane, 2000, s.125). Ekolojik bozulmanın bu dönemde demir madeninin topraktan çıkarılırken ve kömür ile enerji elde edilirken hız kazandığından bahsedilebilir.

Sanayi devrimi döneminde enerjinin kömürden, ilk temel üretimi olan tekstilin hammaddesi olan pamuğun Batı Hint adalarından elde edilmesi nedeniyle bu bölgelerde köle işgücü ile üretim artış göstermiştir. Zor çalışma koşullarında köleler işgücü olarak kullanılıyor ve üretim yapılıyordu. İşler acısı çalışma koşullarında çalıştırılan köle işçiler arasında yayılan salgın hastalıklar nedeniyle ölümler fazla sayıda oluyordu. İngiltere’de modern fabrikalarda kumaşa dönüştürülen pamuk, tüm dünyaya dağıtılıyordu. Fabrikaların modernleşmesi işçi sömürsünü de arttıran bir etkendi. Pis fabrikalarda ise ucuz işgücü olarak görülen çocuk ve kadınlar çalıştırılıyordu. Tekstilin etkisiyle makine ve kimya sanayileri de gelişmiş, ancak ekolojik bozulma bundan olumsuz etkilenmiştir (Hobsbawm, 2013, s. 42).

Sanayi devriminin döneminde ekolojik bozulmayı arttıran öteki gelişmeler ise kentleşme ve nüfus artışıdır. İnsan nüfusu tıp alanındaki ilerlemeler, teknolojik gelişmeler, temel gıdalara kolay ulaşılması, yaşam koşullarının iyileşmesi gibi

etkenlerle artmaya başlamıştır. Mevcut trendlerin devam etmesi durumunda insanlık nüfusunun 2100 yılında 14 milyara kadar yükselmesi öngörülmektedir (Cipolla, 2015, s.42). Sanayi devrimi ile birlikte özellikle Avrupa'daki nüfus artışı hız kazanmış ve ihtiyaç duyulan işgücü bu şekilde sağlanmıştır. Kırsaldan kentlere olan göç ise çeşitli ekolojik felaketlerin ortaya çıkışında etkili olmuştur. Nüfus artışıyla birlikte Avustralya, Amerika gibi bölgelere göçler artmıştır. Bu sanayi devriminin buralara kadar uzanmasında etkili olmuştur. Özellikle Kuzey Amerika'daki yerliler ile yapılan toprak mücadeleleri sonucunda yapılan kapsamlı tarımsal faaliyetlerle ekolojik denge daha fazla bozulmaya başlamıştır (Cipolla, 2015, s. 44).

Kırsaldan kentlere olan göç beraberinde sosyal problemleri ve ekolojik sorunları da getirmiştir. Kentlerde nüfusu barındıracak yapılar ve iş merkezlerinin çok katlı olması kaçınılmaz olmuştur. Yapıların inşası için tuğla, çelik konstrüksiyon ve çimento kullanılmaktadır. Bu şekilde kent alanının topografyasında değişim olmaktadır. Kentler fazla ısı üreten ve salınım olan alanlardır. Bu sebeple kentlerin sıcaklığı her zaman köylerden daha fazladır. Kentlerdeki karbon salınımları ise küresel ısınmada önemli bir etkidir (Foster, 2012, s.22).

1880'li yıllardan İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar geçen süreçte ise ikinci sanayi devrimi yaşanmıştır. Birinci sanayi devrimine göre kullanılan fosil yakıtlardaki çeşitlenme, teknolojik, bilimsel ve kurumsal temelli buluşların olması bakımından ikinci sanayi devrimi süreci farklılaşmaktadır. Tekstilin asli sektör olduğu ilk dönemden sonra, gemi üretim, demiryolu, demir üretim sektörlerinin ön plana çıktığı, ağır sanayi yatırımlarının olduğu görülür. Gemi ve demiryolu kanalıyla nakliyenin kolaylaşması nedeniyle kömür ve demir- çelik ihracatında artış olmuştur. Madencilik faaliyetleri artmış ve doğa tüm hızla kazılmaya başlamıştır. Bu durum yoksul emekçilerin zehirli ve karanlık madenlerde düşük ücretlerle çalıştırılmasını ve ekolojik bozulmayı hızlandırmıştır. Demir üretiminin ve fabrikalarının artmasıyla birlikte, bölgelerde hava ve su kirliliği yaşanmış, deniz ve nehirlerde bazı canlı türleri yok olmaya yüz tutmuştur (Hobsbawm, 2013a, s. 85).

Bu sanayi devriminde teknolojik gelişmelerin niteliği de farklılaşmıştır. Bireysel örgütlenme veya organizasyonlar yerini devlet teşvikli kuruluşlar ve organizasyonlara veya büyük şirket yatırımlarına bırakmıştır. Bu süreçte petrol kaynaklı fosil enerji kaynakları ve kimyasalların üretimde başat rol oynaması, ekolojik dengede bozucu etkiye neden olmuştur. Tarım sektörü de bu dönemde sanayi kesimindeki girdilere

bağımlı hale gelmiş, üretimdeki devasa artışların olduğu bir sektör konumuna gelmiştir. Bunda modern tarım teknikleri, biyokimya mühendisliğinde yaşanan ilerlemeler ve ileri mekanik gelişmelerin etkisi olmuştur (Şahinöz ve Fotourechi, 2016, s. 27).

İkinci sanayi devriminin gerçekleşmesi, kauçuk, çelik, kimya gibi sanayi alanlarında teknolojik liderliği bulunan Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi ülkelerin etkisiyle olmuştur. Bu dönemde otomotiv sektörü ve içten yanmalı motor ön plana çıkmıştır. Kauçuktan lastik üretilmesi, arabanın icadı ile birlikte motorlu taşıt sanayi önemli bir atılım elde etmiştir. Ayrıca bu dönem kitlesel üretimin yapılabildiği devasa fabrikalar da dikkat çekicidir. Elektrik ve petrol ise seri üretimin yapılabilmesini sağlayan önemli enerji kaynakları olmuştur (Hobsbawm, 2013b, s.154).

Bu dönem hızla petrol kuyularının açılması ve enerji olarak üretimde petrolün kullanılmasının öneminin anlaşılmasıyla ikinci sanayi devrimi daha etkili olmaya başlamıştır. Petrolün kullanımı içten yanmalı motorların keşfi ile başlamıştır. İlk sanayi devriminde İngiltere'deki kömürden kaynaklı hava kirliliğinin yerini petrolün kullanımıyla oluşan karbon monoksit ile egzoz gazlarının oluşturduğu hava kirliliği almıştır (Hobsbawm, 2013b, s.157).

Doğalgaz, petrol ve hidroelektrik santrallerinin 20. yüzyıl ile birlikte yaygın kullanılması, kömür tüketimini dengelemiştir. Bu enerjilerinin çevreye verdiği tahribat, kömür gibi olmasa da etkili bir düzeydedir. İkinci sanayi devriminde demiryolları ve buhar makinesinin etkisi fazla olmuştur. 1900'lü yıllardan sonra artan eğitim olanakları sonucunda bilime yapılan yatırımların artmasıyla kimya, elektrik ve çelik sanayilerinde gelişme olmuştur. 1950'li yıllardan itibaren ise, petrokimya alanındaki gelişmelerle bilgisayar ve uçak teknolojileri devrimi gelmektedir (Foster, 2012, s.20).

1.2.2. Ekolojik sorunların küresel boyutta tanınması: 1962- 1987

Sanayi faaliyetlerinin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hız kazanması ile birlikte dönemin ürünü olarak görülebilen ekolojik eleştiriler, sürdürülebilir kalkınma, devamında ise yeşil ekonomi anlayışı, kalkınma olgusunun yeni bir boyut kazanmasına yardımcı olmuştur. Ekonomik büyüme, zenginleşme, refah artışı, endüstriyel üretim- tüketim gibi kavramları yeniden anlamlandırma olarak

nitelendirilen yeşil ekonomi anlayışında, verimli şekilde yenilenebilir kaynakların kullanılmasıyla dünya genelinde gelir artışı sağlanabileceği savunulmaktadır. Ayrıca kamusal kaynakların insan ve doğa refahında kullanılmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Anlayışın temel söylemleri arasında, yeni düzenle ortaya çıkacak “Yeşil İşler” ile yeni istihdam sahalarının yaratılacağı da bulunmaktadır.

Ekolojik sorunların 1960’lı yıllarda ciddi tehdit olabileceğinin anlaşılması, 1970’li yıllarda ise mevcut kalkınma anlayışının tekrar ele alınmasının gerekliliği ile birlikte ekolojik dünya görüşü ortaya çıkmıştır. Bu görüş uzun dönemli olan büyüme hedefinin ekolojik sınırlarla bağdaşmadığını kabul etmekte, üretim- tüketim seviyelerinin nüfusa göre sürdürülebilir seviyeye düşürülmediği takdirde ekonomik çöküşün yaşanabileceğini ileri sürmektedir. Ekolojik dünya görüşü savunucuları, çevre sorunlarının temel nedenleri arasında mekanist felsefenin evreni tüm tinsel güçlerden, değerlerden, bilinçten ayırmasının bulunduğunu savunmaktadırlar. Doğanın bu özelliklerinden arınmasıyla insan eylemlerini sınırlandıran bir güç kalmayacağını, insanın doğayı ve diğer canlıları kendi istediği gibi özgürce kullanabileceği ifade edilmektedir (Ünder, 1996, s.112).

Rachel Carson tarafından 1962 yılında yayımlanan Sessiz Bahar (Silent Spring) adlı kitapta, ekoloji devrinin bildirisini sunmuştur. Carson, kitabında derin ekolojiye güç veren ve şekillenmesini sağlayan düşüncelerini yayınlamıştır (Tamkoç, 1994). Kitabın yayımlanmasıyla birlikte, çevrecilik dönemin popüler bir siyasi hareketin oluşmasında etkili olmuştur. Bu hareketlere, endüstriyel modern teknolojinin zararlı ekolojik etkilerinden endişe duyan çok sayıda kişi katılmıştır.

Derin ekoloji yaklaşımının ilkeleri, pek çok farklı eleştiriye maruz kalmıştır. Murray Bookchin başta olmak üzere sosyal ekoloji yaklaşımının taraflarından yöneltilen eleştiriler arasında en önemlisi, eklektik olması ile ilgilidir (İmga, 2006). Bookchin, insanlığı ekolojik krizlerin nedeni olarak görmekte ve bu düşünceye karşı çıkmaktadır. Bookchin bu yaklaşımın, yeryüzündeki sorunların bazı toplumsal problemlerin devamı olarak görmeye engel olduğunu savunmaktadır. Doğada yaşam süren toplumun ekolojik zarara neden olduğu insanlıktan bahsetmekte ve doğuştan insana günah yüklemektedir. Buna göre, Bookchin, “*insandan daha fazla zarar veren silahlar kullanan ülkeler, üretim için doğayı yok edenler değil kendi gereksinimlerini görebilecek kadar doğadan yararlanan insanlar mı zarardan sorumludur?*” sorusu ile derin ekolojik yaklaşımına eleştiri getirmektedir (Kırışık, 2013).

Çevre sorunlarının 1960'lı yıllarda canlı yaşamını tehdit edecek düzeye geldiğinin anlaşılmasıyla, ekonomik büyüme ile beraber ortaya çıkan refah kavramı tartışmaya açılmıştır. Ekolojik dengelerin bozulması, fosil yakıtların tükenme noktasına geldiği hususundaki kaygılar ile ekosistemde çeşitliliğin azaldığının farkına varılmasıyla birlikte, mevcut ekonomik düşünceye olan güven zayıflamaya başlamıştır (Dağdemir, 2003, s.54).

Ekonomik kalkınma anlayışı 1970'li yıllara kadar varlığını sürdürmüş, ancak toplumların gelişiminin sadece ekonomik olarak değil, beşerî, sosyal ve ekolojik bakımından da ele alınmasının gerektiği hususunda önemli değişimlere ve eleştirilere maruz kalmıştır. Dünya gündemine *çevre* konusunun girmesi ilk kez 1972 yılında düzenlenen Stockholm Konferansı ile olmuştur. Bu tarihten 1992 yılına gelindiğinde ise çevresel endişelerin sürdüğü, kapsamlı çalışmaların yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu alandaki en önemli tespit ise “Çevreye rağmen ekonomik gelişimin sağlanamayacağı, gelişmenin ihmali ile çevrenin korunamayacağıdır.” Bu sebeple ekonomik gelişme ve ekolojik konularının bir arada, sürdürülebilir ve dengeli olarak ele alınması önem arz etmektedir. Gelişme olgusu ile sanayileşme birbirinden farklı kavramlar olarak ele alınmaktadır. Zira ekolojik sorunlarının artması ve bu sorunlar nedeniyle ekolojik dengenin bozulması nedeniyle *çevre* ile barışık gelişme modelinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilir gelişme adı ile tanımlanan model, ekonomiklik ile gelişme arasında dengenin sağlanmasını amaçlar (Sofuoğlu, 2012). 1987 yılındaki Ekonomik Büyümenin Sınırları Raporu (Brundtland Raporu), sürdürülebilir kalkınmanın bilimsel ve politik bakımdan öne çıkmasında başlangıç olması açısından önem arz etmektedir (Islam vd., 2003, s.149-153).

Dünya nüfusunun artması, gelir ve tüketim kapsamında büyüme süreçleri sorgulanmaya başlamıştır. Mevcut ekonomik faaliyetlerin dünya ve ekolojik dengede canlıları ne derece etkilediğinin bilincine varılmış, ulusal ve uluslararası alanda önlemler alınmasının gerekliliği üzerinde durulmaya başlanmıştır. Bu bağlamda yeni bir kavram olan “Sürdürülebilir Kalkınma” ortaya atılmıştır. Bu terim ilk olarak “Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği” tarafından 1980 yılında kullanılmış, 1987 yılında ise Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED) hazırlanan “Brundtland Raporu (Ortak Geleceğimiz Raporu)” ile popülerlik kazanmıştır. Raporda sürdürülebilir kalkınma kavramı, gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasının tehlikeye sokulmadan, günümüz nesillerin kendi

ihtiyaçlarını karşılayabileceği kalkınma şeklinde ifade edilmiştir. (Thirlwall, 1994, s.226). Raporun 1960'lı yıllardaki kalkınma merkezli anlayış ile 1970'li yıllardaki çevreci anlayışı birleştirdiği, kalkınmayı ekonomik içeriğe sahip olmanın dışına alarak, nesiller arası eşitliği gündeme getirdiği görülmektedir (Bozlağan, 2005, s.1019).

Kalkınma kavramının bu süreçte sürdürülebilir kalkınma kavramına evrilmesi ile birlikte BM çatısında uluslararası pek çok toplantı düzenlenmiştir. İnsan hakları, yoksulluk, kalkınma ve demokrasi kavramlarının ele alındığı toplantılarının en önemlileri arasında 2000 yılında gerçekleştirilen Binyıl Zirvesi (BM Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi) olmuştur. Zirveye 147 devlet ve hükümet başkanları olmak üzere 189 ulus temsilcisi katılmıştır. Az gelişmiş ülkelerde yoksulluğun 2015 yılına kadar belirlenmiş sekiz hedefe ulaşılması kararı alınmıştır (Bulut, 2009).

1.2.3 İklım krizi ve küresel ısınmayla mücadele

Dünyadaki canlıları tehdit eden en önemli tehlike hiç şüphesiz iklim değişikliği ve küresel ısınmadır. Buna rağmen yaşanan bu durum ‘‘iklim değişikliği’’ adıyla nemsizleştirilmeye, küçültülmeye çalışılmaktadır. Ancak bu kriz tüm ekosistemi tehdit etmektedir. İklım değişikliği kavramının ekosistemde kendi seyrinde olan doğal bir değişimi ifade ettiği düşünülmektedir. Ancak bu yaşanan bir krizi ifade etmektedir. Ekosistemde geri dönüşü olmayan tahribatlar olduğundan, ciddi yaptırımların uygulanması gerekir. İnsanların bu konuda ortak paydada birleşmesi, bilimsel araştırmalara uygun olarak engelleyici tedbirlerin alınması gerekmektedir (Sağlam vd., 2008, s.89-94).

Ormansızlaşma, fosil yakıtların kullanımı, endüstri süreçleri gibi insan kaynaklı pek çok nedenden dolayı oluşan sera gazlarının atmosferde birikimi giderek artmaktadır. Kentleşmenin etkisiyle artan sera gazlarının salınımı, yerkürede ve atmosferin alt katmanlarında ısınmaya neden olmakta ve bu küresel ısınma olarak ifade edilmektedir. Yerküre ve yerkürede yaşayan canlıları ilgilendiren ve ekolojik sorunlara neden olan ise yeryüzünde oluşan ısı artışıdır. İklım, dünyada her bölgede geniş bir zaman aralığında etkili olan hava koşullarının ortalama özelliklerinin, aynı zamanda meydana gelme aralıkları, zamansal dağılımları ve tüm değişkenlik tiplerine ilişkin ortak payda olarak tanımlanmaktadır. Belirli aralıklarla gözlenen iklim farklılıklarının ve dolaylı ya da doğrudan atmosfere zarar veren insan faaliyetlerinden

sonra oluşan iklim farklılıkları iklim krizi olarak nitelendirilmektedir (Karaman ve Gökalp, 2010, s. 59-66).

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) içeriğinde yer alan tanımında iklim krizi, mukayese edilebilir zaman aralıklarında gözlenen doğal iklim değişimlerinin yanında dolaylı veya dolaysız şekilde küresel atmosfer bileşenlerinin zarara uğramasına neden insan eylemlerinin neticesinde iklimde oluşan değişiklikleri içermektedir (Arıkan, 2006). İklim değişimlerinin temel nedeni dünyadaki ısı dengesinin değişmesidir. Isınım dengeleri atmosferdeki sera gazlarına bağlıdır. Atmosferden gelen güneş ışınları yerküreyi ısıtır. Bu sırada güneş ışınların bir kısmı yerküreden ve atmosferden yansır. Bunların bir kısmı atmosferden yansyarak yerküreyi ısıtır, bir kısmı ise atmosferden geçer ve kaybolur (Arıkan, 2006).

İnsanoğlu varoluşundan itibaren yaşamını sürdürebilmek için doğal kaynakları kullanmıştır. Bu nedenle çevre ile sürekli etkileşimde olmuş, çevreden etkilenmiştir. Çevre sorunları ele alındığında, insan faktörünün odak noktası olduğu görülebilir. Günümüzdeki ekolojik sorunların temelinde yatan etkenlerin 1980'li yıllarda ozon deliğinin fark edilmesi ve insanların kaynak tüketimini bilinçsizce yapması olduğu belirtilebilir (Karakaya ve Özcağ, 2003).

Dünyada yaşanan iklim değişiklikleri ve etkilerini bilimsel anlamda inceleyen, kanıtlayan ve değerlendirilmesini sağlayan uluslararası bir forum vardır. Forum, Uluslararası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) adı ile 1988 yılında kurulmuştur. IPCC raporlarında, salınım senaryoları, atmosferde biriken karbondioksit, yüzeydeki sıcaklıklar, deniz seviyesinin yükseleceği, kara ve denizlerde buzların, buzulların hacimlerindeki azalma öngörülmektedir. IPCC tarafından hazırlanan "İklim Değişikliği ve Arazi" adlı özel raporda, ısınan dünyada iklim, karasal alanlar ve insan arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Raporda iklim değişikliğinin artan biyoçeşitlilik kaybı, kuraklık, gıda güvensizliği gibi etkilerle araziler üzerinde baskının daha fazla arttığı uyarıları yapılmıştır (Solomon vd., 2007; IPCC, 2000; IPCC, 2001).

İklim değişikliklerinin en önemli nedeni insan kaynaklı olan etkilerin büyümesi, korkutan boyutlara gelmesi ile birlikte iklim krizi ve küresel ısınma ile müdahale kapsamında engelleme çalışmaları her geçen gün artmaktadır. İklim değişikliklerinde gelişmiş ülkeler daha fazla pay sahibi olsa da günümüzde tüm dünya için ortak sorun haline gelmiştir. Bunun temel nedeni iklim değişikliklerinin etki alanının sınırlı

kalmamasıdır. Başlangıçta alınan önlemlerin yerel bazda olması ve yeteriz kalması nedeniyle sorun uluslararası arenaya kadar taşınmıştır (Karaman ve Gökalp, 2010: 59-66). İklim değışikliklerinin neden olduğu sorunların çözümü için, ilk yapılması gereken çeşitli sera gazları ve karbondioksit salınımlarının azaltılmasıdır. Bu doğal kaynaklardan daha iyi yararlanılması anlamını taşımaktadır. Sera gazı salınımına sebep olan temel unsurlar, ulaşım, ısıtma ve soğutma amacıyla kullanılan kömür, doğalgaz gibi yakıtlardır ve hayvancılık sektörüdür. Ayrıca karbondioksitin atmosfere yayılımının önlenmesi için gereken tedbirlerin alınması gerekli olmuştur. İklim krizi ile mücadelede en önemli unsurlardan biri olan ormansızlaşmanın tersine çevrilmesi gerekliliğidir. Aynı zamanda karbondioksit emilimini sağlayan tropik ormanların da devamlılığının sağlanması gerekir. Küresel ısınmaya katkı yapan diğer etkenler ise, çöp depolama alanlarında atıklardan oluşan metan gazı, bazı tarım faaliyetleri ve fazla gübre kullanımı nedeniyle oluşan salınımlar gösterilebilir. Fakat ormanların yok edilmesi ve fosil yakıt kullanımı iklim krizinin temel aktörleridir (Avrupa Komisyonu, 2008). Hayvancılık faaliyetlerinin de önemli bir sera gazı emisyon kaynağı belirtilebilir. Hayvancılık sektörünün seragazi emisyonlarına %26 katkısı var (Sejian vd., 2015). Bu oranın toplam ulaştırma faaliyetlerinden fazla olduğu belirtilebilir.

Doğal kaynakların kullanımını sonsuza kadar devam edemeyeceğinin, bu kaynakların sınırsız olmadığı fark edilmesi uzun bir zaman almıştır. Bu süreçte canlı yaşamında olumsuz etkilerin ortaya çıkması, çevre sorunlarının ortaya çıkması, tüm dünyada ekoloji bilincinin oluşmasında etkili olmuştur. Ayrıca uluslararası alanda iklim değışikliği ve çevre kirliliğini önleyebilmek amacıyla önemli hamleler yapılmıştır (Karakaya ve Özçağ, 2003). Bu süreçteki en önemli adım 1988 yılındaki Birleşmiş Milletler Çevre Programı ve Dünya Meteoroloji Örgütü'nün verdiği destek ile kurulmuş IPCC olmuştur. IPCC, insanların sebep olduğu iklim krizinin tam olarak anlaşılması için bilimsel verilerin oluşturulmasını amaçlamaktadır.

Rio Dünya Zirvesi (İklim Değışikliği Çerçeve Sözleşmesi)

Uluslararası düzeyde küresel iklim krizinde devletlerarası sera gazı salınımlarının düşürülmesi için yaşanan çatışmaların temelinde Rio de Jenario'da 1992 yılında yapılan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı vardır. Bu konferansta "İklim Değışikliği Çerçeve Sözleşmesi" (UNFCCC) 50 ülke tarafından

imzalanarak, kabul edilen beş temel belge arasındadır. Bu sözleşme günümüze kadar iklim krizi için atılan en önemli adım olarak kabul edilebilir (Duru, 2001: 301-303). İnsanın neden olduğu iklim krizinden dolayı yaşanan sorunların ortaya konması, bunlara yönelik tedbirlerin alınması üzerine düşünce birliği sağlanması önemli bir husustur. Sözleşmede, benimsenen “ortak ama farklılaştırılmış sorumluluk” prensibi ile lokal ve ulusal farklılıklar gözetilerek, anlaşmadaki yandaşlara insan kaynaklı sera gazı salınımının düşürülmesine ilişkin pek çok yükümlülük getirmiştir (Ulueren, 2001).

Kyoto Protokolü

Ülkelerin iklim krizi ve küresel ısınma konusunda ortak fikir birliğine vardıkları, devletlerin en fazla ilgisini çeken ve yoğunlaştıkları bir protokol olan Kyoto, Japonya'nın Kyoto şehrinde 1997 yılında “İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi” adı altında imzalanmıştır. Protokolün temel amacı fosil yakıt kullanımının azaltılması ve dünyada sıcaklık artışına engel olmaktır (Karaman ve Gökalp 2010: 59-66). Protokol ile tüm gelişmiş ülkelerde 1990-2012 yılları arasında sera gazı salınımını %5,2 oranında düşürülmesi hedeflenmiştir. Protokolün imzalandığı dönemde 15 üyesi bulunan Avrupa Birliği ise hedefi %8 olarak belirlemiştir. ABD tarafından bu protokol onaylanmamıştır. Avrupa Birliği ise, resmi bir katkısı olmasa da hedeflediği salınım düzeylerine ulaşılması için üye devletlere endüstriyel ve ekonomik gelişim düzeylerine göre somut tedbirler alınmasını sağlamıştır (Avrupa Komisyonu, 2008). Protokolde sera gazı salınımının azaltılmasına ilişkin çeşitli hedefler gösterilmesi ve buna yönelik çeşitli esneklik mekanizmalarının getirilmesi oldukça önemlidir (Karakaya ve Özçağ, 2003).

Paris Anlaşması

Kyoto Protokolü sonrasında küresel ölçekte bir anlaşma üzerinde uzlaşma sağlanmasına çabalanmıştır. Küresel ısınmaya neden olan sera gazı salınımının azaltılmasına ilişkin olarak o dönem gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin arasında ciddi görüş ayrılıkları bulunmaktaydı. Yapılan müzakereler neticesinde 12 Aralık 2015 tarihinde Paris İklim Zirvesi'ne katılan taraflar arasında “Paris Antlaşması” kabul edilmiştir. Antlaşmayı 195 ülke imzalamıştır. Paris anlaşması, yerel, bölgesel, ulusal ve küresel anlamda toplumları, ekonomileri, çevreyi temelden değiştirmeye ilişkin içeriğe sahip olduğundan, önemli bir niteliğe haizdir (Karakaya, 2016).

Paris anlaşmasına (2015) göre aşağıdaki maddeler üzerine mutabakata varılmıştır:

-Anlaşmada tarafların tümünün sera gazı salınımını azaltmaları hususunda sorumluluk almaları üzerinde durulmuştur. Gelişmiş ülkelerin ise emisyon azaltımı taahhüdü daha üst düzeyde tutularak, mutlak azaltım talep edilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise, “*ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk*” ilkesinin doğrultusunda kapasitelerine uygun bir azaltım yapılması istenmiştir. Gelişmiş ülkelere 2050 yılından sonra sıfır emisyonu sağlayacak durumda olmaları öngörülmüştür. Günümüzde sanayi devriminden bu yana yerküre ısınması 1°C artmıştır. Isınmanın düzeyinin 1,5°C olması hedeflenmiştir.

-Gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelerdeki düşük karbonlu, iklime dirençli kalkınmanın desteklenmesi bakımından gerekli iklim finansmanı, kapasite ve teknoloji gelişimini sağlamaları için yükümlülük verilmiştir. Bu bağlamda gelişmiş ülkelerin 2020 yılına kadar geliştirmekte olan ülkelere 100 milyar dolar, 2025 yılından sonra ise aynı rakam taban kabul edilerek fazla miktarda finansman sağlamaları gerekmektedir.

-Anlaşmadaki katılımcı ülkeler tarafından sera gazı salınımını azaltım hususundaki hedefler, politikalar hesaplanabilir ve şeffaf şekilde yapılmalıdır. Bu durum kontrol altına alınacaktır.

-Yeni bilimsel bulgular göz önüne alınarak, katılımcı ülkelerin düzenli şekilde beş yılda bir sera gazı salınımını azaltımını arttırmaları yükümlülüğü verilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca anlaşmada iklim krizinin neden olduğu olumsuz etkilere uyum sağlanması hususu özellikle belirtilerek, bundan en fazla etkilenecek olan ülkelere destek olunması için taahhütler de yer almaktadır.

R20 Avusturya İklim Zirvesi

Dünya ülkeleri son yıllarda sürdürülebilir düşük karbonlu gelecek için çalışmalarına hız kazandırmanın önemine, bunda liderlik ve katkı yapmanın önemli olduğunun bilincine varmışlardır. R20 Avusturya İklim Zirvesi (R20 Austrian World Summit) şehirlere, bölgelere BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini (Agenda for Sustainable Development) uygulama, Paris anlaşmasındaki küresel iklim koruma hedeflerinin karşılanmasında yardımcı ağ platformunun oluşturulması hususunda uzun vadeli girişimdir. Platformun amacı, fikir ve deneyim alışverişinde bulunmak amacıyla herkesin bir araya getirilmesi ve ortaklıkların artırılmasıdır. Bunun ilk zirve 2017

yılında 50 ülkenin 700'ün üzerinde katılımcısının olduğu Viyana Hofborg şehrinde yapılmıştır. Son zirve ise Avusturya'da 20 Mayıs 2019 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

1.3. Ekonomi Teorisi ve Ekolojik Sorunlar

Küresel ısınma nedeniyle 2000'li yıllardan itibaren ekoloji- ekonomi ilişkisi güncel konular arasında yer almıştır. Geleneksel iktisat, kaynakların sınırlılığı karşısında ekonomik büyümenin çeşitli sorunlar yaratabileceği üzerinde durarak, farklı tezler ortaya koymuştur. Bu aşamadan itibaren kaynakların tükeneceğine dair kaygılar da ortadan kalkmıştır. Deniz kirliliği, hava kirliliği gibi ekolojik sorunlarının 1960'lı yıllarda görünür hale gelmesiyle ekonomik faaliyetler ile doğal kaynaklar arasında ciddi bir ilişkinin olduğu düşünölmeye başlanmıştır. Ekolojik sistemlerdeki bozulma 20. yüzyılın başına kadar göz ardı edilmiştir. Klasik ekonomi teorisi; fiyat mekanizmasındaki firmalar ile haneler arası ilişki olarak tanımlanmaktadır. Bu düzen içerisinde ekosistem yer almamaktadır. Aksine ekosistem bazı durumlarda ekonominin alt sektörü olarak düşünölmür (Bayraktutan ve Uçak, 2011).

İnsanoğlu var oluşundan itibaren doğanın sunduklarından yararlanarak, doğa ile bütünleşmiştir. Antik çağlarda başlangıçta felsefe içerisinde ele alınan ekonomik gerçeklikler fazla belirginleşmemiştir. Ancak sofistlerden başlayarak ekonomik düşünceler genişletilmiş, tarım, özel mülkiyet, ferdiyetçilik gibi kavramların gelişimi söz konusu olmuştur (Gürler vd., 2017, s.45). Ekonomik kavramlar en eski medeniyetlerde dahi insanoğlu ile var olmalarına rağmen, net olarak ortaya konmamıştır. Ekonomik kavramların ilk defa dile getirilmesi sofistler tarafından gerçekleştirilmiştir. İnsan faydasını ön planda tutan sofistler ekonomik gerçekliklere önem verilmesi gerekliliğine inanıyorlardı. İlerleyen zamanda Yunan filozofu Aristo, ekonomik olaylarla ilgilenmeye başlamıştır. Bu nedenle maddesel yaşama dair fikirler ortaya çıkmaya başlamıştır (Gürler vd., 2017, s.46).

Ekonomik faaliyette çevrenin işlevi düzenli olarak ele alınması ilk defa 18. yüzyılda Fizyokratlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Fizyokratlar doğayı üretim için gerekli bir faktör kabul etmişlerdir. Bu ekolde ekonomik fazla doğal kaynakların üretkenliğinden dolayı oluşmuştur. Bu nedenle doğal kaynaklar maddi refahın kaynağı kabul edilmiştir. Ekolün en önemli isimleri arasında bulunan François Quesnay tarafından çalışma, doğanın gücüne yönelik düzenli olarak yapılmış sayısal bir

yaklaşımı barındırmakta, sürdürülebilirlik düşüncesini yansıtmaktadır (Ulucak, 2018, s. 128).

Ekonomi teorisi ve ekolojik sorunlara karşı farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bu görüşleri karşılaştırmalı olarak incelemek için aşağıda Klasikler ve Neoklasikler, Marksistler, Post-Keynesyenler ve Kuramcılar, ekolojik ekonomi yaklaşımı üzerinde durulacaktır. Çevre iktisatçıları olarak tanımlanan akademisyenler genelde neoklasik iktisada yakındırlar. Marksist, sosyalist, Keynesyen veya kuramcılara yakın duranlar ise genelde ekolojik iktisatçıları olarak tanımlanmaktadır. Ancak ekolojik ekonomiyi eleştiren Marksist ve postkeynesyenler de bulunmaktadır. Bunların kesin sınırlarla ayrılması pek mümkün olmamaktadır.

1.3.1. Klasik ve neoklasik yaklaşım

Klasik iktisat ekolü, 18 yüzyılda Adam Smith öncülüğünde ve düşünceleri etrafındaki iktisatçıların ekolüdür. Klasik iktisat, piyasada fiyat mekanizması ile otomatik olarak dengenin sağlanacağını savunmaktadır. (Gürler vd., 2017, s. 47). Klasik iktisat öncüsü Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" adındaki eserinde tarım sektörü için çevre ve doğal kaynaklar incelendiğinde, kaynakların sürekliliğine ilişkin iyimser tavır sergilendiği görülmektedir. Tarım ürünlerinde 1800'lü yıllarında yaşanan fiyat artışı nedeniyle iktisatçıları kaynakların sınırsızlığı hususunda endişeli tutum sergilemeye başlamıştır. Temel kaynağı olan toprağın yöneticisi doğa yasalarının anlaşılması, ekonominin sürdürülebilirliği açısından elzem görülmüştür (Ulucak, 2018, s. 128).

Alfred Marshall ile ondan sonraki klasik iktisatçıları ise neoklasik olarak tanımlanmaktadır. Klasik iktisat tarihinde ekoloji sorunu fazla hissedilmemiş olduğundan, ekoloji ve doğaya ilişkin düşünce paylaşımı yapan klasik iktisatçıları sayısı oldukça azdır. Fransa'da Merkantilist sistemin etkileri devam ederken, tarımcı liberal olarak nitelendirilebilecek iktisatçıları ortaya çıkmıştır. Bu iktisatçıları Robert Jacquest Turqot, François Quesnay ile bunların takipçilerinin oluşturduğu fizyokratlardır. Bu iktisatçıları doğayı ve toprağı işleyenleri verimli tek üretici sınıf olarak görmekte, topraktan elde edilen ürünleri ve bunlardan alınan vergiyi, ekonomik sistemdeki tek kaynak olarak görmüşlerdir. Bu nedenle fizyokratlar az da olsa ekolojik bozulmaya karşı durmuşlardır (Selik, 2015, s. 182).

Thomas Malthus, çevresel sorunlara oldukça fazla değinmiş bir klasik iktisatçı olarak gösterilebilir. Kendisinin “*Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme*” başlıklı eserinde, nüfusun artışıdaki kontrolsüzlüğün uzun dönemdeki kaynakların ciddi oranda azalışına, kıtlıklara ve salgın hastalıklara neden olacağı ileri sürülmüştür. Malthus’a göre nüfus geometrik artmakta, ancak gıda kaynaklarındaki artış lineer olacaktır. Bu bağlamda sürekli büyümenin ekoloji ve ekonomi üzerindeki etkisini dillendiren ilk isim olarak Malthus gösterilebilir (Baumol ve Oates, 1979, s.133). Malthus, teknolojinin veri olarak kabul edildiği takdirde, artan nüfusu besleyecek miktarda doğal kaynağın kalmayacağını ileri sürmüştür. Holden, Ehrlich ve Commoner gibi iktisatçılar da bu teoriyi revize ederek, refah, teknoloji düzeyi, nüfusun ekolojik bozulmayı belirleyici etkenler olduğunu ifade etmişlerdir (Aşıcı, 2013, s. 325).

Malthus’dan sonra sanayi devrimi sürecinde düşük gelir sahibi olan emekçilerin ücretlerinde düşme olduğu, yaşam standartlarında kötüleşme olduğu gözlenmiştir. Bu süreçteki aşırı su ve hava kirliliği gibi ekolojik sorunlardan etkilenen kesim ise, sanayi tesisleri yakınında kalan ve bu tesislerde çalışan işçiler olmuştur. Malthus tarafından üremelerinin sakıncalı bulunduğu bu kesim, sanayi devriminin bir nevi kahramanları gibi olmuşlardır. Malthus, zenginleri savunan bir iktisatçı olarak kabul görmüştür. Kendisinin nüfus teorisi de kapitalistlere ve zengin toprak sahipleri için argüman olmuştur (Hunt, 2011, s.128).

Neoklasik iktisat, klasik iktisadın devamı olup, klasik teorilerin üzerine kurgulanmış, marjinal fayda, azalan verimler yasası, arz ve talep eğrileri, fiyat mekanizması, dışsallıkları iktisadi hayat vermiştir. Alfred Marshall, Carl Menger, Augustine Cournot, Leon Walras, Stanley Jevons gibi iktisatçılar neoklasik iktisadın önemli temsilcileridir. Neoklasikler değeri marjinal fayda üzerinden açıklamışlar, statik denge ve matematiksel analizler ile iktisat bilimine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Negatif dışsallık olarak gördükleri ekoloji probleminin, piyasa mekanizmasında çözümlenebileceğine inanmaktadırlar (Selik, 2015, s. 273).

Ekolojinin genel ekonominin devamı olarak gören neoklasiklerin, kısa vadeli analizlerle ekonomik faaliyetlerde uzun dönemdeki ekolojik tahribatları üzerinde durmamaktadır. Neoklasikler için antroposentrizm önemli bir felsefi anlayıştır. Bu düşünce insanı merkeze almakta, diğer canlıların flora ve faunanın ise önemli olduğunu belirtmek olanaksızdır (Holt vd., 2009, s.100).

Neoklasik düşünce, ekosistemin bozulması, çevre kirliliği, türlerin neslinin tükenmesi, doğal kaynakların hızla tüketilmesi, küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi sorunların nedenini çevresel malların etkin piyasasının olmamasına, buna bağlı olarak fiyatlandırılmamasına bağlar. Kullanıcılar fiyatı olmayan malları anlayamamakta ya da bunları bedava olarak değerlendirmektedir. Bu durum yaygın iktisadi görüşe göre “piyasa aksaklığı” şeklinde değerlendirilerek, çözümünün piyasa mekanizması ile olabileceğine inanılmaz (Adaman ve Özkaynak, 2002).

Coase yaklaşımında düzgün işleyen fiyat sistemi, etkinliği kuran yaşamsal faktördür. Refah iktisadı tarafından temel piyasa başarısızlığı olarak görülen dışsallıklar fiyat mekanizması işleyişini bozmaktadır. Dışsallıklar nedeniyle kişisel ile sosyal maliyetler farklılaştığından piyasa sürecinin işleyişi engellenmektedir. Dışsallıklar genel olarak ekonomik sinyaller tarafından iletilecek asıl mesajları farklılaştırmakta, etkin kaynak dağılımını bozmaktadır (Kuechle ve Rios, 2012, s.129).

Özellikle neoklasik iktisatçılar tarafından ekonomik sistemdeki bir problemin çözümünün fiyat mekanizması ile yapılabileceğini savunmaktadır (Şengül, 2008:67). Ekolojik sorunlar için de benzer inanış bulunmaktadır. Bir kaynağın aşırı kullanımı ile tükenmeye başlaması durumunda, buna neden olarak kaynağın piyasa ekonomisinde fiyatlandırılmaması olduğuna inanılır. Fiyatlandırmanın gerçekleşmesi ile birlikte kaynağın fiyatı artacağından, kaynak kullanımının azalacağı, dolayısıyla kullanıcılar da alternatif kaynaklara yönleneceği varsayılmaktadır (Şengül, 2008, s.67).

Neoklasik iktisatçılar, ağırlıklı olarak Solow’un büyüme modelinden hareketle, teknolojinin her türlü soruna çare olacağını, ekonomik büyümeyi arttıracığı ve çevresel kalitenin yükselmesini sağlayacağını düşünmektedirler. Neoklasik iktisat, bilgi ve teknolojinin üretim etkinliğini arttıracığına, kaynak kullanımını da azaltacağına ilişkin düşünceye sahiptir. Pazar ekonomisi denilen Chicago Okulu’na dayalı yaygın ve liberal görüşün temsilcileri ekoloji sorununun pazar mekanizması yardımıyla çözülebileceğini ifade etmektedirler. Solow’a göre yenilenemez kaynakların yerine konulabilecek yenilenebilir kaynaklar varsa, bunların esnekleri üst düzey ise ekonomik büyümenin sürdürülebileceğini savunmuştur (Kaynak, 2009).

Neoklasikler, genel ekonominin uzantısı olarak gördükleri için ekolojik bozulma üzerinde durmazlar. Kısa vadeli analizlerle, ekonomik faaliyetlerin uzun dönemdeki çevresel tahribatı göz ardı etmektedirler. Neoklasik iktisadın felsefi anlayışlarından

olan Antroposentrizm, insanı merkeze almakta ve bu düşüncede diğer canlıların, flora ve faunanın fazla öneme sahip olduğunu söyleyemez (Holt vd., 2009, s.100).

Neoklasik çevre ekonomisi, makroekonomi ve refah teorisine dayanmaktadır. Görüşlerinin temeli, fayda ve kar maksimizasyonunu hedefleyen rasyonel tüketici ve üretici davranışlarını, piyasanın temizlendiğine dayalı ekonomik denge durumu, bunun emek ve sermaye piyasaları için üretilen ürünlerde arz ve talep miktarlarının ve fiyatlarının kombinasyonundan oluşmaktadır (Bergh, 2001, s. 13).

Neoklasik iktisatçıların 20. yüzyılın ilk yarısından başlayarak piyasa başarısızlığı olarak belirttikleri piyasa ekonomisinin aksak rekabet koşullarında tek başına optimizasyonu sağlayamadığı görüşü, ekoloji ve çevre konusuna bakış açısını değiştirmiştir. Marshall-Pigou formülasyonunda, piyasa başarısızlığının örneği olarak dışsallıklar görülmektedir. Dışsal ekonomilerde piyasa güçlerinin sanayinin yetersiz çıktılarına yol açtığını, artan arz eğrilerinin genişlemesine neden olduğunu ileri süren Marshall-Pigou, devlet müdahaleleri ile özel üretim kararlarının uyumlu hale getirilmelerini öngörmüşlerdir. Ayrıca gruplara göre endüstrinin vergilendirilmesi veya sübvansiyonlar ile desteklenmesini savunmuşlardır (Winterbotham, 2016, s. 173).

Marchetti ve Beckerman, 1980'li yıllarda Walrasyon denge ve teknolojinin tükenen kaynaklar için ikameler getirebileceğini savunmuştur. Joseph Stiglitz (1974) ise dünyanın çevresel kaynaklarının sınırına gelmediğini ileri sürmektedir. Stiglitz'e göre, doğal kaynak kıtlığı üç havuzla dengelemektedir. Bunlardan biri teknolojik ilerleyiş, diğeri insanın üretimi olan yeni kaynakların bir kısım kıt doğal kaynaklar ile ikamesi, sonuncu ise ölçeğe bağlı artan getiri ile olmaktadır. Doğal kaynaklarının sınırlı olduğu, fakat üretim açısından gerektiği, tüketimin sabit büyüme hızında olduğu bir durumda, kurulan denklemde doğal kaynağın yerine birikmiş sermaye ya da teknolojik değişimin kullanılabilmesi mümkündür. Doğal kaynaklarda olan gerileme büyüme denklemini değiştirirse de üretim çıktısında azalmaya yol açmamaktadır. Teknolojik gelişme yetersiz kaldığında, bunu sermaye kapatmaktadır. Sermaye ve teknoloji bazı durumlarda doğal kaynak kıtlığının ekonomik büyümede neden olduğu sorunları giderecektir (Kaynak, 2009).

Lecomber (1975) tarafından yazılan bir makalede, Lecomber, çıktı kompozisyonu değiştirilebilirse, faktörler arasında ikame yüksek ise, yoğun teknik

ilerleme varsa, kaynak ve büyüme sıkıntısının yaşanmayacağını ileri sürmektedir. Bu etkenler çevre sorunlarına iyimser veya kötümser bakanları belirleyici temel eksenlerdir. Beckerman, çevre ile büyüme arasındaki sorunu dışsallıklara ve kaynak dağılımında etkinsizliğe bağlamaktadır (Ekins, 2000, s. 41).

Zorunlu çevresel önlemlerin ekonominin büyüme hızının yavaşlatmaması durumunda, daha çok doğal kaynağın ekonomik alana çekilmesi mümkündür. Aynı zamanda teknolojik gelişme ekonomik büyüme ve çevresel kaynakların üzerindeki baskıyı azaltan etki yapabileceği ileri sürülmektedir. Büyüme kaynakların kontrol edilmesine ilişkin bilgi birikimi sayesinde bir süre daha sürdürülebilir. Fakat bunun da bir sınırı bulunmaktadır. Bu genel olarak büyüme paradoksu olarak nitelendirilebilir.

Kaynak

Beckerman, gelişmemiş ülkelerde gıda, içme suyu sıkıntısı, bulaşıcı hastalıklar, temizlik gibi sıkıntıların halen olduğunu, bu durumda çevresel önceliklerin gündem olması, ekonomik büyümenin acımasız olarak eleştirilmesini mantıklı bulmamaktadır. Kısa vadede ekonomik büyümenin çevre kirliliğine neden olmasına rağmen, orta-uzun vadede gelişmiş sağlık hizmetlerini, temiz içme suyu kaynaklarını getireceğini savunmaktadır (Beckerman, 1992, s. 486).

19. yüzyıldaki önemli iktisatçılardan olan William Stanley Jevons tarafından kömürle çalışan buhar makineleri üzerine yapılan analizde, daha verimli olacak ve teknolojik olarak geliştirilen buhar makinelerinin aşırı üretime neden olması, buna bağlı olarak kömür tüketiminin artması yol açtığı gözlemlenmiştir. Yapılan bu tespit “Jevons Paradoksu” olarak tanımlanmaktadır. Bu bir tür teknolojik ilerlemenin, verimlilik artışının kısa zamanda ekonomik büyümenin artmasına, ekolojik bozulma engellenmektedir. Fakat uzun vadede kullanılan kaynak sayısının artmasına neden olduğundan, ekolojik bozulmanın da arttığı belirtilmektedir. Bir kısım çevreci neoklasik iktisadın tükenmiş doğal kaynakların yerine teknolojinin yeni ikameleri bulacağına ilişkin tezine Jevons Paradoksu ile karşı durmaktadır. Bu paradoks, neoklasik iktisadın en önemli temsilcilerinden biri tarafından dolaylı da olsa var olan ekonomik sistemi eleştirmesi bakımından önemlidir (Foster, 2012, s.17).

1.3.2. Marksist ekonomi

Karl Marx ile Friedrich Engels’in çalışmalarında, kapitalist ekonomik sistem eleştirilerek, insan ve doğanın özgürleşmesinin ancak kapitalist üretim ilişkilerinin

ortadan kalkmasıyla mümkün olduğu ifade edilmektedir. Marx'ın toplum ve tarih kuramı toplumlarda evrimin üretim ilişkileri ile üretim güçleri diyalektiği ile açıklamaktadır. Marx'a göre, piyasanın egemenliğine dayalı olan kapitalist sistemin var olan işleyişinin krizi yaratan bir sistem olmakta ve krizler bazı dönemlerde derinleşebilmektedir. Kapitalizm hakkında Marx'ın çok sayıda öngörüsü gerçekleşmiştir. Ekolojii piyasa ekonomisi içerisinde değerlendiren kapitalizm, ekolojik krizlerin yaşanmasına etken olmuştur (Selik, 2015, s. 352).

Ekolojik krizlerin toplum ile doğa arasında bağların kopmasına neden olarak, tarihsel evrimi aksatmaktadır. Ekolojik kriz yaklaşımı, insanın doğaya yaptığı müdahale neticesinde oluşan anormal çevre değişimlerini incelemektedir. Marx, iki türlü ekolojik kriz olduğunu ileri sürmektedir. Bunlardan birisi, doğal kaynaklar ile materyal ihtiyacı arasındaki arz-talep dengesinin bozulmasından kaynaklı krizler, diğeri ise kapitalizmde kaynak dağılımının etkisizliği nedeniyle oluşan kent- kır uyumsuzluğu olarak gösterilmektedir (Marx 1991,s. 387).

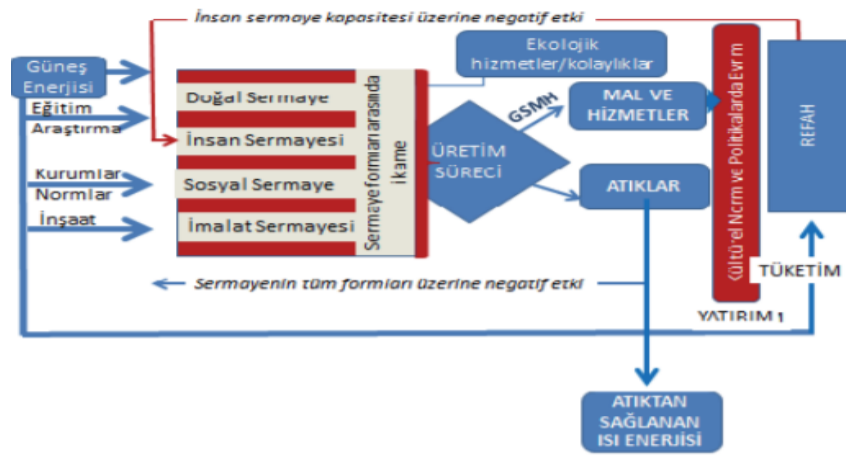
Marx ve Engels o dönem ve geleceğe yönelik ekolojik öngörülerde de bulunarak, metabolik uçurum diğeri bir ifade ile kır ve kent arasında kopukluk, kentlerdeki yoğun nüfus, toprağın bozulması, sağlık sorunları, kirlilik, gıda, endüstriyel kirlilik, ormanların yok edilmesi, doğal kaynakların sömürülmesi gibi ekolojik sorunları da gündeme getirmişlerdir (Marx 1991, s. 395). Metabolik uçurum Marx'ın, kapitalizmin etkisindeki kır ve kent arasındaki çelişkiyi veya zıtlığı vurgulayabilir. Kapitalizmin gelişiminde, besin zincirinde, şehirlere işgücünün akmasında dengesizlik ve bozulma yaşanmıştır. Şehirlere kapitalizmin etkili olmaya başlamasıyla, kır-kent arasındaki farklılık artmaya başlamıştır. Marx, bu farklılığa diyalektik bakımdan yaklaşarak, mali, ticari, tarımsal ilişkileri kırsal ve kentsel açıdan analiz etmiştir. Kent temelli olan ekonomik ilişkiler nedeniyle kırsaldaki sosyal ve ekolojik yapı değişmeye başlamıştır. Daha sonra kırsaldaki dönüşüm, kentlerin tümünü ve dünyayı kümülatif değişime uğratmıştır (Moore, 2000, s. 126).

Marksist iktisatçılar, aşırı sermaye ve servet birikiminin servet ve gelirin kutuplaşmasına, her geçen zamanda artan işsiz ordusuna, belirli aralıklarla ortaya çıkan önemli ekonomik krizlere, yüklü ve acı maliyetlerin toplum ile çevreye dışsallaştırılmasının bitmek bilmeyen savaşılar neden olacağını savunmaktadırlar. Ayrıca kapitalizm, bitmek bilmeyen sermaye ve kar iştahını çevresel sürdürülebilirlik

ile başlatmış olduğu savaşı gittikçe sermaye lehine çevirmektedir (Foster ve Magdoff, 2014, s.49).

1.3.3. Ekolojik ekonomi

Ekolojik ekonomi, konvansiyonel ekonomiye alternatif bir yaklaşımdır. Ekolojik ekonomi, her şeyden önce metodolojik olarak parasal indirgemeciliğe karşı durmaktadır. Ekolojik sorunlarının sadece fiyatlandırarak ele alınmaması gerektiğini savunmaktadır. Zira ekonomik ilkeler dışında bunun sosyal bir boyutu bulunmaktadır. Ekolojik sorunlarının topluma yansımalarının herkes için her zaman eşit seviyede olmaması nedeniyle, ekolojik sorunlarından bazı kesimler daha kötü etkilenebilmektedir. Ekolojik ekonomi bunu değiştirmeye çalışarak, ekonomik faaliyetlerin tümünü ekosistem içerisinde görmeyi öngörür. Bunun nedeni ekonomik faaliyetlerin tümünün doğal kaynak ya da doğadan enerji kullanması ve bunların yeniden doğaya emisyon ya da atık olarak ekosistemde kalmasıdır. Sağlıklı olarak döngünün işleyebilmesi bakımından emisyon ve atık miktarının belirli sınırlarda kalması gerekir. Bu nedenle çevresel etkilerin yoğunluğu ve büyüklükleri parasal değerlendirmelere göre daha önemlidir. Bu anlamda ekonomi ölçeği öncelikli olur. Asla ekonomik büyümenin sınırı olmadığı düşünülürken, ekolojik ekonomi açısından en önemli olan ölçektir. Ekolojik bütünlüğün garanti altına alındığı ekosistemdeki taşıma kapasitesinde kalkınma öngörüsü vardır. Bu anlayışta, bazı zararların geri döndürülmesi mümkün değildir. Parasal değerlendirmeler sonucunda verilen kararlarla farklı bir döngüye girilebilir. Ekolojik ekonomi modeli Şekil 1’de özetlenmektedir.

Şekil 1. Genişletilmiş Ekolojik Ekonomi Modeli

Kaynak: (Costanza, 2011).

Ekolojik ekonomi küresel ısınmanın neden olduğu olumsuz sonuçlara bağlı olarak doğan yeni bir bilim dalıdır. Bu bilim dalı zaman ve mekân içerisinde insan ekonomisi ile ekosistemin birlikte evrimini ele alan disiplinler arası bir araştırma alanıdır. Bu yaklaşım küresel ısınmadan dolayı zorunluluk olarak gündem olan, bilimsel araştırmalarda 2000'li yıllardan itibaren odak noktası haline gelmiştir (Xepapadeas, 2008).

1.3.4. Post- keynesyenler ve kuramcılar

Ekolojik iktisatçılar, neoklasik iktisatın ekonomik olmayan mallarda değeri ölçme ve değerlendirme kriterlerinin karşısında dururken, Post-Keynesyen iktisatçılar neoklasik ekonomik modeldeki mekanik dengeleri eleştirmektedir. Kaldor ve Robinson benzeri Post-Keynesyen iktisatçılar, bireysel tercihlerin ve dünyanın devamlı değişmesinden dolayı, neoklasik denge analizlerinin doğayı ve ekonomiyi açıklamada fazla yeterli bulmamaktadırlar. Neoklasik iktisat, tüketiciyi her şeyi bilen, kar maksimizasyonunu amaçlayan tasviri yaparken, Post-Keynesyenler ise tüketicilerin belirsizlikler karşısında kaldığını, diğer insanların kararlarının, alışkanlıklarının, sosyal faktörlerin kararlarında etkili olduğunu savunmaktadır. Sosyal rasyonelite ile bireysel rasyonelitenin genelde farklı olduğunu ileri sürerler (Holt vd., 2009, s. 14).

Toplumsal değerleri, kurumlar, normları, anlaşmalar, yasal kuralları, örfler hukuki kavramlar şeklinde değerlendirilebilir. Burada toplumsal değerler, örfler ya da normlar çatışmalara neden olursa, sorunların yasal düzenlemeler ile çözülmesi gerekir. Post-Keynesyen kuramcılar da ekolojik sorunları sosyal çatışma alanı olarak görmekte, sorunların çözülmesinde kanuni düzenlemelerin etken olabileceğine inanırlar. İnsanların ekoloji sorunlarında kamu mülkiyeti, ortak mülkiyet ile özel mülkiyet arasında farkları anlayabilmesi, haklarını ve sorumlulukları bilmeleri gerekmektedir. Klasik yaklaşım ve pareto optimalite şartlarında ekolojik bozulma çoğunlukla geliri düşük bireyleri etkilediği görülmektedir. Sosyal maliyetlerde değerlendirme, rasyonelite, sağlam kurumlar, etkinlik çevresel baskının yüklerini hafifletecektir. Ekolojik sorunların çözülmesinde hükümetlerin etkinliği fazla olan regülasyonlarına gerek duyulmaktadır (Holt vd., 2009,s. 17).

Post-Keynesyenlerin temel ilgi alanı gerçek ekonomik sorunlardır. Bunun nedeni bireylerin yaşam sürdüğü gerçek dünyada belirsizliğin hüküm sürmesi ve

ekonomik olayların açıklanması için ortaya atılan ekonomik yaklaşımların gerçeğe uygun olmalarının gerekliliğidir. Post-Keynesyenler mikroekonomi konularından daha çok makroekonomi konuları üzerinde durmuşlardır. Bu nedenle Post-Keynesyen ekonominin bir firma teorisi olsa da tüketici tercihi teorisi gibi konularda literatüre katkısı azdır (Lavoie, 2005).

Post-Keynesyen iktisatçılar, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine inanmakta, bunların tercihlerde etkin rol oynadıklarını savunurlar. Gelir etkisinin ikame etkisine göre daha önemli olduğunu savunduklarından, ana akım iktisattan ayrılırlar. Aynı zamanda neoklasik iktisadın ekolojik sorunları ve sürdürülebilir kalkınmayı analiz etmede sınırlı kaldığını da savunurlar. Post-Keynesyenler, neoklasik fayda- maliyet analizini, piyasa başarısızlığını, koşullu değerlendirme, çevre mallarının ikame edilebilir olması gibi değerlendirmeleri eksik bulmakta, belirsizlikler, kurumlar ile tarihi zamanlamada odaklanır (Holt vd., 2009, s. 20).

Post-Keynesyen iktisatçılar ekoloji hususunun da realizm çerçevesinde ele alınmasını savunur. Çevresel karar verme süreçleri ve ekolojik analizlerde belirsizlik olduğunu ileri sürerler. Debreu ve Arrow'un genel denge analizine eleştiri getirerek, bunun gerçekleşmesinin tam öngörülebilir gelecek piyasalara gereksinim bulunduğunu savunurlar. Fakat ekolojik sorunların ve piyasaların kısa dönemde öngörülmesi zordur. Gelecekteki etkilerin bugünden görülebilmesi çok zordur. Bu nedenle sağlam kestirimlerin yapılması gerekir. Post-Keynesyen iktisatçılar sonuç olarak ekolojik sorunlardaki belirsizliğin fayda- maliyet analizlerinin yardımıyla açıklanamayacağını savunur (Winnet, 2003, s. 122).

Post-Keynesyen iktisatçıların ekolojik analizlerinde çoğulculuk faktörü de önem arz etmektedir. Ekolojik sorunlara ilişkin yapılacak olan analizlerde pek çok bilim dalından metodolojik olarak yararlanılması gerektiğine inanırlar. Bu şekilde ekolojik sorunların farklı perspektiflerden anlaşılabilceğini düşünen Post-Keynesyen iktisatçılar, ekolojik iktisatçıların, neoklasik düşüncelerin ve diğerlerinin görüşlerinin değerlendirilmesini önerirler (Sim, 2006, s.402).

Post-Keynesyenlerin ekolojik sorunlara eğilmelerini zorunlu kılan temel neden, neoklasik anlayışın önermelerinin doğa- kapitalizm ilişkisini yeterince açıklamamasıdır. Neoklasik anlayışın genelde birey ve kendiliğinden dengeye gelen piyasa fikirlerinin çoğunlukla kamusal müdahaleyi gereksiz kılması, buna benzer

olarak ekolojik problemlerin çözümlenmesine ilişkin vurgu yapması Post-Keynesyen teoride sorun olarak görülmektedir. Sonuç olarak Post-Keynesyenler neoklasik kavramsallaştırmaların karşısında durmakta, ana akımın tersine belirsizliğe dayanarak tarihsellik düzleminde ekonomiyi ele almakta, belirleyici rolü ile politik- ekonomik kurumları göstermektedirler (Spash ve Schandl, 2009, s. 47).

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK İLİŞKİSİ

2.1. Ekonomik Büyüme ve Sürdürülebilir Kalkınma

Ekonomik büyüme, bir ülkenin genelde bir yıl içindeki üretim kapasitesi ya da reel gelirinde oluşan ve nicel ölçümlenebilir reel artışları içermektedir. Bu kişi başı gelir bakımından ele alınırsa, büyüme ülkede ekonomik faaliyetler ölçeğindeki artışı ve kişi başı gelir artışını ifade edecektir (Taban, 2011:1). Ekonomik faaliyetlerin 1934 yılına kadar toplam değerini ölçme ABD Ticaret Bakanlığı tarafından ulusal ekonomiyeye ilişkin net hasılasına dair istatistikleri yayımlaması ile başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda ABD tarafından savunma sanayine üretilen çıktı miktarı ve çıktının ne kadarının ekonominin geriye kalanına bırakıldığını öğrenme gereksinimi nedeniyle milli gelir hesapları sistematik hale getirilmiştir. Ülkenin istatistik çalışmaları Kanada ve İngiltere'nin istatistik çalışmaları ile karşılaştırma yapılmış, Milletler Cemiyeti de toplantılarının birini milli gelirin hesaplanmasına yönelik gerçekleştirmiştir. Milli geliri hesaplama çalışmalarında Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) ve Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) ile ulusal ekonomilere ilişkin temel rakamların kabul görmeye başlaması mümkün olmuştur (Hahnel, 2014: 56).

Kalkınma kavramı ise ekonomik büyümeden daha geniş olarak değerlendirilmektedir. Kalkınma sadece ekonomik bir olgu olarak görülmemektedir. Kalkınma, sosyal ve ekonomik sistemin yeniden organize edilmesi, uyum içinde kombine edilmiş hali olmakla birlikte, gelir ve hasılda iyileştirmeleri, sosyal, kurumsal ve yönetsel yapıda, gelenek ve göreneklerde değişim ve iyileşmeleri de kapsamaktadır. Her toplum için, ekonomik ve sosyal kalkınma aşağıdaki gibi en az üç amacı içermelidir (Todaro ve Smith, 2009):

1. Mevcut olanakları arttırmak, barınma, gıda, korunma, sağlık gibi temel ihtiyaçların karşılanması amacıyla ürün ve hizmetleri genişletmek.

2. Daha güvenli kültürel ve beşerî değerlerin, işin geliştirilmesi gibi insanların yaşam kalitelerinin artırılması.

3. Bireyleri ve ulusları diğerlerine bağımlılıktan, sefalet ve cehaletten kurtararak, var olan sosyal seçim ve ekonomik sınırların genişletilmesi.

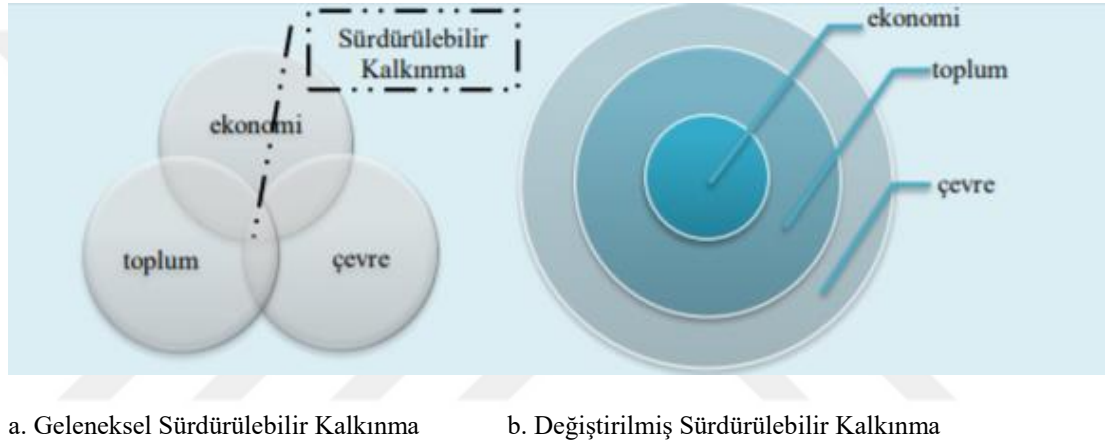
İktisatçılar, yirminci yüzyılın ikinci yarısından başlayarak sadece büyüme amacının ve politikalarının neden olduğu ve olmaya devam ettiği sakıncaların farkına varmış, mevcut anlayıştan vazgeçen ve büyümenin maliyetlerini de gözeten bir yaklaşım içerisine girmişlerdir. Ekonomik büyümeden çok ekonomi kavramının üzerinde durulmuş ve kalkınmanın sürdürülebilirliği öncelik kazanmıştır.

Sürdürülebilirlik, gelecek nesillere kaynakların geliştirilerek ulaştırılabilmesi amacıyla kaynakları tüketmeme, çürümeme ve yenileyebilme aşamasına getirebilmek gibi doğal kaynakların dengeli olarak kullanılmasını ifade etmektedir. Buna göre sürdürülebilirlik, günümüzde küresel kalkınma politikalarını, enerji kaynakları kullanımını, üretim planlaması ve mimari tasarım gibi çok sayıda alanı etkileyebilen bir kavram olarak algılanmaktadır (Yılmaz ve Bakış, 2015, s.2254).

Sürdürülebilirlik kavramının modern anlamda kaynak ekonomisindeki kullanımı, Carl von Carlowits tarafından 18. yüzyıl başlarında sürdürülebilir verim üzerinden türetilmiş ve ormancılık alanında gerçekleşmiştir. Carl von Carlowits 1713 yılında, “*doğaya karşı olmadan doğa ile birlikte hareket*” ifadesi ile sürdürülebilirlik kavramını ilk kez kullanan kişidir. Ormancılık alanında özellikle ağaç ürünlerinin elde edilmesi ve korunması açısından sürekli ve sürdürülebilir şekilde kullanımını sağlayacak şekilde yapılmasının gerekliliğini ileri sürmüştür. Günümüzde sürdürülebilirlik üzerine araştırma gündeminde 1960’lı yıllarda birbiri ile etkileşimde olan farklı üç konu yer almıştır. Rachel Carson (1962) tarafından su ve hava kirliliğine vurgu yapılarak “çevresel bozulma” konusu, Paul Ehrlich (1968) tarafından “nüfus patlaması” konusu ile Meadows vd., (1972) tarafından ise “kaynakların tükenmesi” sorunlarının üzerinde durulmuş ve sürdürülebilirlik sınırları genişletilmiştir (Akt. Brander, 2007). Bu bağlamda “sürdürülebilir kalkınma” kavramı literatürde yer almıştır. Sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk kez Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nun “Ortak Geleceğimiz” başlıklı raporda tanımlanmıştır. Bu tanımlamaya göre; “*sürdürülebilir kalkınma, günümüzün ihtiyaçlarının gelecek nesillerinin ihtiyaçlarını karşılayabilme yetisini olumsuz şekilde etkilemeden karşılanma süreci*” şeklinde ifade edilmektedir. (Dale ve Newman, 2005, s.352). Başka bir tanımlamada ise sürdürülebilir kalkınma kavramı, insan müdahalesine maruz kalan ekosistemin kapasitesinin aşılması koşulu ile insan hayatının kalitesinin yükseltilmesi olarak ifade edilmektedir (Han ve Kaya, 2013, s. 253).

Sürdürülebilir kalkınma kavramının pek çok kişi ve kuruluşa farklı anlamlar yüklemesi ise önemli özellikleri arasında gösterilmektedir. Bu kavram üzerinde literatürde yapılan tartışmalar iki düzey üzerinden sürdürülmektedir. İlk tartışma alanı kavramın toplum, ekonomi ve çevre boyutlarının vurgulandığı “üç sütun yaklaşımı”, diğeri sürdürülebilir kalkınmada doğa ve insan arasındaki ilişkiye vurgu yapan “düalistik yaklaşım” alanıdır (Robinson, 2004, s.373).

Şekil 2’de üç sütun yaklaşımı üzerine sürdürülebilir kalkınmanın iki farklı gösterimi bulunmaktadır. Şekilde (a) geleneksel sürdürülebilir kalkınma anlayışını yansıtırken, (b) ise değiştirilmiş sürdürülebilir kalkınma anlayışını yansıtmaktadır (Hanson, 2011: 25).

Şekil 2. Sürdürülebilir Kalkınmada Üç Sütun Yaklaşımı (Hanson, 2011: 25)

Bu model ile geleneksel sürdürülebilir kalkınma anlayışında değişim olmuştur. Değiştirilmiş sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ise iktisadi büyümeden ziyade ekolojik konuları önemsemekte, toplum için çevrenin birincil önceliğinin olduğu belirtilmektedir. Modeldeki sistem, ekolojinin toplum ve ekonomi için ön şart olduğunu, aynı zamanda temel yaşam desteğine sahip olmayan dünyada toplumun ve ekonominin varlığını sürdürmeyeceğini vurgulamaktadır. Sürdürülebilirliği sağlama her iki gösterim göz önüne alındığında, toplumsal, çevresel ve ekonomik sistemlerin bütüncül olarak ele alınması ile gerçekleşebilir, çözüm ise aynı tümleşik yapıdadır. Sürdürülebilir kalkınmanın üç sütun yaklaşımındaki toplum, çevre ve ekonomi boyutları aşağıda yer almaktadır:

Ekonomik sürdürülebilirlik: Bununla üretilmiş olan ve doğadaki sermayenin bozulmamış şekilde muhafaza edilmesi ve bu şekilde ekonomik büyüme ve

performansın aşığı seyir izlememesi amaçlanmaktadır. Ekonomik sürdürülebilirlik aynı zamanda ekonomiye ekolojik işlevler bakımından katkı sağlayan varlıkların değerini belirlemektedir. Bu yeniden üretilebilir olan üretim unsurları için yapılacak yeni yatırımlar açısından gereken özel ve sosyal maliyet olarak sermaye amortismanının temsilcisidir (Bartelmus, 2008, s.28-29).

Toplumsal sürdürülebilirlik: Sürdürülebilir kalkınmanın hedefleri arasında en önemlisi olan toplumsal sürdürülebilirlik, insan ile ilişkili olan bazı temel haklara ve özgürlüklere odaklanmaktadır. Bunlar arasında nesiller arası denge ve eşitlik en önemli olanlardır. Bu sürdürülebilirlik ile her birey için uzun vadede barınma, iş, eğitim, sağlıklı yaşam ve kültürel faaliyetler gibi stratejik önemi bulunan temel ihtiyaçları sağlama, engellileri yeniden topluma kazandırma, yaşam kalitesini arttırma, gelecek nesillerin yaşamını koruma işlevlerini sağlamak mümkündür (Yılmaz ve Bakış, 2015, s. 2256).

Çevresel sürdürülebilirlik: Hava kirliliği, su kaynaklarının kirliliği, küresel ısınma, kaynakların tükenmesi, ekosistemin taşıma ve esneklik kapasitesinin azalması gibi sorunları kapsayan çevresel sürdürülebilirlik çok boyutludur (Johnson ve Lundvall 2013: 2). Bu sürdürülebilirlik, yeryüzü canlılığı ve çeşitliliğinin korunması, yenilenebilir kaynakların sürdürülebilir kullanılması, yenilenemeyenlerin ise kullanımında tasarrufa gidilmesi, canlılara ve doğaya en az zarar verilmesi, yaşam destek sistemlerinin korunması konularında duyarlılığı gerektirmektedir (Yılmaz ve Bakış, 2015, s. 2255).

2.2. Sürdürülebilirliğin Boyutları

Sürdürülebilirliğin genellikle sosyal, ekonomik ve çevresel olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır. Süreç içerisinde sosyal sistem, ekonomi ve çevre bir arada işleyen bir çarka benzetilebilir. Bunu açıklayabilmek için bir üçgenin her köşesinde yer alan boyutlar ifadesi kullanılabilir. Sürdürülebilirliğin boyutlarına ilişkin bir kalkınma üçgeni fikri ilk kez Rio konferansında 1992 yılında sunulmuştur. Konferansta sunulan üçgenin köşelerinde çevresel, sosyal ve iktisadi boyutlar, üçgenin içinde ise eşitlik, yoksulluk, iklim değişikliği ve sürdürülebilirlik gibi konular yer almaktadır (Yeni, 2014, s.186).

2.2.1. Ekonomik boyut

Ekonomi kavramı en yalın haliyle, kıt kaynakların etkin ve verimli kullanımını içermektedir. Bu bağlamda ekonomi ve sürdürülebilirlik kavramlarının birbiri ile doğrudan bağlantılı olduğu belirtilebilir. Dolayısıyla insanlığın refahı ve geleceği için ekonomik sürdürülebilirlik bir zorunluluktur. Ekonomi kavramı, ürün-hizmet kullanımında kaynakların aşırı tüketiminin engellenerek üretim işlevinin yerine getirilmesini sağlayan sürdürülebilir bir sistem olarak ifade edilebilir. Ekonomik boyut, sosyal ve çevresel boyutlar yanında, daha uzun süre pazarda kalıcılığa vurgu yapmaktadır (Onaran, 2014, s. 16).

Ekonomi, toplumların ve bireylerin yaşam kaliteleri ile doğrudan ilgilidir. Dolayısıyla sürdürülebilirliğin ekonomik boyutu açısından refah merkezi önem arz etmektedir. Üretim ve tüketim süreçlerinde sermaye korunarak, refahın artırılması ve buna bağlı olarak sürdürülebilirliğin sağlanması önemlidir. Toplumlar refahın düşmesini arzu etmez, fakat ekonomik üretim süreci içerisinde kaynakların sürekliliği ve tükenme potansiyeli refahın önemini arttırmaktadır. Bu nedenle sürdürülebilirliğin sağlanması açısından ekonomik büyüme ve refahın da var olması gerekmektedir. Sermayenin sürdürülebilirliği ise, ekonomik boyutun merkezinde yer almaktadır. Sürdürülebilirliğin ekonomik boyutunda dört ilke bulunmaktadır (Baumgartner ve Quass, 2010, s. 2):

1. İnsanlar ile doğa arasındaki ilişki konunun odak noktası olmalı,
2. Özünde belirsiz ve uzun vadeli geleceğe yönelik stratejiler geliştirilmeli,
3. Günümüz ve gelecek nesiller yanında insanlar ile doğa arasında adaletin normatif temeller ile oluşturulması,
4. Doğal kaynaklar ile hizmetlerin insan yapımı olan ikameleri ve tamamlayıcılar ile karşılanmasında, ekonomik etkinliğe ilişkin endişe duymamak.

Bu temel ilkeler, sürdürülebilir ekonomi oluşturulurken, insan ile doğa arasındaki bağ, ekonomik refah ve gelecek nesillerin yararlanma haklarını da içermektedir. Bu dünyadaki doğal kaynaklarla birlikte sermayenin ve refah ortamının da gelecek nesillere aktarılmasını kapsamaktadır. Sürdürülebilirliğin ekonomik boyutunda işletmelerdeki karşılığı daha fazla yenilik, bilgi, süreç yönetimi, işbirliği, teknoloji alanlarına ağırlık verilmesi şeklinde yaşanmaktadır (Onaran, 2014, s. 16). Zira örgüt kültürü ve ekonomik sürdürülebilirlik bakımından etkinlik ve büyüme önem

arz eden kavramlardır. Sürdürülebilir kalkınmada hedeflerin belirlenme aşamasında sürdürülebilirliğin zayıf ve güçlü iki yönü ortaya çıkmaktadır. Bu ayrım, fiziksel sermaye ile doğal sermaye arasında ikame edilebilirlik durumuna uygun yapılmaktadır (Yeni, 2014, s. 196).

2.2.1.1. Zayıf sürdürülebilirlik (neoklasik yaklaşım)

Neoklasik iktisadın varsayımı olan doğal sermayenin beşerî sermaye ile tam ikame edilebilirliğine dayalı olarak zayıf sürdürülebilirlik ortaya çıkmıştır. Bu durumda, sürdürülebilir kalkınmada zamanla genel sermaye stokunun bir nesilden diğer nesle aktarılması gerekmektedir (Vivien vd., 2016, s. 6). Bu sayede gelecek nesillere günümüzdekilerle eşit fırsatlar tanınabilmektedir. Buradaki genel sermaye stoku bileşenlerinin arasında tam ikame imkânı olduğundan, tahrip olmuş doğal faktörlerin teknoloji gelişme ve sermaye birikimi tarafından sorunsuz olarak ikame edilmesi mümkün olabilecektir. Neoklasik iktisat temsilcileri açısından; teknik ilerleme, doğadaki bozulma ile yıkımın geri döndürülemezliği kavramının sorgulanır duruma getirmiştir (Brunel, 2015, s.58).

Zayıf sürdürülebilirlik, doğal sermayeye göre fiziksel sermayenin daha değerli olduğunu ifade etmektedir. Zayıf sürdürülebilirlik, insan üretimi fiziksel sermayenin üretimde kullanılmasını savunmakta olup, insan merkezci yaklaşımdır. Doğal sermaye yerine kullanılabilir olan yeterli fabrika, makine gibi fiziksel sermayenin üretimi yapıldıkça, günümüz neslinin tükenebilen kaynakları kullanması ya da çevreyi kirletmesi bir sorun olmayacaktır (Yeni, 2014, s. 197).

Neoklasik iktisatçılar, sürdürülebilirliğin hedefinin en azından günümüz nesillerinin ekonomik refah kapasitesine eşdeğer bir kapasitenin gelecek nesillere aktarılmasını içermesini savunmaktadırlar (Vivien, 2006). Zayıf sürdürülebilirlik en yalın şekilde, zamanla doğal kaynakların kendilerinin yerine üretkenlik seviyelerinin korunması olarak ifade edilebilir. Zayıf sürdürülebilirlik fikri, çevresel unsurların yapay unsurlar ile ikame edilebileceğini ve bu alternatiflerin bulunabildiği sürece gelecek nesillere yönelik herhangi bir kaygı taşınmaması gerektiğini savunmaktadır (Yeni, 2014, s. 197-200). Görüldüğü üzere, ortada insan merkezli ve doğa merkezli olarak iki yaklaşım bulunmaktadır. Bu ayrımın temelinde ise doğal kaynakların ikame edilebilirliği vardır. Zayıf sürdürülebilirliği savunanlar doğal kaynakların aktif olarak kullanılması gerektiğini ileri sürmektedir. Fakat bu yaklaşımda doğaya müdahalenin insanların çıkarı doğrultusunda haklı çıkarılması söz konusudur (Kılıç, 2012, s.206).

Günümüzde pek çok alanda yenilenebilir kaynaklara yönelme artmıştır. Bu açıdan zayıf sürdürülebilirliğin insan merkezci tavrı yetersiz kalmaktadır. Bu daha çok kapitalizme hizmet eden bir fikir olarak görülebilir.

Neoklasik iktisatçılar tarafından Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) zayıf sürdürülebilirlik fikrini güçlendirmek amacıyla kullanılmaktadır. ÇKE hipotezinde, ekonomik büyüme süreci başlangıcında gerçekleştirilen yoğun ekonomik faaliyetler neticesinde çevresel bozulma (ölçek etkisi) yaşanırken, yüksek gelir seviyesi ile yaşanan birleşim ve teknolojik unsurlara bağlı olarak daha etkin ve verimli ekonomik sürece ortam hazırlanacak ve belli bir gelir seviyesinden başlayarak çevresel bozulma seviyesinde gerilme olacaktır (Grossman ve Krueger, 1991). Sonuç olarak ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasında zamanla ters-U veya çan eğrisi oluşmaktadır. Hindistan, Türkiye, Çin gibi sanayileşmesi yeni ülkelerde artış hızı süren karbon salınımının, İskandinav ülkelerinde daha düşük seviyelerde olması ÇKE için örnek gösterilebilir. Fakat ters-U veya çan eğrisinin aşağı noktası yani çevresel tahribatın azalma hızı, her ülkenin uygulamış olduğu çevre politikalarına bağlı olarak farklılık göstermektedir.

2.2.1.2. Güçlü sürdürülebilirlik

Zayıf sürdürülebilirliğin gözle görünen eksiklikleri güçlü sürdürülebilirliğin ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Burkett, 2011, s.113). Bu yaklaşım, sadece tükenmeyen kaynakların kullanımı ile doğal sermaye stokunun gelecek kuşaklar için korunmasının mümkün olabileceğini savunmaktadır. Diğer bir ifade ile tükenebilen kaynakların kullanımı ile doğal sermaye stokunun korunamayacağını ileri sürmektedir (Kılıç, 2012, s.206).

Güçlü sürdürülebilirlik fikrine göre, sadece yenilenebilir kaynaklarının düzgün kullanılması durumunda sermaye stoku gelecek nesillere kadar aktarılabilir. Doğal sermaye ikame edilemez ve diğer sermaye türlerini de doğrudan etkileyemez (Yeni, 2014: 197). Güçlü sürdürülebilirlik düşüncesi öncelikle doğal sermayenin insanlar tarafından üretilen faktörlerce tam ikame edilebilirliğine itiraz eden ekolojik ekonomi yaklaşımından yana olanlarca ileri sürülmektedir. Bu fikri savunanlara göre, gezegenin üretken sonluluğu ve entropi ilkeleri böyle bir ikameye engel teşkil etmektedir. Uzun süredir ekonomik büyümenin pek çok bitki ve hayvan türünün yok olmasına, yenilenemez kaynakları tüketerek iklim değişikliklerini tetiklemesi nedeniyle tüm dünyada ekonomik büyümenin bir sorun haline geldiğini ortaya koymaktadır. Ekolojik

sistem ile ekonomik sistem arasındaki dengenin sağlanması sonucunda ekonomik büyümede optimal büyüme sorunu gündeme gelmektedir. Gerçek sürdürülebilirlik kaygısı yaşanıyor ise, gelecek nesillerin vazgeçemeyeceği, doğanın sağladığı unsurları temsil edebilecek bir kritik doğal sermaye stoku korunmalıdır. Bu stokun güvence altına alınmasını sağlayacak olan ekonomik büyümenin boyutunun belirlenmesi, ekolojik ekonomi açısından temel makroekonomik alanda araştırma konusu olmaktadır. Toprak üzerinde insan ve doğal yaşamın sürekliliğini sağlayabilecek dünya ekonomisi boyutunu belirleme kaygısından ekolojik ekonominin güçlü sürdürülebilirlik tezi doğmuştur (Yeni, 2014, s. 198-200).

Ekolojik ekonomi, güçlü sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için hem küresel optimal makroekonomik ölçeğin hem de kaynakların adil dağılımının gerektiğini savunmaktadır. Gelecek nesiller için gereken adalet, her ne kadar neoklasikler karşı çıkmış olsalar da ekolojik iktisatçılar tarafından bugünkü adalet sağlanmadan gerçekleştirilemeyeceğini ileri sürmektedirler. Zira ekolojik ekonomi düşünürleri, ekonomi biliminin dayanağı olan hipotezlerin her daim normatif ön varsayımlara dayandığını düşünmektedirler. Ekolojik ekonomi, ekonomik çözümleri biyolojik, sosyolojik, ekolojik, tarihi, kültürel gibi çözümlerle değerlendiren disiplinler arası bir yapıya sahiptir. Bu açıdan neoklasik iktisadın aksine ekolojik iktisat, etik ve felsefi ön varsayımları çözümlere dahil etmektedirler (Yeni, 2014, s.198-200).

2.2.2. Çevresel boyut

Çevresel sürdürülebilirlik temelinde genelde 1960'lı yıllarda gündem olan kalkınmacı ideolojinin neden olduğu sorunlar ile 1970'li yıllarda gelişim gösteren çevre hareketleri yatmaktadır (Bozlağan, 2005: 1014). Çevreye zarar verilmeden kendi kaynaklarını yöneten bir sisteme vurgu yapan çevresel boyutta çevresel sürdürülebilirlik geniş bir anlatımla insanların ihtiyaçlarını karşılayan ekosistemin dayanıklı, dengeli, bağlantılı olma ve esnek ilkeleri doğrultusunda ekosistemlerin kendini yenileyebilme kapasitesine dikkat eden, biyoçeşitliliği azaltmayan eylemleri ifade etmektedir (Morelli, 2011, s.6).

Çevre boyutu bu bakımdan özellikle ekonomik boyuttan önemli oranda ayrılır. Bunun nedeni çevre boyutun çevreye yaklaşımının bütüncül bakış açısı çerçevesinde olmasındandır. İnsanların da dahil olduğu dünyadaki tüm canlıların tek başına varlığını sürdürmesi mümkün değildir. Bu noktada çevrebilim kanunlarının ilki "*her şey; başka her şeye bağlıdır*" şeklinde olmaktadır (Onaran, 2014, s.18). Ekosistemdeki canlı-

cansız varlıklar birbiriyle etkileşim içerisinde ve birinin geleceği ile diğerinin geleceği doğrudan ilgilidir. Fakat insanların diğerlerinden farklı olarak ekosistemleri değiştirmeye veya tehlikeye atmaya gücü bulunmaktadır. Amaç ne olursa olsun, politikalar çevreye verilecek olan zararın asgari tutulması doğrultusunda geliştirilmelidir. Günümüzde bunun bir zorunluluk haline geldiği belirtilebilir. Zira Sanayi Devriminden başlayarak üretim ve tüketim anlayışında değişimler meydana gelmiş, doğa hızlı bir şekilde kendini yenileyebilme kapasitesini aşma sınırına gelmiştir. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte doğada pek çok alana müdahale vardır. Bu sebeple sürdürülebilirliğin çevre boyutunun göz önüne alınması gerekmektedir.

2.2.3. Sosyal boyut

Sürdürülebilirliğin teoride ve uygulamada genelde çevresel ve ekonomik boyutu ön plana çıkmaktadır. Sosyal boyutu ise uzun dönem ihmal edilmiştir. Ekonomik ve çevresel boyut 1980'lerin ikinci yarısına kadar ön planda olmuş, son yıllarda ise sosyal boyut gündeme gelmiştir (Şen vd., 2018, s.37). Bunda BM tarafından 1987 yılında yayımlanan "Ortak Geleceğimiz" raporunda geçen sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin belirlenmesinin etkili olduğu belirtilebilir. Bu raporda, kalkınma yanında bununla doğrudan ilgisi bulunan yoksulluk sorunu da yer almıştır. Daha sonra çevre ile ilgili olarak düzenlenen pek çok konferansta da sosyal gelişme konu edilmiştir.

"İnsan ihtiyaçlarının ve isteklerinin memnuniyeti, açıkça sürdürülebilir kalkınma kavramının merkezi rolünü öne sürmek için gereksiz görünebileceği, üretken bir faaliyetin hedefidir. Çoğu zaman yoksulluk, insanların mal ve hizmetlerin mevcut olmasına rağmen hayatta kalma ve esenlik ihtiyaçlarını karşılayamamasıdır. Aynı zamanda, yoksulluk içinde olmayanların talepleri büyük çevresel sonuçlara sahip olabilir" (United Nations, 1987, s.42).

Sürdürülebilirliğin sosyal boyutu aynı sosyal devlet anlayışında olduğu gibi insanlığın genelde sağlık, barınma, gıda, cinsiyet eşitliği, gelir, eğitim gibi zorunlu ortak ihtiyaçlarına odaklanmaktadır. Bu kavramlar refah anlayışına vurgu yapmaktadır. Refah anlayışı ise sürdürülebilirliğin sosyal ve ekonomik boyutunun ortak noktasıdır. Bu nedenle sosyal sürdürülebilir sistem, ekonomik sistemin sunmuş olduğu durumlarda sürebilir. Sosyal sürdürülebilirlik bazı değerlere sahiptir. Bu değerler kuşaklararası eşitlik, temel hizmetlere erişim eşitliği, farklı kültürlerdeki ilişki, politik savunuculuk, topluluğun ihtiyaçlarını karşılayabilecek mekanizma, yerel

düzeyde siyasal katılım için sosyal sürdürülebilirliğin kullanılmaması şeklinde ifade edilebilir (Morelli, 2011, s. 3).

Sosyal boyut çevresel boyut ile bağlantılı olup, bu boyutta kaynakların sınırlılığı ve kaynaklardan yararlanmada var olan adaletsizlik en önemli sorun olarak kabul edilir. İnsanların gelir adaletsizliği olduğu sürece sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşması belli bir zaman alacaktır. Örnek vermek gerekirse; ABD'deki aşırı tüketim ile Afrika'daki açlık arasındaki uçurum gösterilebilir. Bu açıdan ülkelerin sürdürülebilirlik hedefleri arasında sosyal yardım ve gelişime ayırmış oldukları paylar da farklılıklar olduğu belirtilebilir.

Sürdürülebilirliğin üç boyutu da birbirine bağlı olup, birbirini tamamlar. Ekonomik boyutun daha önemli gibi görünmesine rağmen, çevresel alanda yaşanan toprak kaybı, kuraklık, sıcaklık artışı, hava ve su kirliliği, biyoçeşitlilikte azalma, doğal kaynakların tahrip edilmesi, kaynaklara yetersiz erişim gibi durumların da ekonomide etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle sürdürülebilirliğin sağlanması adına, çevresel ve toplumsal olarak bireylere ve işletmelere önemli görevler düşmektedir. Bir sistem sosyal ve çevresel anlamda dengelendiğinde, sürdürülebilirlik daha kolay uygulanabilecektir. Bu bağlamda sosyal ve ekolojik boyut_ekonomik boyut kadar önem arz edecektir. Sürdürülebilirliğin sosyal boyutu için daha doğru tespitlerin yapılabilmesi adına, 2012 yılındaki Rio+20 forumunda sürdürülebilirliğin dördüncü boyutu olarak tanımlanabilecek kültürel boyut eklenmiştir.

2.2.4. Kültürel boyut

Kültürel boyut, günlük yaşamdaki devamlılığı ve bazı zamanlarda uğramış olduğu kesintinin ifadesi olan uygulamaların, söylem ve materyal ifadelerin önemli olduğunu vurgulayan sosyal bir alandır. Kültürel boyut, yaratıcı kültürel endüstrileri ve kültürel mirası barındırdığı için, sürdürülebilir kalkınmada sürücü unsurlar arasında varsayılmaktadır (Evren, 2016, s.11-12). Kültürel boyut bu özelliği ile kültür, kimlik, gelenekler, inanç gibi değerlerin ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Sürdürülebilirlik politikalarının ülkelerin her birinde aynı düzeyde ve verimlikte uygulanamayacağını, bunun yanı sıra toplumların kültürel değerlerinin ve tarihinin de süreçte etkili bir unsur olacağını vurgulamaktadır. Örnek vermek gerekirse, gelişmişlik düzeylerinin benzer olduğu ABD'nin bir eyaleti ile İskandinav ülkesinin doğaya yükledikleri anlam ve aralarındaki bağın ve tüketim alışkanlıklarının farklı olmasından dolayı, ülke vatandaşlarının sahip oldukları sürdürülebilirlik fikrini ne oranda benimsedikleri

tartışma konusu olmaktadır. Dünyada yaşanan çevre kirliliğinin en önemli nedenleri arasında sanayileşmiş ülkeler yer alsa da sorun toplumların doğa ile kurmuş oldukları ilişkiyle doğrudan bağlantılı olmasıyla da ilgilidir. Bu açıdan ülkelerde yerel düzeyde uygulanan sürdürülebilirlik politikalarının küresel sürdürülebilirliğe de katkısı olabilecektir.

2.3. Sürdürülebilirliğin Ölçümü ve Ekolojik Ayak İzi

Çevresel sürdürülebilirliğin ölçümünde çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden örnek vermek gerekirse, Sürdürülebilir Kalkınma Endeksi sığ bir gösterge olup, karbondioksit emisyonlarının dışındaki çevresel bozulmaları göz önüne almaz. Beşerî Kalkınma Endeksi de çevresel bozulmaları göz önüne almaz. Bu açıdan bazı yöntemlerim genelde sosyal boyutu göz önüne almaları nedeniyle çevresel sürdürülebilirliği temsilde yetersiz olduğu belirtilebilir. Refah Endeksi ise hem sürdürülebilir kalkınma endeksini hem de sera gazı emisyonları ve hava kalitesini dikkate aldığından, diğer endekslere göre daha güçlüdür. Bunların dışında pek çok gösterge bulunmaktadır. Ancak sürdürülebilirliğin ölçümünde genel kabul gören ve yaygın kullanılan ve çevresel sürdürülebilirliği en iyi şekilde temsil eden Biyoçeşitlilik Göstergeleri, Çevresel Sürdürülebilirlik Endeksi ile Ekolojik Ayak İzi gibi ölçüm yöntemleri de bulunmaktadır. Bu başlık altında yıllık hesaplanan, ekonometrik analizlere elverişliliği daha iyi olan ve çevresel değerleri temsil edebilecek olan ekolojik ayak izi ele alınacaktır.

Son yıllarda ekolojik ayak izi, dünya genelinde sürdürülebilirliğin yaygın kullanılan göstergeleri arasında yer almaktadır. Çevresel sürdürülebilirliğe daha fazla odaklanan, güçlü sürdürülebilirlik doğasına uygun olan bu yaklaşımın literatüre kazandırılması 1990'lı yıllarda Mathis Wackernagel ve William Rees tarafından yapılan çalışmalar ile gerçekleşmiştir (Neumayer, 2004, s.158).

Rees (1992) tarafından yapılan çalışmada, ekonomik faaliyetlerin, taşıma kapasitesi benzeri konuların üzerinde durulmuş ve ekolojik ayak izine önem verilmiştir. Daha sonra Wackernagel (1994) tarafından yürütülen doktora çalışmasında, ekolojik ayak izi yaklaşımı ile hesaplama yöntemi geliştirilmiştir. 1996 yılında yayınladıkları "*Wackernagel and Rees Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on the Earth*" adlı kitapla "*ekolojik ayak izi*" yaklaşımının bilinirliğini arttırmış ve yaygınlaşmasında etkili olmuşlardır.

Dünyada tüketimi yapılan biyolojik kapasite miktarını, ortaya çıkan atıkların yok olabilmesi için gereken su ve kara alanlarının büyüklüğü, ülkeler, şehirler, aileler veya bireylerin kullandıkları biyolojik kapasite miktarı, gelecekte ihtiyaç duyulacak gezegen miktarının sayısal olarak gösterimini sağlayan ölçüm yöntemi ekolojik ayak izidir. Ekolojik ayak izi, dünyanın taşıma kapasitesinin hangi oranda aşıldığına ilişkin bilgiye ulaşılmasını sağlamaktadır (Altıparmak ve Avcı, 2011, s.38).

Ekolojik ayak izi, doğal kaynakların tüketimi ve ekonomideki oluşan atıklar açısından gereken asimilatif kapasitenin ölçümünde kullanılan hesaplama aracı olmaktadır (Wackernagel ve Rees, 1996, s. 9). Diğer bir ifade ile ekolojik ayak izinin, doğal kaynak kullanımı yoğunluğu ile belli bir alandaki atık özümsemesi faaliyetini ölçebilen alan bazlı göstergesidir (Wackernagel ve Yount, 2000, s.512). Ekolojik ayak izi, belirli bir nüfusa sahip olan ekonominin teknoloji ile tükettiği kaynakların üretilmesi, oluşturduğu atıkların doğada emilimini sağlayabilmek amacıyla biyolojik açıdan ihtiyaç duyulan verimli alan miktarını göstermektedir (Wackernagel ve Silverstein, 2000, s.392). Ekolojik ayak izinin, geniş çaplı değerlendirme olanağı sağladığından, sürdürülebilirlik planlamasında etkin rol oynamaktadır (Wackernagel ve Rees, 1996, s.28- 29).

Ekolojik ayak izi yaklaşımı doğa üzerindeki beşerî faaliyetlerin baskısını yansıtmakta ve taşıma kapasitesinin tersi şeklinde de ifade edilebilir (Bartelmus, 2008: 97). Bu yaklaşımda ülkelerdeki kişi başı doğal kaynak kullanımı, karbondioksit emisyonları ve atıklar ile karşılaştırılmaktadır. Ekolojik ayak izi değerlendirmelerinde aşağıdaki varsayımlar dikkate alınmaktadır (Wackernagel vd., 2002, s. 9266):

1. İnsanlar tarafından tüketilen kaynakların ve atıkların takibi mümkündür.
2. Bu kaynakların önemli bir bölümü ve atık stokunun durumu sürdürülebilmek için gereken biyolojik verimli alanlarla ölçülebilmektedir.
3. Alanların hepsi kendisinin kullanılabilirlik biokütlesine oranlanarak ağırlıklandırılır ve bunu global hektar şeklinde tanımlanmaktadır.
4. Global hektarın biri belli bir yıl için eşdeğer oranda kullanılabilir biokütle içerdiğinden ve alanlar karşılıklı olarak özel kullanım ifade ettiğinden, insanların toplam talebini temsil etmektedir.
5. Ekoloji tarafından sunulan doğa arzı, biyolojik olarak verimli global hektarlar ile ifade edilmektedir.

6. Alan talebinin alan arzını aşması mümkündür. Örnek vermek gerekirse, yeniden oluşma oranına göre iki katı miktarda kesilen orman alanı, hesaplamada sahip olduğu kendi alanına göre iki katı kadar görünmektedir (Wackernagel vd., 2002, s. 9266).

Ekolojik ayak izi kavramı fazla kullanılan ekosistem alanı ile tanımlanır. İnsanlar için olduğu kadar şehirlere, ülkelere ve dünya geneli için hesaplama yapılabilmektedir. Mevcut kaynak yönetimi ve teknoloji altında üretken su ve toprağa olan ihtiyacın bir ölçümü olan ekolojik ayak izi, üretim ve tüketimin gerçekleştirilmesi, doğal kaynak tüketimi gibi beşerî faaliyetlerinin tümünün gezegenin kendini yenileme kapasitesinin ne kadarını talep ettiğinin belirlenmesini sağlar (Kitzes ve Wackernagel, 2009, s.2). Doğa ve doğal kaynakların talebi ya da biyosferin talebi şeklinde de değerlendirilen ekolojik ayak izi yaklaşımı, biyolojik bakımdan üretken ve ekilebilecek alanlar, balıkçılık alanları, orman alanlarını dikkate almakta, açık okyanusları, buzulları, çölleri dikkate almamaktadır (Kitzes ve Wackernagel, 2009, s.2).

İnsanlar tarafından doğal ürün ve hizmetlerin tüketilmesi, biyosferde ekolojik kapasitesinin aşılması durumunda sorun teşkil etmemektedir. Fakat bu kapasite aşıldığında, oluşan sorunların ölçülmesi için geliştirilen ekolojik ayak izi, doğanın kullanılan miktarını ölçmekte ve insanların çevreye talebini hesaplamaktadır. Bu hesaplamaların temelinde, doğal kaynakların ve atıkların önemli bir kısmının takibi ile doğal kaynaklar ile atıkların oluşturduğu büyüklüğü ve bunların elde edilmesi için gereken üretken alan yatmaktadır. Bu sayede mevcut olanaklarla tüketilen doğal kaynaklar ve atıkların telafisinde gereken üretken alan, su miktarının tamamı ekolojik ayak izi şeklinde ifade edilmekte, insanların doğayı kullanmaya devam etmesi ve doğayı kirlenmesi ölçüsünde de ayak izi büyümektedir (Wackernagel, 2002, s.1). Ekolojik ayak izi, bu şekilde bireylerin doğal sermayeyi hangi oranda kullandığını izleyebilme ve sürdürülebilirliğin sağlanması için yardımcı olur. Güçlü sürdürülebilirliğin sağlanması amacıyla ekolojik ayak izi biyokapasiteden daha az olması gerekmektedir (Wackernagel, 2002, s.2).

Sürdürülebilirliğin ölçümünde ekolojik ayak izinin kullanımında, mevcut biyokapasite önemli bir unsurdur. Bir alanın ayak izinin biyokapasiteden büyük olması ekolojik açıktan olarak, az olması ise ekolojik fazla olarak değerlendirilir. Ekolojik açıktan

sürdürülebilirliğe olanak vermez iken, ekolojik fazla sürdürülebilirliğin sağlanmasında ön koşul olarak kabul edilir (Pearce ve Barbier 2000, s.127).

2.4. Ekonomik Büyüme Eleştiren Yaklaşımlar

Ekonomik büyümenin her zaman refahı arttırdığından bahsedilemez. Bazı yönlerden refahı tam tersine azaltabilmektedir. Ekonomik büyüme, çevre bozulmasına ve doğal kaynakların tükenmesine neden olarak, şimdiki ve gelecek kuşakların fakirleşmesine neden olmaktadır. Petrol kaynaklarının tüketilmesi, iklim değişikliği, balık stokunun azalması, su kıtlığı, biyoçeşitliliğin azalması yaşanabilecek problemler arasındadır. Ekonomide ihtiyaç duyulan doğal kaynakların tüketilmesi ve iklim değişikliği bunlar arasında belki de acil olarak müdahale edilmesi gerekenlerdir. İlk aşamada ekonomi bir süre çalışmasını sürdürebilse de katlanılamayacak sınıra geldiğinde, maliyetler çok ağır olabilecektir. Düşük karbon salımlı sürece erken geçiş, ilerleyen zamanda ekonomik anlamda çöküş yaşanmaması açısından hayati önem taşımaktadır (Stern, 2007, s.2). Ekonomik büyümeyi çevresel bozulmanın bir nedeni olarak gören ekonomistler yeri geldiğinde ekonomik büyüme karşıtı görüşlerini de aktarmışlardır. GSYH artışlarının, insanlığın refahı ve yaşam kalitesini ölçmede ne kadar yetersiz kaldığı açıktır. Temiz hava veya su kaynaklarının garanti altına alınması için yapılan masraflar GSYH üzerinde yavaşlatıcı etki yapabilir ancak, bu önlemlerin hayat kalitesine yapacağı katkının değeri ölçülemez (Scorse, 2010, s. 72)

Bu başlık altında Sıfır Büyüme Yaklaşımı (Büyümeme), Ekonomik Küçülme (Degrowth), yerelleşme, sosyalist yaklaşım, yeşil ekonomi gibi ekonomik büyüme karşıtı yaklaşımlara yer verilecektir.

2.4.1. Sıfır büyüme yaklaşımı (büyümeme)

Bu yaklaşımı benimseyenlere göre ekonomik büyüme sosyal refah ölçüsü olmamaktadır. Bu sebeple ekonomik büyümede tarafsız kalmak, sürdürülebilirlik ve sosyal refah açısından farklı argümanların geliştirilmesi durumu iyi olmaktadır. Büyüme oranına kayıtsız kalınması büyüme modelinin benimsenmesini gerektirmektedir (Van Den Bergh, 2011, s. 886). Durağan durum yaklaşımı, ekonomik büyümeye karşı ortaya atılan alternatifler arasındadır. Durağan durum, sabit olan denge (Steady-State) yerine sıfır büyümeyi ortaya koymaktadır. John Stuart Mill, durağan durum yaklaşımını iyi şekilde yorumlayanlar arasındadır. Herman Daly ise 1950'lerden itibaren durağan durumun en önemli savunucu olmuştur.

Ekonomik büyüme karşıtı yaklaşımlardan olan sıfır büyüme yaklaşımı yani büyümeme, durağan durum yaklaşımı ile ilgili olarak ekonomist John Stuart Mill dışında, durağan durum ekonomisine bakış açısı kötü olsa da Thomas Malthus, Adam Smith, David Ricardo gibi ekonomistler de olumlu düşünceler beslemekteydiler. İlk olarak John Stuart Mill tarafından 1848 yılında yayımlanan “*Principles of Political Economy*” başlıklı durağan durum yaklaşımına geniş yer vermiştir. Nüfusun ve sermayenin ulaşacağı durağan durum, insanlığın gelişmesinde durağanlığa işaret etmemektedir, şeklinde ifade etmiştir (Mill, 2004, s.191). Mill’e göre, refah içinde ve zengin olan gelişmiş ülkelerde, üretim alanlarında gelişim olmadığında ülkelerin az sanayileşmiş olan bölgelerine sermaye aktarımının durması halinde durağan duruma geçileceğini ifade etmektedir (Mill, 2004).

John Stuart Mill’i diğer ekonomistlerden ayıran husus, durağan duruma negatif değil pozitif gelişme olarak bakmasındandır. Bugün de güncelliğini muhafaza eden görüşü, pek çok çözüm için temel oluşturmuştur. Mill tarafından aşağıdaki ifadeler kullanılmıştır (Mill, 2004, s.189):

“İnsanların normal halinin hayatta kalabilmek için çabalamak olduğunu iddia edenlerin, günümüz sosyal hayatının parçası olmuş olan birbirinin üzerinden geçmeyi, itmeyi, çekiştirmeyi, dirsek atmaya veya endüstriyel ilerlemenin ortaya çıkardığı diğer uyumsuz özellikleri insanların en imrenilesi özellikleri olarak görenlerin sunduğu ideal hayat anlayışı tarafından büyülenmiş değilim. İnsan doğası için en iyi durum, kimsenin fakir olmadığı, kimsenin zenginleşmek istemediği ve kendilerini ileri taşımak için diğerlerini geriye atan insanların varlığından korkmaya gerek duyulmayan bir durumdur.” (Mill, 2004, s. 189).

John Stuart Mill tarafından az gelişmiş ülkelerdeki üretim artışının önemini koruduğunu ve gelişmiş ülkelerde dağıtımın ekonomik olarak önemli olduğunu ileri sürmüştür. Bunun için nüfus üzerinde sıkı bir kısıtlama yapılması gerektiğini belirtmiştir (Mill, 2004, s.188). Fakat bu konudaki kısıtlamaların hayata geçirilmesine ilişkin detay vermemiştir. Mill tarafından yaşam standartları yüksek olsa da fazla insan sayısının dezavantajları vurgulanarak, durağan durum ekonomisi savunulmuş ve aşağıdaki ifadelere yer verilmiştir:

“Her biri giysi ve yiyeceğe yeterince erişimi olsa bile bir nüfus çok kalabalık olabilir. Bir insanın sürekli diğer insanlar ile aynı ortamda bulunmaya zorlanması iyi değildir. Tek başınalığın mümkün olmadığı bir dünya çok kötü bir hedeftir.” (Mill, 2004, s.191).

Mill tarafından durağan durum yaklaşımına ilişkin olarak günümüzün çevresel tartışmaları öngörölmüş gibidir. Zira, Mill'in aşğıdaki ifadeleri ekolojik ayak izi gibi modern sürdürülebilirlik ölçüm araçlarını ve fotosentez ürünlerine insanların el koymasını anımsatmaktadır (Haberl vd., 2002):

“Doğanın spontane aktivitelerine yer kalmamış, toprağın her karışının insanlara yemek üretmek için işlendiğı, her çiçekli arazinin ve çayırın sürüldüğü, her dört ayaklı hayvanın ve kuşun insanın yemeğine rakip olduğı için ortadan kaldırıldığı, fazladan her ağaç ve çalının kökünden söküldüğü, geliştirilmiş tarım adına her yabani çalının ve çiçeğın yabani ot olarak sökülüp atıldığı bir dünyayı düşünmekte pek bir memnuniyet yoktur.” (Mill, 2004, s.191).

Mill tarafından kitabında durağan durumu ele alan bölümü *“Gelecek nesiller adına içten şekilde umuyorum ki, zaruriyet onları mecbur bırakmadan durağan olmakla tatmin olsunlar”* şeklinde noktalamıştır (Mill, 2004, s.191).

Durağan durum ekonomisinin sistematik şekilde formüle edilmesi 1970'li yıllarda gerçekleşmiştir. Herman Daly, özellikle John Stuart Mill'in görüşlerinden etkilenerak, iktisadi büyümenin sınırlarını vurgulayarak, durağan durum iktisadı kavramını ekonomik büyümeye karşı alternatif olarak ileri sürmüştür. Herman Daly, entropi yasası kapsamında ekonomik büyüme çabasının nüfusa ve sabit sermaye stokuna dayalı durağan durum anlayışı ile değiştirilmesini savunmaktadır (Cole, 1999, s.90). Daly, daha fazla ürün ve hizmet üretilerek sürekli büyümeye odaklanmış olan ve “growthmania” (sürekli büyüme ile daha fazla iktisadi mal ve hizmet üretmeye odaklanan standart yaklaşım) olarak bilinen anlayışa karşı durmuştur. Daly, ana akım iktisatçılarının sadece maddesel dünya ile ilgilendiğini ve başarısız olduklarını ileri sürmüştür (Hussen, 2004, s. 255). Daly tarafından ortaya konulan durağan durum ekonomisi modelinin John Stuart Mill'in 1848'de ortaya atmış olduğı durgun durum düşüncesine benzerdir. Fakat Mill'den farklı şekilde Daly, kendinden önce ortaya konulan fiziki ve ekolojik gerçeklikleri de modelin içerisine dahil etmiştir. Daly, ekonomik büyümenin önünde ekosistemde atıkları çekme ve çekilen kaynakların yerine konma kapasitesinin fazla zorlanmasından dolayı sorunlar olduğunu savunarak, bu işleyişinin sürdürülemez olduğunu ileri sürmektedir (Daly, 2007). Ekosisteme nazaran ekonominin ölçeğinin ne olduğunu neoklasik iktisadın dikkate almamasını

eleştirmiştir. Daly'ye göre, ekolojik sürdürülebilir ekonomi, ölçek sorununu mutlaka dikkate almalıdır. Zira sınırları belli olan ve büyümeyen bir ekosistemdeki ekonomi ölçeği büyüdükçe, kaynak tüketimi ve kirlilik olarak iki türde maliyet görülmektedir. Büyümenin yararı ekolojik maliyetleri aştığında, “ekonomik olmayan büyüme” gerçekleştiği belirtilebilir. Bu sebeple bazı kurumsal düzenlemeler ile ekonomik olarak ekolojik sınırların karar süreçlerine yansıtılması gerekmektedir. Bu bağlamda ekonomi, doğadaki atıkları çekme ve tükenen kaynakların yeniden üretilme kapasitesi göz önüne alınarak yeniden kurgulanmalıdır (Daly, 2007).

Durağan durum ekonomisinde fiziki stok miktarının sabit tutulması nedeniyle ekonomik büyüme olmayacaktır. Fakat Daly, bunu ekonomik durgunluk olmadığını özellikle belirtmektedir. Mill tarafından ileri sürüldüğü gibi, ekonomideki fiziki boyutlar değişmeden niteliksel iyileşmenin mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Durağan durum ekonomisindeki bu iyileşme, ekonomik kalkınmadır. İnsanların kültürel ve sosyal gelişimi sınırsız olarak artabilecektir (Daly, 2007). Teknoloji, gelir dağılımı, kaynak dağılımı, bilgi birikimi gibi etkenler gelişmeyi sürdürürken, nüfus stoku ile fiziki sermaye stoku sabit kalacaktır.

2.4.2. Ekonomik küçülme (degrowth)

İngiliz ekonomistlerden Ernst Fritz Schumacher tarafından 1973'te yayımlanan “Küçük Güzeldir” başlıklı eseri önemli bir etki yapmıştır. Daha sonra Georgescu Roegen, Karl William Kapp, Meadows büyümenin sınırları ile Herman Daly ise durağan durum ile buna katkı sağlamıştır. Ekonomik küçülme hareketinin temel amacı enerji ve materyal tüketimini en az düzeye düşürerek ekolojik ayak izi yüzölçümünün düşürülmesidir (Martinez-Allier vd., 2010, s.1743).

Ekonomik küçülme teorisinin ana akademik birliği “Araştırma ve Küçülme/Research and Degrowth”, tarafından küçülme; toplumun refahını arttırarak yerküredeki ekolojik koşulları ve eşitliği düzeltebilecek şekilde üretim ve tüketimin küçülmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Küçülme hareketini ele alan ve tanıtan sınırlı sayıdaki çalışmalar (Martínez-Alier, Pascual, Vivien ve Zaccai (2010), Kallis, Demaria ve D’Alisa (2015), Weiler vd. (2015), Gündoğan (2012), Şorman (2012), Turgut (2014) vb.) hareketin farklı yönlerini ve kaynaklarını vurgulamaktadır. Harekette kısaca, ekolojik bakımdan yerkürenin kaynaklarının tüketilmesi diğer bir ifadeyle sonuna gelindiğinde, büyümeci ekonominin mevcut haliyle

sürdürülebilirliğinin mümkün olmadığı vurgulanır (Akbulut vd., 2019). Ekonomik olarak doğal kaynakların tükenmesinden dolayı enerji fiyatlarında artma, özellikle kriz dönemlerinde efektif talep ve yatırım seçeneklerinin yaratılmasında yaşanan zorluklar, teknolojik yeniliklerin azalması gibi nedenlerle, gelişmiş ülkelerdeki büyümenin sona yaklaştığı ifade edilir (Harvey, 2010; Gordon, 2012). Ayrıca kaynaklara erişim eşitsizliği, faydalar ile maliyetin eşitsiz dağılımı, mutluluk ile gelir seviyesinin orantısız olması, ücretsiz emeğin sömürüsü, metalaşma nedeniyle toplumsal yapıda bozulma, büyümenin toplumsal sürdürülemezliğine ilişkin kanıt olarak gösterilir. Küçülme hareketinin kapitalizm ile uyumsuzluğu göze çarpan bir durumdur.

Ekonomik küçülme, yerleşik ekonomik görüşünün neden olduğu sosyal, ekolojik ve ekonomik krizi sorgulayan akademisyenler tarafından başlatılan bir harekettir. Fransız Serge Latouche, bu hareketin başlatan ekonomist olmuştur. Küçülmeciler Daly tarafından ortaya atılan durağan durum dengesini baz alarak, sürdürülebilirlik ve ekonomik büyümeye ilişkin yeni şeyleri tartışmaya açmışlardır. Paris'te 2008 yılındaki konferansta iktisatçılar yanında çevreciler, sivil toplum örgütleri, filozoflar, aktivistler, antropologlar da fikirlerini belirtmişlerdir (Schneider vd., 2010, s. 512).

Ekonomik küçülme hareketi yaklaşımını benimseyenler, ekonomik kararlarda piyasa mekanizmasının yerine insan mekanizmasının etkili olmasını savunmuşlardır. Ekonomik küçülme yardımıyla üretim ve tüketim oranı az yapılacak, adilane paylaşım olacak ve gezegenin sürdürülebilirliği daha fazla olacaktır. Paris konferansında pek çok akademisyenin tebliği ile ekonomik büyümeye göre iyi bir alternatifi ortaya konmuştur (Schneider vd., 2010, s.511).

Küçülme hareketi, üretim ve tüketimin azaltılması, sürdürülebilirliğin sağlanmasını öneren sosyal bir hareket şeklinde ortaya atılmış, ardından ekonomik büyümenin karşıtları tarafından desteklenecek slogan durumuna gelmiştir. Hareket piyasa mekanizmasının faydacı, çıkarıcı ve bireysel olmasına karşı çıkmış, ekonomik ilişkilerdeki katılımcı, adil ve paylaşımcı olan düzenin olmasını önermektedir (Demaria vd., 2013, s. 197).

Günümüzde yaygınlaşmaya başlayan dönemsel ekonomik krizlerden sonra küresel kapitalist düzene ilişkin eleştiriler de sertleşmiştir. Ekonomik krizin yanında insanlığın da toplumsal ve ekolojik bir krizin içerisinde olduğu ifade edilmiştir. Bu

durum gelecek kuşaklar açısından sürdürülebilirliğin önemini daha fazla arttırmaktadır. Dünya nüfusunun önemli bir kısmı tüketim çılgınlığı içerisinde ve fosil yakıtlara bağımlı hale gelmiştir. Sürdürülebilirlik açısından üretim ve tüketimin az olduğu, ekonomik hedef olarak büyüme yerine küçülmeden bahsedilen teoriler ortaya atılmıştır. Küçülmeyi savunanlar daha adil bir sistem ve ekolojik felaketten korunmak amacıyla, bu modelin benimsenmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Georgescu Roegen tarafından 1970'lerden başlatılan ekonomik küçülme hareketi, 2000'li yıllardan itibaren daha fazla rağbet görmeye başlamıştır. Bu anlayış nicelik yerine niteliğe önem vermektedir. Bu anlayışı savunanlara göre, var olan durum büyük sorunu çözmekte ve daha büyük sorunlara neden olmaktadır (Martinez-Allier vd., 2010, s.1742).

Küçülme hareketi hedefleri çok yönlü olan, ayakları yere basan, somut ekonomik politikalarını hedeflemektedir. Bunu geçici bir heves, ütopya olarak görenler de bulunmaktadır. Dünyada yaşanan 2008 krizi ile var olan sistemin sürdürülmesinin güçlüğü ortaya konmuştur. Planlanmış olan karbon emisyonları düşüş taahhütlerini tutturabilen birkaç tane gelişmiş Avrupa ülkesi dışında oldukça az olmuştur. Bu kriz döneminde Çin gibi ülkelerin çevresel tahribatları da geri döndürülemez boyuta ulaşmıştır. Bu aşamada ekonomik küçülme ya da alternatif diğer ekonomi politikalarının uygulanması zorunlu hale gelmiştir (Schneider vd., 2010, s. 516).

Sürdürülebilirlik için küçülme hareketi tek alternatif olmasa da potansiyeli en güçlü olan düşünceler arasındadır (Schneider vd., 2010, s. 517). Durağan durum dengesine karşı çıkan küçülmeci iktisatçılar, durağan durumcuların nüfusu sabit tutarak ya da azaltarak, teknolojik ilerlemeler ile sektörlerin bazıları küçülürken, bazılarını da büyütme amaçladıklarını ileri sürmektedirler. Küçülme hareketine ilişkin düzenlenen akademik toplantılarda genelde kamu hizmetlerinin aksayıp aksamayacağı ve işsizlik konuları üzerinde durulmaktadır. Küçülme hareketinin, muhtelif taraflarını revize ettiği durumda sürdürülebilirlik bakımından kabul edilebilir bir yöntem olabilecektir (Martinez-Allier vd., 2010, s.1746).

2.4.3. Sosyalist Yaklaşım

Marx, ekolojik bozulmalara karşı sürdürülebilir bir çözüm olması amacıyla üretimin kapitalist buyruğunda olmasını değil, işçilerin doğa ve insan metabolizması ilişkisini akılcı yöntemle yönetmelerinin gerekliliğini vurgulamıştır. Akılcı

yöntemlerle üretimin yönetilmesi, insan yaşamına uyumlu olan, işbirliği içerisinde kaynak kullanımı en az olan yöntemlerle gerçekleştirilebilir. Marx tarafından belirtilen üretim sistemindeki değişiklikler, insan özgürlüğü ve ekolojik sürdürülebilirliğin önemini yansıtmaktadır. Üretim sistemi değişikliği ise kapitalist sistemin ardından gelen sosyalizm sistemi ile mümkün olabilecektir (Foster, 2012, s. 26).

Sosyalist yaklaşım kapitalist sistemin neden olduğu krizlerin ortadan kaldırılmasını amaçlayan bir sistemdir. Sosyalizm sistemine geçmek, ekolojik uygarlığa geçişi simgelemektedir. Sosyalizm sistemine geçiş ise insanları şahsen devrimcileştirecek olan devrimcileştirici uygulamalar ile sağlanabilecektir. Bunu hayata geçirebilmek için de insanın doğa ile olan metabolik ilişkisinin değiştirilmesi, insan ve doğanın yabancılaşmasını sonlandırmak, insani toplumsal ilişkilerin dönüştürülmesi gerekmektedir (Foster, 2012, s. 36, 40).

Marx tarafından kullanılan devrim veya reform kavramları, üretici güçlerin özgürleştirilmesi ya da özgürleşmesi anlamını taşımaktadır. Sosyalist devrim ile üretici güçlerin özgürleştirilmesi hedeflenmektedir. Deng Xiaoping, Çin'deki üretici güçlerin özgürleşmesinde kapitalist gerici iktidarı devirmenin yardımcı olduğunu ifade ederek, bunu devrim veya reform olarak tanımlamaktadır. Aynı zamanda sosyalist sistemin başlangıcı oluştuktan sonra gereken üretici güçlerin gelişimine engel olan ekonomik düzenin radikal değişime uğratılması, üretici güçlerin gelişmesini motive edecek olan güçlü ve canlı ekonomik düzen kurulması gerektiğini ve bunun reform olduğunu, reformun ise üretici güçlerin özgürleştirilmesi olduğunu belirtmektedir (Sihua, 2013, s. 207-210).

John Bellamy Foster, ekolojik krizlerin kapitalist sistem yöntemleri ile çözüme kavuşturulamayacağını, bu nedenle başka bir sisteme geçilmesi gerektiğini belirtmektedir. Foster, kapitalist sistemlerin sürdürülemez olmalarını aşağıdaki nedenlere dayandırmaktadır (Foster, 2012, s. 69):

- Sürekli büyüme zorunluluğu olan üretime neden olan sermaye birikim hırsı,
- Çevre kirliliğine neden olan, yeterli miktarda ve kalitede gıdaya ulaşım olanağı halen bulunmayan tarım ve gıda sistemi,
- Toplumlar arasında sürekli olarak zenginliğin artmasına destek vermesi ve güçlendirmesi,
- Neden olduğu sorunlara karşı teknolojik çözüm yolları araması,

-Ekolojik çevrenin insafsız şekilde sömürmesi.

Foster'e göre, ekolojik krizlere çözüm sunmak amacıyla yapılan düzenlemelerin yetersiz olduğunu belirtmektedir. Örnek vermek gerekirse, iklim değişikliği sorununda karbondioksit ayak izlerinin azaltılması gerekmektedir. Ancak sermayenin artan birikimini hedeflemiş olan sistemin neden olduğu artan ekolojik sorunlar bulunmaktadır. Bu nedenle karbondioksit ayak izlerinin yanında ekolojik ayak izlerinin de azaltılması gerekmektedir. Ekolojik sürdürülebilirlik için küresel anlamda özellikle gelişmiş ülkelerdeki ekonomik büyüme azaltılmalı, gerekirse durdurulmalı, gelişmemiş ülkelerdeki ekonomi genişletilerek, kalkınma hedeflenmelidir. Foster'ın görüşüne göre, ekolojik sürdürülebilirlik bir anlamda sürdürülebilir insani kalkınma ilkeleridir. Bu herkes için yeterli olanın fazlası olmaması anlamına gelmektedir. Foster aynı zamanda sürdürülemez ekonomik kalkınmanın insani kalkınma olmadığını, sürdürülebilir insani kalkınmanın durdurulmaması, herkesin faydalanacağı şekilde geliştirilmesinin gerekli olduğunu savunmaktadır (Foster, 2012:, s.68, 69).

Foster'a göre, ekolojik ve sosyalist bir sisteme geçmenin zorunlu bir mücadele olduğunu, sermaye sistemin karşı taraf olduğunu ifade etmektedir. Mücadeleye toplumsal, eşitlikçi, dünya ile sürdürülebilir bir ilişki içerisinde çalışarak sermaye anlayışına karşı durmakla başlanmalıdır. Sermayenin yönettiği düzen içerisinde sürdürülebilir insani kalkınmanın temeli düzenin parçası olmadan oluşturulması gerekmektedir (Foster, 2012, s.69, 70).

Kapitalist sistem Marx'a göre, toplum ve doğa arasındaki yaşam için önemli olan maddesel alışverişte onarımı mümkün olmayan kırılmaya yol açmıştır. Bu kırılmanın tekrar tamir edilmesi gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi için kapitalist sistemden sonra uyumlu bir toplumsal sistemin olmasını zorunlu olmaktadır (Foster vd., 2015, s.61).

Magnoff'a göre, kapitalist sistem yapısı gereği sürdürülebilirlik, ekoloji ve uyum zıttı olan bir toplumsal düzendir. Sermaye sahipleri tarafından kararların alındığı ekonomik düzende tam olarak uyumlu toplumsal düzene ulaşmanın olanağı yoktur. İnsanlar gelecekteki toplumsal düzenin detaylarını kestiremez, hayal edemezler. Ancak toplumsal düzenin gelecekte toplumsal ve ekolojik olarak sürdürülebilir olması için, toplumsal denetim altında bir politika ve ekonomi olması gerekmektedir.

Toplumsal düzenin uyumlu olması için ise aşağıdaki koşullar aranmaktadır (Foster vd., 2015, s. 60-65):

- Yaşamsal ihtiyaçların karşılanabilmesi için özyeterlik,
- Anlamlı demokratik süreç ile birlikte öz denetim,
- İnsanların her türlü temel ihtiyaçlarının karşılanabildiği ekonomik eşitlik,
- Üretim, ulaşım, yaşam konularında ekolojik tutumu kabul etmek gerekmektedir.

Magnof tarafından uyumlu toplum için gereken şeyleri denklem haline getirmiş ve konuyu en basit şekilde ifade etmiştir. Magnof'un denklemi aşağıdaki gibidir (Foster vd., 2015, s.65-66):

“Uyumlu bir toplum= Sosyalizm (ekonominin ve siyasetin toplumun kontrolünde olduğu, işçilerin çalıştıkları fabrikaları, çiftlikleri ve diğer iş yerlerini idare ettiği) + çevreyi korurken temel insan ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmet üretimi amacı ile faaliyet gösteren bir ekonomi+ temel eşitlik+ basit bir yaşam.”
(Foster vd., 2015, s.65-66).

Wallis, sosyalizm sisteminin umut veren toplumsal düzen olduğuna ilişkin belirtileri verdiği üç şehir örneği ile güçlendirmiştir. Örneklerden ilki Rus devrimidir. İkinci örnek, 1970'lerde seçilmiş komünist hükümet dönemindeki Bologna şehridir. Bologna, ekolojik dönüşüm için yaptığı uygulamalarda farklılığını ortaya koymaktadır. Diğer şehir ise, Küba örneğidir. Küba, Sovyetler Birliği'nin çöküşü nedeniyle kaynak ithalatçısını kaybetmiş bir şehir konumundadır. Ancak bu durum karşısında kaynak kıtlığı çekse de yaratıcı, köklü ve çevreci bir tutum sergileyebilmeyi başarmıştır (Foster vd., 2015, s. 176-178).

2.4.4. Yeşil Ekonomi

Yeşil ekonomi, en yalın anlatımla sosyal adaleti ve insan refahını arttırırken, önemli oranda ekolojik riskleri ve kısıtlıkları azaltan ekonomik bir sistemdir. Bu anlayışta ekonomik büyüme, düşük çevresel kirlilik ve karbon emisyonu, biyoçeşitlilik, enerji kaynak verimliliği yükseltilerek sağlanmalıdır. İnsan refahının hayati temel yapıtaşları olarak atmosfer, okyanuslar ve biyoçeşitlilik görülmektedir. Yeşil iktisatçılar, neoklasik iktisadın kamu mallarının sahibinin olmaması ve fiyatın belirlenmemesi, piyasada ticaretinin yapılamamasından dolayı ekolojik bozulma

yaşandığı anlayışının herhangi bir geçerliliğinin bulunmadığını ileri sürmektedirler (Kosoy vd., 2012, s. 74).

Ekonomik büyüme ile ekolojik sürdürülebilirlik arasında bağ kuran yeşil ekonominin temel amacı, ekonomik büyüme süreci ve yatırım artışları ile beraber sosyal kapsayıcılık ve ekolojik kalite hususunda artış sağlanabilmesidir. Yeşil ekonomi anlayışı ile kontrolsüz ekonomik büyümenin sebep olduğu negatif dışsallıklar ile bunun neticesi olan ekolojik sorunların arasındaki ilişkilerin düzeltilebilmesi, bununla da kalmayıp ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. Doğal kaynakların giderek tükenmesi, ekosistemde yaşanan bozulmalar gibi negatif etkilerin büyüme hesaplarına alınması gerekmektedir (Özçağ ve Hotunluoğlu, 2015, 315).

Yeşil büyüme ile sürdürülebilir kalkınma arasındaki korelasyon ilişkisi oldukça güçlüdür. Yeşil büyüme, işletmelerin ve tüketicilerin davranış alışkanlıklarını değiştirmeleri, sermaye, teknoloji ve işlerde bazı dönüşümlerin olması, bireylerin yeşil büyüme anlayışına uyumlu hareket etmeleri sayesinde sağlanabilir. Yeşil büyümenin, fakirliğin azaltılması ve gelirin adil dağıtımını için ekonominin dönüştürülmesini amaçlamaktadır (OECD, 2011, s.11). Orantısız nüfus artışı ve aşırı tüketim nedeniyle yeryüzündeki eşitsizlik giderek artmaktadır. Tüketimi özendirici, algı yaratan reklamlar, üst düzeydeki gelirlilere özenmek ya da üst sınıfa ait olma gayreti de baskı unsurları olmaktadır. Yeryüzündeki eşitsizlik yerel ve uluslararası düzeyde gerginliklere, hoşnutsuzluğa, çatışmalara ve savaşlara dahi neden olabilmektedir. Ortadoğu'da yaşanan savaşların petrol veya güç paylaşımı, din-mezhep gibi nedenlere bağlanması tam olarak doğru değildir. Savaşların temel nedenleri arasında gelir dengesizliğine ve gelirin adil dağıtılmamasına gösterilen tepkiler bulunmaktadır. Bu sorunların artmasında gelişmiş batı ülkelerinin, küresel kapitalist şirketlerin, ABD'nin de etkileri vardır (Kosoy vd., 2012, s. 75). Birleşmiş Milletler çevre programında yeşil düzenin amaçları aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

-İş kayıplarının azaltılması, açlığı ve yoksulluğu önleyerek dünya ekonomisinin canlandırılması,

-Sürdürülebilir ekonomik büyüme modellerinin uygulanması, kalkınma hedeflerinin tutturulması,

-Karbon kullanımını azaltarak, ekosistemlerin korum altına alınması.

Hükümetler ekolojik krizin azaltılması için milli gelirlerinin %1'den az olmamak kaydıyla çevre dostu yatırım, iş ve istihdamlara ayıracaklardır. Yenilenebilir enerjiler, sürdürülebilir tarım, ulaşım, enerji tasarrufu için mekanizmalar, atıkların rehabilitasyonu, yeşil sektör istihdamları çevre dostu yatırımlar olarak gösterilmektedir. Bunları hem devlet hem de özel sektör yapacaktır. Özel sektöre aynı zamanda sürdürülebilirliğe yapacakları katkı oranında teşvik de verilecektir. Teşvikler sayesinde karbon piyasalarından elde edilen gelirler, eko vergiler artacak, uluslararası eşgüdüm politikaları daha etkin hale gelebilecektir (Şahin ve Aşıcı, 2012, s.113).

Değerinin altında fiyatlanan ya da fiyatlanamayan dışsallıklar ekolojik bozulmaya yol açmakta, yeşil büyümenin başarısına engel olmaktadır. Mevcut yatırımcılara zarar verilmeden teknolojilerin ve yerleşik sistemin değişiminin dengeli olarak yürütülmesi hedeflere ulaşılmasını kolaylaştırabilecektir. Dünya genelinde istenen düzeyde küresel ticaret ve yatırım bariyerlerinin yayılımı sağlanabilirse, yeşil büyüme daha sağlıklı sağlanabilecektir. Yeşil ekonominin başarısında, tasarımı iyi yapılmış çevresel ve ekonomik hedeflerle uyumlu bir çerçeve gerekmektedir. İlgililer arasında sağlanacak olan başarılı koordinasyon başarımının önündeki önemli etkenler arasındadır (OECD, 2011:12). Dünyadaki eşitsizlik ve gerginlik, ekolojik sorunlarla mücadeleyi engellemektedir. Ülkelerin pek çoğu yoksulluk, açlık ya da savaşlarla boğuştuğundan, çevre sorununun gündemde olması bu ülkelerde anlamını yitirmektedir. Neoklasik ekonomi politikaları ve küreselleşme sorunun daha fazla derinleşmesine neden olmuştur. Yeşil ekonomi, aşırı nüfus artışını ve aşırı tüketimi kısa sürede bertaraf ederek, sosyal ve ekonomik politikalarda dönüşüm öngörmektedir. Sürdürülebilir, temiz ve adil bir dünya hedefi bakımından var olan politikalar bir an önce terk edilmesi gerekmektedir. Teknoloji aşırı tüketimin engellenmesine, ekolojik bozulmayı azaltmaya katkı sağlamalıdır. Ancak teknoloji mevcut durumda Jevons Paradoksu'nun öngördüğü şekilde doğal kaynak kullanımını, tüketimi teşvik etmekte ve arttırmaktadır (Kosoy vd., 2012, s. 77).

Yeşil ekonomi, GSMH büyümesinden farklı içeriğe sahiptir. Kaynak etkinliğinin artırılması, ekonomik kazanımlar bakımından önemli bir başlangıçtır. Ekonomik büyümenin dengeli olması için, üretim yapısının yenilikçi olması gerekmektedir. Yeni yeşil teknolojilerin üretim yapısına dahil olmasında hükümetin teşvik edici, destekleyici politika yürütmesinin etkisi fazladır. Bunlara uyulduğu

takdirde, sistemsel krizler ve darboğazlar engellenerek, yeşil büyüme trendinin yakalanması mümkün olabilecektir (OECD, 2011, s. 22).

Yeşil iktisat ile neoklasik iktisadın refah anlayışında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Yaygın iktisadi görüşe göre refah ekonomik büyüme olarak görülmektedir. Fakat kapitalizmin küresel krizleri nedeniyle refah ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki tartışmalı hale gelmiştir. Yeşil iktisatçılara göre, GSMH insanlığın refahını ölçmek için sağlıklı bir ölçme aracı değildir. Yeşil iktisatçılar refahı tanımlamada ve ölçmede yaygın olarak, sürdürülebilir kalkınma düzeyi kavramını kullanmaktadırlar (Şahin ve Aşıcı, 2012, s. 43). Yeşil büyümenin amacı her türlü sermayeyi koruma ve geliştirmektir. Aynı zamanda yenilenemeyen doğal kaynakların yönetilmesi ile bazı ekolojik sorunların çözümlenebileceğini savunur. Etkili kaynak kullanımı ve yenilikçilik ile çok sayıda sorunun çözümleneceğine inanır. Birtakım durumlarda doğal kaynak ikamesi mümkün ise kaynağın tükenmesi de problem olmayabilir. Yeşil büyümede ekonomik büyüme devam ederken, doğaya zarar vermeden bireysel ve sosyal refahın optimize edilmesi kritik noktadır. Yeşil enerji kaynakları, hükümet politikaları, bilinçli toplum ve yeşil teknolojiler ile yeşil büyüme hedeflerine ulaşılabilir (OECD, 2011, s.23).

2.4.5. Yerelleşme

Yerel ekonomik kalkınmanın kendi deneyimlerinden esinlenmesinden dolayı, genel kabul gören bir tanımlama yapılamamaktadır. ILO'ya göre, yerel kaynakların ve rekabet avantajının kullanılmasıyla belli bölgede kamu ve özel sektör aktörlerinin işbirliği ve ortaklık faaliyetlerini destekleyen, ortak bir kalkınma stratejisinin oluşması ve uygulanmasına olanak sağlayan, uygun iş ortamının yaratılması, ekonomik faaliyetlerin desteklenmesi gibi amaçları bulunan katılımcı kalkınma süreci, yerel ekonomik kalkınma olarak tanımlanmaktadır (Van Boekel ve Van Logtestijn, 2002, s.5). Yerel ekonomik kalkınma yaklaşımının geleneksel kalkınma politikalarına güvenin sarsılması sonucunda popülaritesini arttırdığı belirtilebilir.

Kalkınma anlayışı 1970'li yıllara kadar, merkezi idare güdümü ve desteği altında uygulanmış geleneksel kalkınma politikalarından oluşmaktadır. Geleneksel bölgesel politikalar çerçevesinde merkezi hükümetin karar aşamasındaki temel rolü üzerinde durulmuş, 1970'li yıllardan itibaren yerel yönetimlerin görevleri ön planda olmuştur (Akiş, 2011, s.242). Geleneksel yerel kalkınma politikalarının finansal teşvikleri, devletin kontrolünde olan sanayi tesislerinin, altyapı yatırımları, imalat sanayisinin

araç olarak kullanması, ekonomik çıkmazların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Akiş, 2011, s.244). Küreselleşme ve rekabet ortamında gerçekleşen hızlı ekonomik değişimler nedeniyle ortaya çıkan baskı ve tehditler ile mücadele etmek isteyen ülkeler, fırsatlardan yararlanmak için yerel kalkınma politikalarında dönüşüme gitmektedirler (Akiş, 2011, s.238).

Küreselleşmenin ve yerelleşme dinamikleri mevcut ekonomik sisteme damga vurduğu 1980'li yıllardan itibaren yerel ekonomik kalkınma politikaları, devletin yardımları yanında yaşam kalitesinin, yatırım ikliminin, işgücü niteliği gibi bölgede niteliği arttırabilecek özelliklere, içsel gelişime önem verici yapıya dönüşmüştür. Yeni bölgesel politikalar işgücü, pazar ve hammadde yanında normlar, kurumlar ve sosyal ilişkilerden oluşan yapıyı da dikkate almaktadır. Bölgelerin iç dinamiklerine odaklanan, çağdaş dünyanın gereklerine uyumlu, kalkınma politikalarında sosyal aktörlere geniş yer vererek gelişim gösteren yaklaşımların günümüzde bölgesel kalkınma politikalarını şekillendirdikleri gözlemlenmektedir (Akpınar, 2012, s. 35-36).

Küresel eğilimlerle birlikte belirgin şekilde etkisini gösteren yerelleşme yaklaşımı ile birlikte bölge kavramının içeriği değişmeye başlamıştır. Sanayileşmede ulus devletin parçası ve sınırları belirlenmiş olan ve mekânsal birlikteliğin olduğu bölge kavramı, bu düzende ön planda ilişki ağlarının olduğu, mekânsal birlikteliğin önemini kaybettiği, değişik sınırlara sahip birimler olarak nitelendirilmeye başlamıştır (İldırar, 2004, s.9). Yerel kalkınma kavramı ise, ülke bütünlüğündeki alanların çevredeki bölgelerle, dünya ile etkileşmesi sonucunda ortaya çıkan bölge vizyonunu göz önüne alan, sürdürülebilirliği ve katılımcılığını temel ilke olarak gören, insan kaynaklarının geliştirilmesi ile bölge refahının arttırılmasını hedefleyen çalışmaları kapsamaktadır (Taşcı vd., 2011, s.9).

Ülkedeki kalkınma dereceleri, her bölgede aynı seviyede görülmemektedir. Gelişmiş ülkelerde bu farklılık belirli ölçülerde bulunmakla birlikte, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde ise net bir şekilde hissedilebilmektedir. Farklılıklar gelişmiş ülkelerde genelde azalan seyir halinde, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde artma eğiliminde olmaktadır (Gündüz, 2006, s.15). Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde bölgesel farklılıkların artma eğilimi göstermesinde, olumlu dışsal ekonomiler sonucunda merkezi alanların cazibe merkezi haline gelmesi ve kutuplaşma oluşturması etkili olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde bölgesel farklılıkların azalma

eğiliminde olması ise çekim merkezi durumuna gelen bölgelerde aşırı yoğunlaşma nedeniyle bölgenin canlılığını yitirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu bölgelerde yaşayanların ulaşımında kaybettikleri zaman, ulaşım giderlerinin artması gibi pek çok etken göç dalgasının durmasında etkili olabilir (Dinler, 2012, s.118). Bu dengesizlikler sadece ülke ekonomisindeki kaynak dağılımındaki olan farklılıklarla bağlı değildir. Aynı zamanda refahın mekânsal dağılımına, kültürel, politik, sosyal boyutlarda da etkili olmaktadır (Göktürk, 2006, s.23).

Ülkede bazı bölgelerde refah düzeyi artarken, bazı bölgelerinde de geri kalması, bu bölgeler arasında benzer özelliklerin gittikçe kaybolmasına, bölgelerin birbirlerine karşı yabancılaşmasına neden olabilmektedir. Kalkınmışlık seviyesi yüksek bölgelerde yaşayan insanların genelde ırk, din, mezhep gibi farklılıkları görmezden geldikleri, bunları kültür zenginliği olarak gördükleri gözlemlenmektedir. Geri kalmış bölgelerde aynı farklılıklar ise huzursuzluk kaynağı olarak görülebilmektedir. Etnik veya mezhepsel farklılıklar nedeniyle bölgenin ihmal edildiği, geri plana atıldığı iddiaları ise tartışma konusu olabilmektedir. Geri kalmış bölgelerde yaşayan halk arasında algının taraftar bulması ile bölgesel farklılık önemli bir sorun olabilmektedir (Dinler, 2012, s.122).

Bölge politikalarının belirlenmesinde bölgeyi anlama hususunda yaşanan sıkıntılar yaşanabilmektedir. Bölgenin sosyal, ekonomik, kültürel dinamiklerinin anlaşılmasını sağlayan göstergeler ile sorunun tespit edilmesine ilişkin analizlerin yapılması, sorunu giderebilecek yöntemlerin analiz edilerek değerlendirilmesi gerekmektedir (Taşcı vd., 2011, s.80). Bölgelerde insani yaşam standartlarının en az asgari düzeyde yakalanması, bölgelere özgün politikaların uygulanması, doğru yaklaşım olabilecektir (Taşcı vd, 2011, s.80). Yerel kalkınma politikaları bakımından uluslararası düzeyde yerel birimlerin rekabet gücünü arttırmasının önemli olduğu günümüzde yerele özgü girişimcilikle yenilik ve yenilikçi kapasitesinin bölgesel kalkınmada önemli faktörler olduğu belirtilmektedir (Tiftikçigil, 2008, s.326).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALTERNATİF KALKINMA POLİTİKALARININ ANALİZİ

3.1. Ekonomik Gelişme için Alternatif Politika Uygulamaları

İktisatçıların bir kısmına göre, ekonomik büyüme ekolojik bozulmanın artmasına neden olmakta, mevcut üretim yapısı ve ekonomik sistem sürdürüldükçe, ekolojik bozulmanın giderek kötüye gideceğine yönelik değerlendirme yapılmaktadır. Küresel alışkanlıklar ve tüketim kalıpları, kapitalizm nedeniyle sürekli ortaya atılan reklamlar, medya yayınlarının ekonomik sisteme hizmet etmesi devam ettikçe, gelecek kuşakların sürdürülebilir yerküre bulma ihtimalini her geçen gün azaltmaktadır. İklim değişiklikleri ve küresel ısınmanın etkileri nedeniyle hiç beklenmeyen bölgelerde aşırı doğa olaylarının yaşanması söz konusu olmaktadır. Son dönemde ABD'nin de Paris İklim Sözleşmesi'nden geri çekileceğine dair açıklamalarla birlikte ekolojik sorunların çözümlenmesine ilişkin umutlar da giderek azalmıştır. Ancak ABD'de yeni yönetim 2021 yılı başında anlaşma koşullarını yeniden kabul etmiştir.

Ana akım iktisatçılar ise mevcut ekonomik sistemi desteklemekte, ekolojik sorunların mevcut ekonomik büyüme eğilimlerinin değiştirilmesine gerek kalmadan piyasa mekanizması dahilinde halledilebileceğini belirtmektedirler. Bu iktisatçılar, bilimsel ilerlemeler ve teknolojik gelişmelerin piyasa mekanizmaları içinde ekolojik bozulmayı geriletebilecek etkilere neden olabileceğini ileri sürmektedirler. Arz-talep fiyat mekanizması ve teknolojik yeniliklerin ekolojik bozulmayı azaltacak tedbirler alabileceğini düşünmektedirler. Ancak son yıllarda piyasada ABD gibi küresel güçler, küresel şirketler, Dünya Bankası, BM, IMF gibi organizasyonların bu sorunların çözümünü için herhangi bir ilerleme kaydedemediği görülmektedir.

Bu kapsamda ekonomik büyüme ve mevcut ekonomik sistemin ekolojik bozulmaya ne derecede etki ettiği, yerkürenin sürdürülebilirliğinin hangi boyutta olduğu irdelenecektir. Neoklasik iktisatçıların ekolojik bozulma ile sürdürülebilirliğe yönelik düşünceleri, ekolojik kalite ile ekonomik büyüme arasındaki çelişkili durum ele alınacaktır. Ekonomik büyüme karşıtı olanların ortaya koyduğu ekonomik küçülme, yeşil ekonomi, durağan durum gibi yeni alternatif modeller, argümanlar değerlendirilecektir. Sürdürülebilir kalkınma, ekolojik bozulma, ekolojik sürdürülebilirlik gibi kavramlarla ekonomik büyüme ilişkileri ele alınacaktır. Bu kavramların birbirinden ayrılması mümkün olmadığından, bağımsız olarak

kavramların değerlendirilmesi olası değildir. Bu bağlamda bütüncül analiz ile değişkenlerin birbirini hangi derecede, nasıl etkiledikleri anlaşılmalı çalışılacaktır.

3.2. Literatür Araştırması

Bu bölümde neoklasik iktisadın sürekli ekonomik büyümeye yönlendirici olan düşünceleri ve politikaları, aynı zamanda bu düşüncelerin karşıt görüşlerine, alternatif kalkınma politikalarına yer verilecektir.

3.2.1. Alternatif yaklaşımlar

K.W. Kapp (1950) *The Social Cost of Private Enterprise* adlı eserinde ekonomik büyümenin çevresel ve sosyal maliyetini dile getiren ilk iktisatçıdır. Ezra Mishan (1967) ise “*Ekonomik Büyümenin Maliyetleri*” adlı kitabı ile bu görüşün geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır. Mishan, gelecekte ekonomik büyümenin insanlıktan çevresel ve sosyal intikamını alacağını savunmaktadır. Hirsch ise ekonomik büyümenin ahlak problemi ve sosyolojik implikasyonlarını ele almıştır (Ekins, 2000, s. 41).

Solow tarafından büyüme ve çevre ilişkisine getirilen geniş görüşün ardından yapılan çalışmalar daha komplikedir. Solow’un görüşünü 1984 yılında Kemp ve arkadaşları çok zamanlı ikame kavramı ile geliştirmiştir. Joseph Schumpeter (2008) ise kapitalist ekonominin hiçbir dönem dengede olmadığını ve olmayacağı, kar kaybı ve sermaye birikiminin daha çok ekonomik büyüme gerektiğini savunmuştur. Ekonomik büyüme açısından da daha fazla talebi, tüketimi, tüketici malını, yeni pazarlama taktikleri, üretim yöntemleri, nakliye türleri, yeni pazarlar ve endüstri organizasyonlar gerektiğini ifade etmiştir. Dönüşümün hem niceliksel hem de niteliksel olması gerekmektedir. Yaratıcı yıkımla birlikte eski endüstriler, üretim yöntemleri yok olmakta, bunların yerini verimli ve teknolojik durumlar almaktadır. Bu sebeplerden dolayı yaratıcı yıkım dönemi ile ekolojik bozulma azalacaktır.

Solow, neoklasik büyüme modellemesinde dışsal değişken olarak teknolojiyi ele almıştır. Bu model daha sonra teknoloji içselleştirilerek güncellenmiştir. Xepapadeas, ekonomik büyüme ile çevre ilişkisini inceleyerek, önce teknolojiyi dışsal model olarak ele almış, kirliliği önleyecek önlemlerin alınmaması ve çevresel bozulmaya karşı kaynak tahsis edilemediğinde, sürdürülebilir büyümenin sağlanamayacağını, dolayısıyla çevre kirliliğinin azaltılamayacağını belirtmiştir (Xepapadeas, 2005, s. 1263).

Ekolojik bozulma için kaynak ayrılması durumunda, ekonomik büyüme ve çevre kirliliğinin arasında optimal denge kurulabilecektir. Bu durumda çevre kirliliğinin neden olduğu negatif dışsallığın beşerî sermayenin ile bilim ve teknolojinin ortaya çıkardığı pozitif dışsallık ile dengelenebilecektir. Bu birtakım koşulların sağlanması durumunda ekonomik büyümenin ve çevrenin arasında uyum yakalanabileceğini göstermektedir. Bu koşullar arasında çevresel caydırıcı cezalar ve vergiler, çevresel regülasyonlar, çevre ve yeşil koruyucu endüstriler ve teknolojilere verilen teşvikler sayılabilir (Xepapadeas, 2005, s. 1265).

Daly (1991) ise, iktisatçıların büyüme modellerini oluştururken temel termodinamik yasalarını hatalı yorumladıklarını belirtmiştir. Termodinamiğin ilk yasası, “madde ve enerji yeniden yaratılamaz ve yok edilemez” şeklindedir. Madde ve enerjinin sonsuz olarak düzenlenme olanağı olsa başka bir sıkıntı yaşanmayacaktır. Ancak madde ve enerji kullanıldığı zaman birtakım şeyler tamamen yok olur. Dolayısıyla termodinamiğin ikinci yasası olan “enerji kullanıldığında, daha dağınık ve kullanışsız forma dönüşmektedir” ortaya çıkmaktadır. Enerjinin kullanımının sonucunda atık ısı ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla enerji kaybı oluşmaktadır. Sonuçta enerjinin tam verimlilik ile kullanım olanağı kalmamaktadır (Booth, 1998, s.8).

Meado ve Kenneth Building’in liderliğinde 1970’li yıllarda ortaya atılan Roma Kulübü ile bunun akademik uzantısı “Büyümenin Sınırları” çalışmasında önemli derecede çevresel sorunlar ve ekonomik büyümenin zararlı taraflarına değinilmiştir. Büyüme trendleri ve doğal kaynakların tüketimine bağlı olarak o dönem dünyanın sınırları zorlanmaya başlamış, bu durumun ileride sürdürülebilme olanağı bulunmamaktadır. Ekolojik ayak izi ve karbon ayak izi analizlerinde, 2019 yılı itibarıyla Roma Kulübü ve Boulding’in haksız olmadığı görülmektedir (Şahin ve Aşıcı, 2012: 45).

Buna göre, neoklasik iktisat dayatmış olduğu aşırı tüketimi, gelir dağılımı ve sosyal adaletsizliği, aynı zamanda ekolojik bozulmayı her geçen zaman arttırmaktadır. Dengesizliklerin ortadan kaldırılması açısından üretim ve tüketimin azaltılarak, ekonomik küçülmeyi hedeflemek kaçınılmazdır. Geri kalmış ülkelerde ya da gelişmekte olanlarda büyümeme daha kötü sonuçlara neden olabileceğinden, bu ülkelerde doğa üzerindeki baskının kaldırılarak büyümenin sürdürülmesine devam edilebilir. Tim Jackson ve Van den Bergh gibi iktisatçılar, küçülme teorisini marjinal görmekte, ekonomik büyümeme veya sıfır büyüme gibi yaklaşımları

savunmaktadırlar. İktisatçılar, gelişmemiş ülkelerin gelişim süreçlerini tamamlaması ve uygulanabilir olması bakımından sıfır büyüme yaklaşımını ya da nüfus artışına göre büyümeyi daha mantıklı bulmaktadırlar. Zira ekonomik küçülme, ekonomik darboğaz, işsizlik, istikrarsızlık gibi ciddi sorunlara yol açabilir (Şahin ve Aşıcı, 2012, s.47).

Lopez (1994), ekonomik büyüme ile çevre kirliliği arasında doğrusal bir ilişkinin olmadığını savunur. Bu ilişki doğal kaynakların ve faktörlerin esnekliği, gelirin yönü ve esnekliği ile belirlenmektedir. Gelir katsayısı ve ikame esnekliği düşük olduğunda ekonomik büyüme ekolojik bozulmaya yol açacaktır. Ayrıca ekonomik büyüme ve ekolojik bozulmanın arasında olan ters u ilişkisinin her durum açısından geçerli olmamaktadır (Lopez, 1994, s.183). Alternatif politikaların birkaçına aşağıda değinilecektir.

3.2.1.1. *Buen vivir*

Alternatif kalkınma politikaları içerisinde ele alınabilecek Buen Vivir kavramının 1990'lı yıllardan itibaren Peru'da kullanılmasıyla birlikte, bu anlayışın ilk yayılımı Ekvator ve Bolivya'da olmuştur (Gudynas, 2020, s.279). Bu kavrama olan ilginin giderek artması nedeniyle araştırmalara konu edilmiş ve toplumsal hareketler kavramı sahiplenmiştir. Dünya halkları bakımından iyi yaşamın yeniden keşfedilmesi olarak tanımlanabilen buen vivir, modern Batı düşüncesine göre bireylere özgü iyi yaşamı temsil etmektedir. İyi yaşam, tüketim ve metalden bağımsız olarak, topluluktaki her unsurun iyi olması ve kolektif iyilik halini işaret etmektedir. Buen Vivir etrafındaki söylem üç faktör tarafından yönlendirilmiştir. Bunlar; Latin Amerika sosyal hareketleri, küreselleşme sosyal hareketler ve küreselleşme karşıtı gibi diğer küresel hareketlerin ideolojileri veya çevresel hareket olarak belirtilmektedir (Vanhulst ve Beling, 2014, s.56).

Buen vivir kavramı yerli halkların yaşam bilgisinden öte ulusların stratejilerini etkileyecek düzeye kadar gitmektedir. İlk olarak Ekvator ve Bolivya anayasalarında yer alan buen vivir yaklaşımı, kalkınma merkezli yaklaşıma alternatif olarak bir topluluğun içinde hem topluluk hem doğa ile uyum içerisinde iyi yaşamın gerçekleşebileceği inancına dayalıdır (Villalba-Eguiluz ve Etxano, 2017). Bu yaklaşımda topluluk sadece bireylerden oluşmaz. Topluluk içerisinde yaşanılan çevre, öteki canlılar yeryüzünün ayrılmaz bir parçası ve topluluğun en değerli parçaları olarak

görülmektedir. Topluluktaki bileşenlerin iyiliği kendiliğinden bireylerin iyiliğini getirir (Gudynas, 2020, s.283).

Buen vivir'in kolonyal dönem sonrasında anayasalara girmesi, toplumsal hareketler ve aktivistler tarafından sahiplenilmesi, yerli halkların bilgi ve düşüncelerinin, dilin ve bilginin sömürmesine, batılı egemenliğine ve bilgini gücüne karşı yeniden değerlendirilmesi bakımından önem arz etmektedir (Cuestas-Caza, 2019, s.119). Devletin buen vivir'i anayasal güvence altına almasında, devletin buen vivir hedefinde sorumlu olması gerektiği en önemli sonucu olarak görülmektedir. Zira bunun uygulanacağı devletlerde ekonomik, politik ve sosyal sonuçlarının olacağı belirtilebilir. Ekonomik kararların doğaya uyumluluğa, insanın gelişmesine, doğaya karşı sorumluluğa ve kar mantığından uzak yaklaşıma dayalı olması gerekecektir (Waldmüller Johannes, 2014, s.14).

Kalkınma sonrası yaklaşım olarak Ekvator ve Bolivya'da buen vivir'in tartışılması ve anayasalara eklenmesi, daha sonra davalardaki kazanımlar, yeni beyannameler ile desteklenmesi umut vericidir. Fakat Ekvator ve Bolivya'da anayasalara eklenen buen vivir, günümüzde bu ülkelerde sistematik değişimlere ya da yeni bir düzene yol açmamıştır. Anayasada yer alan iyi yaşam ve doğanın hakları soyut olarak kalmış, pratikte uygulanması hususunda net bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bağlamda kısa vadede değişimlerin ciddi etkiler yaratabileceği kanaatimizce düşünülmemelidir.

3.2.1.2. Çin örneği

Dünya ekonomisinde son dönemde görülmemiş ekonomik büyüme oranları ile dikkat çeken Çin'in kalkınma politikasında sermaye ve tasarruf birikiminin sağlandığı, verimli alanlarda kullanılarak yatırıma dönüştürüldüğü, aynı zamanda sosyalist kalkınma modellerinin sömürge karşıtı, halk- devlet odaklı kalkınma politikalarını uyguladığı belirtilebilir. Başlangıçta Marxist- Leninist yaklaşım izleyerek, bu doğrultuda altyapı, finans doğrultuda altyapı, finans ve sanayi kuruluşlarının devlet tarafından doğrudan sahiplenildiği, ekonomi yönetiminin tamamen merkezi otorite kontrolüne alındığı görülmektedir. Merkezi otoritenin yetkileri, kaynakların tüketime, yatırıma, savunmaya yönlendirilmesi, temel ihtiyaç malzemelerinin tahsis edilmesi gibi alanları da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Merkezi planlamada ekonomik kalkınma için beşer yıllık kalkınma planları yapılarak, arka arkaya uygulama

konmuştur (TMMOB, 2007, s.42). Bu beş yıllık kalkınma politikalarının geçmişte olduğu gibi Çin ekonomisine günümüzde de yön verdiği söylenebilir.

3.2.1.3. Küba örneği

Alternatif kalkınma politikalarına Küba örneği de verilebilir. Küba, Sovyetlerin çöküşü ile birlikte kaynak ithalatçısını kaybettiğinden, kaynak kıtlığı yaşamıştır. Bu durum karşısında Küba, yaratıcı, köklü ve çevreci bir tutum sergileyerek önemli bir gelişim göstermiştir. Hükümet yakıt kıtlığı karşısında bisiklet ithal etmiştir. Tarım alanında traktörün çalıştırılmaması ve kimyasal gübrelere yoksunluk nedeniyle de organik tarıma dönüş yapılmıştır. Ayrıca hükümet ormanlaştırma programları ile çevreci örnek olmuştur. Günümüzde dünyadaki pek çok tropikal canlı türünün olduğu Küba, yeryüzündeki tek habitat niteliğine sahiptir. Küba, sosyalist sistem ile yönetilen ülkelerin de doğa için ciddi adımlar atabildiğini göstermiştir. Bu sistemin güvenilirliğini insanlara gösterebilecek niteliktedir (Foster vd., 2015, s. 176-178).

3.2.1.4. Küçülme

Ekolojik sorunların hızla artması nedeniyle sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik büyüme sonucunda gerçekleştirilebileceği düşüncesi karşısında ortaya çıkan anlayışların bir diğeri de küçülme savunusu olmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmayı savunanlar kalkınmanın kaçınılmaz olduğunu, kalkınmanın da ekonomik büyümeden ayrı düşünülmemeyeceğini ileri sürmektedirler. Ayrıca ekolojik sürdürülebilirlik açısından ekonomik büyümenin sıfır olmasını yeterli bulmamakta, küçülme fikrinin uygulamaya konması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Ekonomik küçülme ise üretim ve buna bağlı olarak büyümenin her zaman gerekli olduğu kapitalizm sisteminde pek te olası görünmemektedir (Turgut, 2014, s.145, 146).

Her ülkenin resmi politikası, çevrenin korunması, sürdürülebilirliğin elde edilmesi amacıyla alan açılması gerektiği, bunun ise üretim artışı ile gerçekleştirilebileceğine yönelik işlemektedir. Roefie Hueting, büyüyen üretimle ekolojik sürdürülebilirliğe ulaşılabilmemesinin mümkün olmadığını savunmuştur. Ekolojik sürdürülebilirlik ile üretim düzeyinin arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Üretim düzeyinin artması durumunda ekolojik sürdürülebilirlik azalmaktadır (Zhang vd., 2015, s.29).

Roma Kulübü içerisindeki Nicholas Georgescu-Roegen küçülme kavramını ilk kez kullanmıştır. Küçülme kavramı, bölgesel ve evrensel düzeydeki çevresel

koşulların iyileştirebilecek şekilde azaltılması şeklinde tanımlanmıştır. Georgescu-Roegen, küçülmenin termodinamiğin ikinci yasasını esas aldığını belirtmiştir (Turgut, 2014, s.146, 147). İkinci yasaya göre, madde ve enerji sadece tek yöne değişmektedir. Entropi yasası olarak bilinen bu yasa, düzenliden düzensize, kullanılabilir den kullanılamaza ve benzeri şekillerdedir. Georgescu- Roegen, fizikte olan entropi yasasını kaynaklarımız tükenmektedir şeklinde ekonomiye uygulamıştır (Turgut, 2014, s.147).

İlk olarak akademisyenlerin savunduğu küçülme yaklaşımı, daha sonra toplumsal harekete dönüşmüştür. Küçülme teorisi, ekolojik sorunların hızlı bir şekilde artması nedeniyle yeşil hareket teorisinin ekolojik sorunlara çözüm olmadığını kanıtlanması üzerinedir (Turgut, 2014, s.148). Ekonomik ve ekolojik bakımdan sürdürülebilir küçülme, insanların ürettiği işlerin sosyal açıdan sürdürülebilir, adil olarak azaltılması, uzun vadede de sabitlenmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Sürdürülebilir küçülme GSYH'yi küçültmeyi amaçlamamaktadır. Önemli olan GSYH'nin ekolojik ve toplumsal olarak sürdürülebilir olup olmadığıdır. Bu bağlamda sürdürülebilir küçülme, toplumsal olarak GSYH küçülmesinin sürdürülebilir duruma getirilmesidir (Zhang vd., 2015, s. 116-119).

Küçülme kavramı, 2008 yılında Paris Konferansı'nda katılımcı ve ekonomik bakımdan isteyerek sürdürülebilir bir topluma geçme şeklinde tanımlanmıştır. Küçülme savunusu genel olarak, sosyal adaletli, refah ve ekolojik sürdürülebilir bir toplumu hedeflemektedir. Küçülme hareketi doğal kaynaklar ile insanların sömürülmesi ile ilgili endişe taşımaktadır (Turgut, 2014, s.149). Küçülme, politika desteğinden yoksun bir toplumsal dönüşüm için henüz gerçekleştirilmemiş bir öneri olduğundan, çevreyi korumayı başarma yeteneği kapsamlı bir şekilde değerlendirilmemiştir. Küçülme, hala gelişmekte olan ve açık olan gelecek için bir vizyon olduğundan, onu çevreleyen bir dizi belirsizlik bulunmaktadır (Sandberg vd., 2019).

Van den Berg, büyümesizliği savunarak, ekonomik küçülme ile ekonomik büyüme savunucularına karşı çıkmıştır. Büyümesizlik genel olarak GSYH göstergesine karşı olmaktır. Bu yaklaşım büyümeye karşı yüksüz ve ilgisiz olunması gerektiğini ileri sürmektedir. GSYH göstergesi ekonomide kayıtlı maliyetleri hesaplayan bir tahmin olup, faydaları tahmin etmez. Bu bağlamda toplumsal refahın ölçümünde iktisat kuramı GSYH göstergesine dayanmaz (Zhang vd., 2015, s. 85).

Küreselleşme ve ileri teknoloji kullanımı neticesinden dünyanın değişmesi göz önüne alınırsa, az gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerle ilişki halinde olmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu sebeple gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin kalkınmaları açısından geçmişleri ve kültürel farklılıkları göz önüne alınarak, gelişmiş ülkelerle olan farklılıklarının belirlenmesi, çözüm ve önerilere uygun olan kalkınma politikalarının uygulanmasının faydalı olacağı belirtilebilir.

SONUÇ

Bu çalışmada ekonomik büyümenin ekolojik bozulma ve sürdürülebilirlik üzerine etkisi ile alternatif kalkınma politikaları ele alınmıştır. Ekonomik büyüme ve kalkınma için, var olan alışkanlıkların devamlılığının, doğal kaynakların geri döndürülemez şekilde hızla tüketilmesinin, var olan tüketim alışkanlıklarının sürdürülmesinin zorunlu olduğunu gösterir akademik çalışmaların hükümet politikalarının bir sonucu olduğu gözlemlenmektedir. Bu sebeplerle ekolojik sorunlara yönelik akademik çalışmalar, küresel organizasyonların olumlu bir etkisi olmadığı yönünde algıya neden olmaktadır. Küresel organizasyonlarda ABD, Rusya, Çin gibi başat roldeki ülkelerin ekolojik sorunlara yönelik eylemleri ve sözleri arasında büyük farklılıklar vardır. Geçmişten itibaren düzenlenen küresel iklim zirvelerinde de sembolik faydalara ulaşılabilmektedir. Ekolojik sorunların küresel düzeyde çözümlenmesi için, bazı değişikliklere gidilmesi gerektiği ortadadır. Küresel kapitalizmin güçlü araçları olan ekonomik büyüme, yoğun tüketici talebi nedeniyle insanlığın ve yeryüzünün geleceği akademik çevrelerin tartışma konusu durumuna gelmiştir.

Küresel kapitalizmin en güçlü temsilcileri batılı ekonomilerde, özellikle 1970'li yıllara kadar ekolojik tahribat, küresel ısınma, iklim değişikliği gibi ekolojik sorunların göz önüne alınmamıştır. Bu sorunların piyasa mekanizması ve kapitalizm ile kolay giderilebileceği belirtilmiştir. Fakat günümüzdeki durum, ekolojik sorunların hala çözülemediği, hatta sorunların derinleştiğini göstermektedir. Bu konunun çözümünde batılı ülkeler mesafe alsada gelişmekte olan ülkelerde sorun giderek büyümeye devam etmektedir. Batılı ülkeler sorunun ciddiyetini görerek, ekolojik bozulmanın geri döndürülemez kötüye gidişini engellemek amacıyla 1997 yılında Kyoto Protokolü yapmayı isteseler de ABD belgeyi imzalamamıştır. Ayrıca ABD dışında pek çok batılı ülke 2015 Paris İklim Zirvesi'ne kadar bu konuda samimi olduklarını ortaya koyamamışlardır. Ekolojik tahribattan en fazla etkilenen ülkelerin ekolojik sorunlarla mücadele edilebilmesi için 2009 Kopenhag Zirvesi'nde bir fon oluşturulması kararlaştırılmış ise de çok sayıda batılı ülkenin katkı yapmadığı görülmüştür. Yürürlüğe girecek olan ve 2020 sonrasının iklim değişikliği rejimini oluşturan Paris İklim Sözleşmesi'nin hangi oranda karşılanacağı da zaman içinde görülebilecektir. ABD'nin Trump tarafından yapılan açıklamada Paris İklim Anlaşması'na karşı çıktıklarını belirtmesi, ekolojik sorunlarla ilgili küresel

mücadelenin zorlu olacağını göstermektedir. Ancak yeni ABD yönetimi 2021 yılı başında anlaşmayı yeniden imzalayarak, bu sorunu ortadan kaldırmıştır. Bununla birlikte yapılan anlaşmaların ekolojik krizi önlemede ne derece etkisi olacağı da tartışmalıdır.

Ekonomik büyüme ve ekolojik sorunlar arasında sıkı bir ilişki olduğu yapılan literatür taramasından anlaşılmaktadır. Fakat gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha fazla gelir, istihdam, olanaklar sağlanabilmesi açısından ekonomik büyümenin artması zorunluluğu bulunmaktadır. Bu ülkelerde genelde sanayileşme süreci tamamlanmadığından, üretim kirlenici ve endüstriler ile yapılmaktadır. Bu durum yoğun su ve hava kirliliğine neden olarak, zehirli atıkların yoğun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca bu ülkelerde sınırlı üretim olduğundan, ekolojik bozulma henüz tam anlamıyla etkisini göstermemektedir. Fakat gelişmiş ülkelerin ekolojik sorunlardan kendilerini soyutlamaları mümkün değildir. Gelişmiş ülkeler bazı ekolojik sorunlarını çözseler dahi küresel ekolojik bozulma, çevresel kirlenmeden dolayı derinden etkilenmektedirler. Bu durumda gelişmiş ülkelerin teknik, mali ve fiziksel yardımları olmadan gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekolojik sorunlarla mücadele edebilmesi mümkün değildir. Paris İklim Konferansı'na kadar bu sorun için herhangi bir katkı sağlanamamıştır. Ayrıca gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere ağır sanayi üretimlerini kaydırmışlar, dolayısıyla ekolojik sorunları da bu ülkelere kaydırmışlardır. Gelişmekte olan ülkelerdeki ekolojik sorunlar, bazı palyatif metotlarla geçiştirilmeye çalışılmaktadır. Gelişmiş ülkelerinde gecikmeden ekolojik sorunların küresel bir sorun olduğunu kabullenmeleri ve bu konuda her türlü desteği vermeleri gelecek kuşakların sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir. Ekolojik sorunların derinleşmesinin her ülkeyi etkileyeceği göz önüne alınarak, gelişmiş ülkelerin kurum ve organizasyonlarının ekolojik sorunlarla mücadelede aktif rol almaları gerekmektedir.

Dünyanın ekonomik kriz yanında çevresel ve toplumsal kriz ile karşı karşıya kaldığı bilinen bir gerçektir. Mevcut ekonomik sistemin sorunların çözümünde yeterince başarı sağlayamadığı gözlemlenmektedir. Neoklasik iktisadın ekolojik sorunları piyasa mekanizması içerisinde çözüme anlayışının ekolojik sorunları derinleştirmekten ileriye gidememiştir. Bu durumda ekolojik sorunların çözümlenmesi için, sorunun daha fazla tartışılmasına ihtiyaç vardır. Çözüm yollarının zaman kaybetmeden eyleme dönüşmesi gerekmektedir. Ekolojik sorunların kaynağı sistemsel

ise sistemde bir paradigma değişimine veya güncellemeye ihtiyaç duyulduğu açıktır. Ekolojik sorunlara yönelik çok sayıda akademik yayınlar, dergiler, kitaplar, makaleler yayınlanmakta, küresel düzeyde farkındalık da artmıştır. Fakat bu çabaların karşılığında ekolojik sorunların azaltılabilmesi adına görünürde fazla bir şey yapılamamıştır. Ekolojik sorunların tespiti ve çözüm yollarına yönelik neoklasik sistemin ortaya attığı koşullu değerlendirme, fayda maliyet analizleri, dışsallıklar gibi kavramların etkinliği tartışması gereken bir husustur. Teoride muntazam şekilde açıklanan yöntemlerin pratikte her ülkede uygulanması mümkün görünmemektedir.

Her yıl etkisini arttıran küresel iklim değişikliği açısından gecikmeden alınacak önlemler, bilimsel çalışmalar, yatırımlar doğrudan gelecek nesillerin, sürdürülebilirlik için önemli bir adım olacağı açıktır. Hızlı ve kontrolsüz büyüme ekolojik sorunları geri döndürülemez bir duruma getiriyorsa, bunun için önlemlerin alınması gerekmektedir. Mevcut sistemin ekonomik büyüme modeli dışında alternatif kalkınma modelleri de göz önüne alınmalıdır. Alternatif kalkınma politikalarının henüz ekolojik bozulma üzerindeki etkisi net olarak bilinmese de ekonomik büyümeye farklı açılar getirebileceği belirtilebilir. Ekonomik büyümenin çevre ile uyumlu şekilde sağlıklı olarak yürütülebilmesi amacıyla paradigma değişikliği ve küresel anlamda işbirliği yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Günümüzde ve gelecekte insanlığın temiz bir çevrede, doğal kaynakların tükenmediği, sağlıklı, adil, huzurlu, demokratik, güvenli bir ortamda yaşam sürmeye ihtiyacı bulunmaktadır. Sürdürülebilir ekonomik kalkınma politikaları aynı zamanda her bölgede ekolojik bozulmanın azaltılmasına da katkı yapabilecektir. Bu bağlamda ekolojik bozulmanın ekonomik sorunlardan önceliği kabul edilerek, küresel anlamda her ülke özellikle gelişmiş ülkeler gerçekçi adımlar atmalıdırlar.

KAYNAKÇA

- Adaman, F. ve Özkaynak, B. (2002). "The Economics-Environment Relationship: Neoclassical, Institutional, and Marxist Approaches," *Studies in Political Economy*, 69 (Autumn), 109-135.
- Akiş, E. (2011). Küreselleşme sürecinde bölgesel kalkınma yaklaşımındaki gelişmeler ve bölgesel kalkınma ajansları. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, (44), 237-256.
- Akbulut, B., Demari, F., Gerber, J.G., Martínez-Alier, J., (2019). Who promotes sustainability? Five theses on the relationships between the degrowth and the environmental justice movements, *Ecological Economics*, 165, 106418.
- Akpınar, R. (2012). Türkiye'de değişen bölgesel kalkınma politikaları. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 29-46.
- Alpagut, Yavuz, "Sürdürülebilirlik Kavramı ve İşletmeler Açısından Sürdürülebilir Üretim Stratejileri", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 14, 2010, s. 63- 86.
- Altıparmak, A., ve Avcı, Z. (2011). Uluslararası Ticaret Ekolojik Ayak İzi ve Türkiye. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 35-45.
- Arıkan, Y. (2006). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü, Metinler ve Temel Bilgiler, Bölgesel Çevre Merkezi REC, Ankara.
- Avrupa Komisyonu (2008). AB Öncülüğünde İklim Değişikliği ile Mücadele, Avrupa Komisyonu Basım-Yayın ve İletişim Genel Müdürlüğü, doi:10.2775/14494.
- Bartelmus, P., (2008), Quantitative Eco-nomics How sustainable are our economies?, Springer Science + Business Media B.V.
- Baumgartner, S. ve Quass, M., (2010). "What is Sustainability Economics", *Ecological Economics*, 69/3, s.445-450
- Baumol, J. W. ve Oates, W. E. (1979). Economics, Environmental Policy, And The Quality Of Life, *Prentice Hall Inc.*
- Bayraktutan, Y. ve Uçak, S., 2011. Ekolojik İktisat ve Kalkınmanın Sürdürülebilirliği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 3(4), ss.17-35.
- Beckerman, W. (1992). Economic Growth and the Environment: Whose Growth? Whose Environment? *World Development*, Vol.20, 481-486, Pergamon Press Ltd, London
- Bergh, J. C. J. M. van den, (2001). "Ecological economics: themes, approaches, and differences with environmental economics", *Reg Environ Change*, 2, ss. 13-23.
- Booth, E. D. (1998). *The Environmental Consequences of Growth, Advance in Social Economics*, Routledge Press, New York.

- Bozlağan, Recep (2005), “Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı:50, s:1011-1028.
- Brander, J. A., “Viewpoint: Sustainability: Malthus revisited?”, *Canadian Journal of Economics*, 40/2007, (1), ss. 1-38.
- Brunel, S. (2015), *Le Développement Durable, Que sais-je? Puf*, Paris.
- Buluş, A. ve Topallı, N. (2011). “Energy Efficiency and Rebound Effect: Does Energy Efficiency Save Energy?”, *Energy and Power Engineering*, 3, 355-360.
- Bulut, N. (2009), *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Burkett, P. (2011). *Marksizm ve Ekolojik İktisat: Kızıl ve Yeşil Bir Ekonomi Politığıne Doğru*. (E. Günçiner, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Caradonna, J. L. (2014). *Sustainability: A History*, Oxford University Press, New York.
- Castro, C. J (2004), “Sustainable Development: Mainstream and Critical Perspectives”, *Organization Environment*, 17(2), 195-225.
- Cipolla, Carlo, M. (2015). *Dünya Ekonomi Tarihi*, Çev. Mehmet Sırrı Gezgin, 5. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Cole, M. A.; (1999), “Limits to Growth, Sustainable Development and Environmental Kuznets Curves: An Examination of the Environmental Impact of Economic Development”, *Sustainable Development*, 7, pp. 87-97.
- Costanza, R. (2011). Bioscience “visions values, and the need for an ecological economics” *american institute of biological sciences* ss:459-468.
- Cuestas-Caza, Javier (2019). Sumak Kawsay between Western Post-development and Andean Philosophy. *Ánfora*, 26(47),111 – 142.
- Dağdemir, Özcan (2003), *Çevre Sorunlarına Ekonomik Yaklaşımlar ve Optimal Politika Arayışları*, Ankara: Gazi Kitabevi, Fersa Matbaacılık.
- Dale, A., L. Newman, (2005). “Sustainable development, education and literacy”, *International Journal of Sustainability in Higher Education*, (4), ss. 351-362.
- Daly, H., (2007). *Ecological Economics and Sustainable Development: Selected Essays of Herman Daly*, E. Elgar, Cheltenham, UK; Northampton, USA, 2007.
- Deane, P. (2000). *İlk Sanayi İnkılabı*, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Değirmendereli, A. (2002), *Mali Yükümlülüklerin Çevresel Amaçlar İçin Kullanılması ve Ekolojik Vergi Reformu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

- Demaria, F., Schneider, F. ve Martinez-Alier J. (2013). What is Degrowth? From an Activist Slogan to a Social Movement. *Environmental Values*, Vol. 22, 192-215.
- Dinler, Z., (2012). *Bölgesel İktisat*. (9.Baskı). Bursa: Ekin Yayınevi
- Duru, B. (2001). Viyana'dan Kyoto'ya İklim Değişikliği Serüveni, Mülkiye, C.XXV. Enerji Etken Hedefler ile Bina Tasarımı ve İşletimi”, *Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Ulusal Enerji Verimliliği Kongresi*, Ocak, Ankara, Bildiriler Kitabı, UNCHS 1996, Habitat 2 Declaration, İstanbul.
- Ekins, P. (2000). *Economic Growth and Environmental Sustainability: The Prospects for Green Growth*, Routledge Pres, New York.
- Evren, M., (2016). “Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Kalkınma ve Ülkemizdeki Mevcut Durum”, *Kalkınmada Anahtar Verimlilik Dergisi*, Sayı 335, Yıl 28, s.10-16.
- Foster, J. B. (2012). *Marksist Ekoloji*, İstanbul: Kalkedon Yayınevi.
- Foster, J. B. ve Magdoff, F. (2014). *Her Çevrecinin Kapitalizm Hakkında Bilmesi Gerekenler*, Patika Kitap, İstanbul.
- Foster, J. B., Dobrovolski, R., Magdoff, F., Clark, B., York, R., Amin, S., et al. (2015). *Marx Doğa ve Yıkımın Ekolojisi*. (H. Tanıttıran, Dü., & A. Galip, Çev.) İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Fülberth, G., (2010). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, Çev. Sadık Usta, İstanbul: Yordam Kitap.
- Gordon, R. J. (2012), “Is U.S. Economic Growth Over? Faltering Innovation Confronts the Six Headwinds”, *The National Bureau of Economic Research Working Paper* No. 18315.
- Göktürk, A. (2006). *Bölgesel dengesizliğe küreselleşme yerelleşme penceresinden bir bakış. İçinde: Bölgesel Kalkınma Politikalar ve Yeni Dinamikler*, ed. Aylan Arı. İstanbul: Derin Yayınları, ss.23-44.
- Grossman, G. M. ve Krueger, A.B. (1991), Environmental Impacts of the North American Free Trade Agreement, In NBER (Ed.), *Working paper* 3914.
- Gudynas, Eduardo, (2020). *Buen Vivir, içinde Küçülme Yeni Bir Çağ İçin Kavram Dağarcığı*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Gündoğan, A.C. (2012), “Ekonomik Küçülmenin Ahval ve Şeraiti: Başka Bir Küçülme Mümkün mü?”, *kolektif dergi*, 14, s. 31-32.
- Gündüz, A. Y. (2006). *Bölgesel Kalkınma Politikası*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Güney, E. (2006), *Çevre Sorunları*, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.

- Gürler, A. Z., Erdal, G., Bal, S. G., ve Ayyıldız, B. (2017). *Ekolojik Ekonomi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Haberl, H., Krausmann, F., Erb, K. H., ve Schulz, N. B. (2002). Human appropriation of net primary production. *Science*, 296(5575), 1968-1969.
- Han, E., A. A. Kaya, (2013), *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika*, (8. basım), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Hahnel, R., (2014), *Yeşil İktisat: Ekolojik Krize Karşı Koymak*, çev. Ali K. Saysel vd., (1. basım), BGST Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (2010), *The Enigma of Capital*, Londra: Profile Book.
- Hobsbawm, E. J. (2013a). *Sermaye Çağı*, İlk Baskı 1995, 5. Baskı, İstanbul: Dost Yayınevi.
- Hobsbawm, E. J. (2013b). *Sanayi ve İmparatorluk: Sanayi Devriminin Doğuşu*, Industry and Empire: The Birth of the Industrial Revolution, İlk Baskı 1968: Penguin Yayınevi, London, Çev. Abdullah Ersoy, İstanbul: Dost Yayınevi.
- Holt, R., Pressman, S. ve Spash, C. (2009). *Post Keynesian and Ecological Economics: Confronting Environmental Issues*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham
- Hunt, E.K. (2011). *İktisadi Düşünce Tarihi: Eleştirel Bir Perspektif*, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Hussen, A.M.; (2004), *Principles of Environmental Economics*, Second Edition, London and New York: Routledge.
- Ildırrar, M. (2004). *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*. Ankara: Nobel Yayınevi
- IPCC (2000). Special Report on Emissions Scenarios- A Special Report of Working.
- IPCC (2001). Climate Change The Scientific Basic- Contribution of Working Group I to the Third Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), Eds.: J. T. Houghton et al., Cambridge University Press, Cambridge.
- Islam Sardar, M. N., Munasinghe, Mohon and Clarke, Matthew (2003). "Making Long Term Economic Growth More Sustainable: Evaluating the Costs and Benefits". *Ecological Economics*. Volume:47. No: 2-3. 149 – 166.
- İmga, O. (2006). Küreselleşen Çevresel Krize, Hâkim Paradigma Dışı Bir Bakış Olarak Derin Ekolojik Yaklaşım, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz Yıl/2, S.4.
- Johnson, B. H. and Lundvall, B. (2013), "Are there alternatives to growth pessimism?: Reflections on how innovation strategies may contribute to sustainable development", 2nd Lundvall-symposium, Aalborg, Denmark.

- Kallis, G., Demaria F. ve D'Alisa, G. (2015), "Introduction- Degrowth", Giacomo D'Alisa, Federico Demaria ve Giorgos Kallis (der.), *Degrowth. A Vocabulary for a New Era* içinde, s. 1-17, New York: Routledg.
- Karakaya, E. ve Özçağ, M. (2003). "Türkiye Açısından Kyoto Protokolü'nün Değerlendirilmesi ve Ayrıştırma (Decomposition) Yöntemi İle CO2 Emisyonu Belirleyicilerinin Analizi", VII. ODTÜ Ekonomi Konferansı, 6-9 Eylül 2003, Ankara.
- Karakaya, E. (2016). Paris iklim anlaşması: İçeriği ve Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1).
- Karaman, S., Gökalp, Z. (2010). Küresel Isınma ve İklim Değişikliğinin Su Kaynakları Üzerine Etkileri, *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, 3 (1).
- Kaynak, M., (2009). *Büyüme Teorileri Giriş*, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Kılıç, S., (2012). "Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışının Ekonomik Boyutuna Ekolojik Bir Yaklaşım", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 47, 201- 226.
- Kırışik, F. (2013). Ekolojik Sorunların Çözümünde Derin Ekoloji Yaklaşımı, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Güz 2013, Cilt:9, Yıl:9, Sayı:2, 9:279-301.
- Kitzes, J. ve Wackernagel, M., (2009). "Answers to Common Questions in Ecological Footprint Accounting". *Ecological Indicators*, 9, 812-817.
- Kocataş, Ahmet, (2008). *Ekoloji, Çevre Biyolojisi*, İzmir: Ege Üniversitesin Basımevi.
- Kosoy, N., Rogers, D., Thomson R. ve Mackey, B. (2012). Pillars for a Flourishing Earth: Planetary Boundaries, Economic Growth Delusion and Green Economy, *Current Opinion in Environmental Sustainability*, Vol. 4, 74-79.
- Kuechle, G. and D. Rios, (2012), "The Coase Theorem Reconsidered: The Role Of Alternative Activities", *International Review of Law and Economics*, 32(1), pp. 129-134.
- Lavoie, M. (2005). Renéroy, These Parability And Subordination Of Needs And Post Keynesian Consumer Theory. *History Of Economics Review*, June 22: 45-49.
- Lopez, R. (1994). The Environment as a Factor Production: The Effects of Economic Growth and Trade Liberalization, *Journal of Environmental Economics and Management*, Vol. 27, 163-184.
- Martínez-Alier, J., Pascual, U., Vivien, F.-D., ve Zaccai, E. (2010), "Sustainable de-growth: Mapping the Context, Criticisms and Future Prospects of an Emergent Paradigm", *Ecological Economics*, 69, s. 1741–1747.
- Marx, K. (1991). Economic Manuscript of 1861-63 Continuation, *Collected Work Karl Marx and Frederick Engels*, Vol.33. New York.

- Mill, J. S., (2004). *Principles of political economy with some of their applications to social philosophy*. In S. Nathanson (Eds.). Indianapolis: Hackett.
- Moore, J. W. (2000). Environmental Crises and The Metabolic Rift in World-Historical Perspective, *Organization & Environment*, Vol. 13, 123-127.
- Morelli, J., (2011). "Environmental Sustainability: A Definition for Environmental Professionals", *Journal of Environmental Sustainability*, 1/1, Article 2.
- Neumayer, E. (2004). "Indicators of Sustainability". In Tietenberg T. And H. Folmer (eds). *The International Yearbook of Environmental and Resource Economics*, Edward Elgar, Cheltenham, UK.
- OECD (2011). *Towards Green Growth*, Secretary-General of the OECD.
- Onaran, B., (2014). *Sürdürülebilir Pazarlama*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Özçağ, M. ve Hotunluoğlu H. (2015). Kalkınma Anlayışında Yeni Bir Boyut: Yeşil Ekonomi. *CBÜ sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 303-324.
- Paris Anlaşması, (2015). Paris Anlaşması: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin 21. Taraflar Konferansı-COP 21. (ed. I. Özkaya Özlüer, E. Turhan, F. Özlüer), Ankara: Ekoloji Kolektifi Derneği, 1-28.
- Pearce, D. ve Barbier, E., (2000). *Blueprint for a Sustainable Economy*, London: Earthscan Publications.
- Rees, W.E. (1992). "Ecological Footprints and Appropriated Carrying Capacity: What Urban Economics Leaves Out". *Environment and Urbanization*, 4(2), 121-130.
- Robinson, J., (2004). "Squaring the circle? Some thoughts on the idea of sustainable development" *Ecological Economics*, 48, ss. 369-384.
- Rockström, J. ve Steffen, W. ve Noone, K. ve Persson, A. ve Chapin, F.S. ve Lambin, E. ve Lenton, T.M. vd. (2009) "Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity", *Ecology and Society*, 14 (2). <http://www.ecologyandsociety.org/vol14/iss2/art32/>. Erişim Tarihi: 20.11.2020.
- Sağlam, E., Düzgüneş, N., Balık, E. İ., (2008). Küresel Isınma ve İklim Değişikliği *E.Ü. Su Ürünleri Dergisi* (1).
- Maria Sandberg, M. Klockars, K. Ve Wilen, K., (2019). Green growth or degrowth? Assessing the normative justifications for environmental sustainability and economic growth through critical social theory, *Journal of Cleaner Productin* 206: 133-141.
- Schumpeter, J. A. (2008). *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper Perennial Modern Thought Press.

- Selik, M. (2015). *100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi*, 3. Baskı, 2. Edisyon, Ankara: Efil Yayınları.
- Schneider, F., Kallis, G. ve Martinez-Alier, J. (2010). Crisis or Opportunity? Economic Degrowth for Social Equity and Ecological Sustainability, *Journal of Cleaner Production*, Vol. 11, 511-518.
- Scorse, J. (2010). *What Environmentalists Need to Know About Economics*, Palgrave Macmillan Yayınevi, New York.
- Sihua, L. (2013). *Marksist Ekolojik-İktisat Teorileri, Sosyalist ve Ekolojik bir Uygarlık için Tezler* (Cilt 2). (C. Kızıılçeç, Dü., & D. Kızıılçeç, Çev.) İstanbul: Canut Yayın Evi.
- Sim, N. (2006). Environmental Keynesian Macroeconomics: Some Further Discussion, *Ecological Economics*, Vol. 59 401–405.
- Sejian, V., Hyder, I., Ezeji, T., Lakritz, J., Bhatta, R., Ravindra, J. P., Prasad, C. S., ve Lal, R., (2015). *Climate Change Impact on Livestock: Adaptation and Mitigation*.
- Sofuoğlu, A., (2012). T. Ahmed K.M. Muttaqi, A.P. Agalgaonkar *Applied Energy* Volume 98, October 2012, ss. 376–383, http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-6.pdf. Erişim Tarihi: 23.11.2020.
- Solomon, S., D., Qin, M., Manning, Z., Chen, M., Marquis, K., B., Averyt, M., Tignorand, H., L., Miller (eds.), (2007). Technical Summary. In: *Climate Change: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press, Cambridge, New York.
- Spash, Clive L. ve Heinz Schandl (2009), “Challenges for Post Keynesian growth theory: utopia meets environmental and social reality”, Holt, R. P. F, Pressman, S., Spash, C. L. (Der.), *Post-Keynesian and Ecological Economics* (Edward Elgar: Cheltenham): 47-76
- Steffen, Will ve Broadgate, Wendy, Deutsch, Lisa ve Gaffney, Owen ve Ludwig, Cornelia (2015) “The Trajectory of the Anthropocene: the Great Acceleration”, *The Anthropocene Review*, 2 (1): 81-98.
- Steffen, Will ve Grinevald, Jacques ve Crutzen, Paul ve McNeill, John (2011) “The Anthropocene: Conceptual and Historical Perspectives”, *Philosophical Transactions: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 369 (1938): 842-867.
- Stern, N., (2007). *The economics of climate change*. Cambridge: Cambridge Univ. Press
- Sweezy, P. (2009), *Marksizm Üzerine Dört Ders*, (Çev. T. Öncel), 2. Baskı, İstanbul: Yordam Yayınları.

- Şahin, Ü. ve Aşıcı, A. A. (2012). *Yeşil Ekonomi*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, Yeşil Politika Serisi.
- Şahinöz, A. ve Fotourechi Z. (2016). *Çevre Ekonomisi ve Politikaları*, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Şen, H., Kaya, A., ve Alpaslan, B., (2018). “Sürdürülebilirlik Üzerine Tarihsel ve Güncel Bir Perspektif”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 29(107), s.1-47.
- Şengül, M., (2008). Türkiye'de Kamu Yönetiminde Neoliberal Dönüşümün Çevresel Sonuçları, *Memleket, Siyaset, Yönetim*, Vol.3, No.6, pp.67-87, Ankara, Turkey.
- Şorman, A. H. (2012), “Planlı Ekonomik Küçülme Uygulanabilir ve Arzu Edilen Bir Çözüm mü?”, *kolektif dergi*, 14, s. 27-30.
- Taban, S., (2011), *İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller*, (2. basım), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Tamkoç, G. (1994). Derin Ekolojinin Genel Çizgileri, *Derin Ekoloji*, İzmir, *Ege Yayıncılık*, 57-58, 87-91, 99.
- Taşcı, K., Akpınar, R. & Özsan, M. E. (2011). *Teoride ve Uygulamada Bölgesel Kalkınma Politikaları*. (1.Baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Thirlwall, Anthony (1994). *Growth and Development*, London: Macmillan.
- Tiftikçigil, B. Y. (2008). Bölgesel kalkınma politikalarında yaşanan dönüşüm ve bölgesel kalkınma ajansları. *Bölgesel Sorunlar ve Türkiye: Sorunlar, Tehditler ve Fırsatlar Sempozyumu*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş
- Todaro, M. P., and S. C. Smith. (2009). *Economic Development*. Tenth Edition, Addison-Wesley, Boston.
- TMMOB. (2007). *Ülke Örnekleri ile Kalkınma ve Sanayileşme Modelleri*. Ankara.
- Turgut, G. (2014), “Ekolojik Sürdürülebilirlik ve Küçülme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29 (2), s. 137-165.
- Ulucak, R. (2018). İktisatta Çevreci Dönüşüm: Ekolojik Makro İktisat. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (51), 127-149.
- Ulueren, M. (2001). Küresel Isınma BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü, <http://www.mfa.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 21.11.2020.
- United Nations, (1987). Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm> Erişim Tarihi: 29.12.2020.
- Ünder, H.(1996). *Çevre Felsefesi*, Ankara: Doruk Yayıncılık.

- Ünsal, E. (2016). *İktisada Giriş*. Ankara: BB101 Yayınları.
- Van Boekel, G. ve Van Logtestijn, M. (2002), *Applying the Comprehensive LED Approach: The Case of Mozambique*, Cooperative Branch International Labour Office, Geneva: Switzerland.
- Van Den Bergh, J. (2011). Environment versus Growth: A Criticism “De-Growth” and a Plea for “A-Growth”, *Ecological Economics*, Vol.70, 909-919.
- Vanhulst, J. ve Beling, A.E., (2014). Buen vivir: Emergent discourse within or beyond sustainable development?, *Ecological Economics* 101:54–63, DOI: 10.1016/j.ecolecon.2014.02.017.
- Villalba-Eguiluz, C.U., ve Iker Etxano, (2017). Buen Vivir vs Development (II): The Limits of (Neo-)Extractivism, *Ecological Economics*, 138: 1-11
- Vivien, F.-D. (2006). *Le développement soutenable*, La Découverte, Paris.
- Vivien, F.-D. –Petit, O.-Calvo, I.-Froger, M.ve G. (2016), “Qu’est-ce que l’économie écologique”, *L’Economie Politique*, No. 069.
- Wackernagel M. (1994). *Ecological Footprint and Appropriated Carrying Capacity: A Toll for Planning Toward Sustainability*. The University of British Columbia, PhD Thesis.
- Wackernagel, M. ve Rees, W.E., (1996). *Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on the Earth*. New Society Publishers, Gabriola Island, BC.
- Wackernagel, M. ve J. D. Yount. (2000). “Footprints for Sustainability: The Next Steps”. *Environment, Development and Sustainability*, 2, 21-42.
- Wackernagel, M. ve Silverstein, J., (2000). “Big Things First: Focusing on the Scale Imperative with the Ecological Footprint”. *Ecological Economics*, 32, 391– 94.
- Wackernagel, M. (2002). “What We Use and What We Have: Ecological Footprint and Ecological Capacity”. Redifening Progress, 1904 Franklin Street, Oakland, CA 94612 USA.
- Wackernagel, M., N. B. Schulz, D. Deumling, A. C. Linares, M. Jenkins, V. Kapos, C. Monfreda, J. Loh and N. Myers, R. Norgaard and J. Randers. (2002). “Tracking the Ecological Overshoot of the Human Economy”, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 99, 9266–9271.
- Waldmüller Johannes M. (2014). *Buen Vivir, Sumak Kawsay, ‘Good Living’: An Introduction and Overview*.
- Weiler, R. van der Bergh, J., Hueting, R., Zhang, D. Flipo F. ve Kallis, G. (2015), *Yeşil Ekonomi; Küçülmek Güzeldir*, (S. Erengeçgin, Çev.), İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

- Winnett, A. (2003). *Environmental Economics*, in J. King (ed.), The Elgar Companion to Post Keynesian Economics, Cheltenham, İngiltere and Northampton, ABD, Edward Elgar Press, 122–126.
- Winterbotham, Andrew, (2016). “The Solutions to Externalities: From Pigou to Coase”, The Student Economic Review, XXVI, 172-180; <https://www.tcd.ie/Economics/assets/pdf/SER/2012/Externalities.pdf>, E.T. 31.12.2020.
- World Widelife Fund (WWF) (2014), *Living Planet Report 2014, Species and Spaces, People and Places*; Gland, Switzerland: WWF International.
- Xepapadeas, A. (2005). Economic Growth and Environment, *Handbook of Environmental Economics*, Vol. 3, 618-626
- Xepapadeas, Anastasios., (2008). "Ecological economics". The New Palgrave Dictionary of Economics 2nd Edition. Palgrave MacMillan.
- Yeni, O.(2014). “Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bir Yazın Taraması”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16/3, 181-208.
- Yılmaz, M., Bakış, A. (2015). “Sustainability in Construction Sector”, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195, ss. 2253-2262.
- Zhang, D., Fabrica, F., Kallis, G., Van Den Berg, J., Weiler, R., ve Hueting, R. (2015). *Yeşil Ekonomi; Küçülmek Güzeldir.* (S. Erengeçgin, Çev.) İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

